

‘Ze zeggen nog je tegen me’

Leeftijdgebonden voorkeur voor aanspreekvormen in een persuasieve webtekst

1. De enquête van Vermaas

1.1 Inleiding* Spreek ik iemand aan met *je* of met *u*? Het was en is een probleem voor iedere individuele Nederlandse taalgebruiker. Maar als we het probleem vanaf een veilige wetenschappelijke afstand beschouwen, zijn de grote lijnen duidelijk. Linguïsten zijn het er namelijk al geruime tijd met elkaar over eens wat er in de vorige eeuw gebeurde (Van den Toorn, 1977; Vermaas 2002, 2003). We kunnen deze ontwikkeling als volgt samenvatten.

Het Nederlands is altijd een zogeheten T/V-taal (naar het Franse *tu* en *vous*) geweest, dat wil zeggen een taal met twee of meer vormen voor het persoonlijk voornaamwoord van de tweede persoon (Brown en Gilman, 1960). De spreker gebruikt deze verschillende voornaamwoorden om zijn sociale relatie met zijn gesprekspartners te karakteriseren. De vormen zelf zijn in de loop der eeuwen veranderd (*du, gij, u, jij*), maar het T/V-verskil is steeds gebleven. Sinds het begin van de twintigste eeuw wordt het T/V-verskil door de vormen *u* en *jij* uitgedrukt, en dat is in het begin van de 21ste eeuw nog steeds zo.

Niet alleen de vormen van het persoonlijk voornaamwoord kunnen verschillend zijn, dat geldt ook voor de interpretatie van het verschil in sociale relatie dat ze uitdrukken. Sinds de studie van Brown en Gilman (1960) maakt men onderscheid tussen een statusinterpretatie en een solidariteitsinterpretatie. Als het pronominaal verschil een verschil in status uitdrukt,

Samenvatting

Vermaas rapporteert op grond van een schijnbare-tijdinterpretatie van zelfrapportagegegevens een belangrijke verandering in de keuze van de aanspreekvormen *u* en *jij* in gesprekken: in de loop van de 20ste eeuw is *je* steeds belangrijker geworden. Een nadere analyse van Vermaas' gegevens maakt duidelijk dat aan deze interpretatie nogal wat haken en ogen zitten. Bovendien blijkt uit een tweetal experimenten dat lezers van een persuasieve webtekst de aanspreekvormen heel anders waarderen, in die zin dat ouderen *je* meer op prijs stellen, en jongeren *u*.

gebruikt de spreker grofweg het ene pronomen voor hoger geplaatsten en het andere voor alle anderen. Als het een verschil in solidariteit uitdrukt, gebruikt de spreker het ene pronomen voor personen die tot zijn eigen groep behoren en het andere voor personen die daarbuiten vallen.

Aan het begin van de twintigste eeuw had het Nederlands duidelijk een statusstelsel, waarin de aanspreekvormen gekoppeld waren aan de sociale klasse van de spreker en die van de hoorder. Voor hoger geplaatsten gebruikte de spreker *u* en voor gelijken en lager geplaatsten *jij*. Aan de ene kant was dat stelsel duidelijk en goed hanteerbaar in de standenmaatschappij die Nederland een eeuw geleden was. De dokter zei *jij* tegen de bakker, en de bakker zei *u* terug. Aan de andere kant werd het stelsel kwetsbaar zo gauw (en voor wie) die standsverschillen als problematisch werden ervaren. Doordat iedereen de ene of de andere vorm moest gebruiken werden die standsverschillen extra zichtbaar. Zo vond de taalkundige Muller het in 1926 al pijnlijk dat de bakker *u* zei tegen het dokterszootje en daarop *jij* terugkreeg (geciteerd in Burger en De Jong, 1999). Omdat Muller geen bezwaar maakt tegen het aanspreekverschil als de bakker de dokter zelf aansprak, mogen we aannemen dat voor Muller de status al niet meer samenvalt met de sociale klasse. Zijn interpretatie is strikter: de toegesprokene heeft pas recht op een hoge status als hij zijn hoge sociale klasse zelf verdiend heeft.

Na dit eerste signaal van onvrede met de statusinterpretatie van het *u/jij*-verschil zien we in de loop van de vorige eeuw die statusinterpretatie steeds minder belangrijk worden, met een sterke stroomversnelling in de jaren 60 en 70. Niet dat de rangen en standen verdwijnen, maar ze worden wel minder en minder vanzelfsprekend. En daarmee wordt het aan stand gecorreleerde *u/jij*-onderscheid minder bruikbaar.

Nu had de Nederlandse taalgemeenschap ervoor kunnen ‘kiezen’ om met één vorm door te gaan. Maar dat is niet gebeurd. In plaats daarvan werd het bestaan van de twee vormen aangegrepen om het verschil in betekenis te herinterpreteren. Het voornaamwoord voor hoger geplaatsten *u* werd voortaan gebruikt voor gesprekspartners die niet tot de groep van de spreker behoren (de ‘buitengroep’) en het voornaamwoord voor gelijk- dan wel lager geplaatsten *je/jij* voor gesprekspartners uit de eigen groep (de binnengroep).¹ In de loop van de eeuw zien we de kring van de binnengroep geleidelijk uitdijen: van generatiegenoten in de familie naar generatiegenoten en familie, naar vrienden, collega’s en beroepsgenoten. Dit is goed verklaarbaar als we beseffen dat het criterium dat Brown en Gilman formuleerden voor het gebruik van de solidariteitsvorm ‘gelijkgestemdheid’ is, een begrip dat in de loop der tijd eerder inclusiever dan exclusiever zal worden opgevat. Immers, aanspreken gebeurt altijd in aanwezigheid van de toegesprokene, en de kans is groot dat die het signaal van niet-gelijkgestemdheid dat van *u* uitgaat, negatief opvat, namelijk als een beschadiging van zijn ‘positive face’ (Brown en Levinson, 1987). Dat kan een reden zijn voor de spreker om voor *je* te kiezen.

Vermaas (2002, 2003) geeft empirische ondersteuning voor deze visie. Zij onderzocht de veranderingen in het aanspreekpatroon door middel van een uitgebreide enquête met zelfrapportagevragen van drie generaties proefpersonen: personen die op het moment van enquêteren (ca. 1996) 15 tot 18 jaar oud waren (dus omstreeks 1978 geboren), hun ouders (dus geboren omstreeks 1948) en hun grootouders (geboren omstreeks 1918). Bij de interpretatie van de verschillen in de enquêtegegevens gaat zij uit van de schijnbare-tijdmethode die in sociolinguïstisch onderzoek naar taalverandering veel gebruikt wordt (Boves en Gertsens, 1995, p. 250 e.v.; Bailey, 2002).

Deze methode is gebaseerd op de aanname dat mensen na hun adolescentie hun taalgebruik niet meer wezenlijk veranderen. Voor de meeste taalgebruikers ligt dat moment direct na de adolescentie, de fase waarin ze uit huis gaan en een zelfstandig bestaan beginnen op te bouwen. Naast deze schijnbare-tijdinterpretatie bestaat er een alternatief, dat age-grading genoemd wordt (Boves en Gerritsen, 1995, p. 253). Age-grading komt erop neer dat het taalgedrag van een persoon wél verandert gedurende zijn leven.

Wat zien we in de meeste taalgemeenschappen, age-grading of schijnbare tijd? Met die vraag houdt Bailey (2002) zich in een overzichtartikel bezig. Hij komt tot een ondubbelzinnige conclusie: in de gevallen waarin de gegevens van schijnbare-tijdonderzoek konden worden vergeleken met die van echte historische data uit verschillende perioden, bleek de overeenkomst erg groot. De schijnbare-tijdmethode is hiermee gevalideerd (maar zie paragraaf 4).

In ieder geval maakt de methode het voor Vermaas mogelijk om de zelfrapportages van de twee oudere generaties niet alleen te beschouwen als gegevens over het aanspreekgedrag van oudere mensen aan het einde van de twintigste eeuw, maar ook als gegevens over het taalgebruik van jongeren anno 1966, respectievelijk 1936, dus als taalverandering.

1.2 Aanspreekvormen voor de binnengroep. In het licht van het voorgaande kan Vermaas (2002, 2003) haar enquêtemateriaal interpreteren als bewijs voor een krasse diachrone verandering in de aanspreekvormen voor de binnengroep. Kinderen blijken steeds meer *je* tegen hun ouders te zeggen: het percentage stijgt van 27% *je*-zeggers in de oude generatie tot meer dan 80% voor de jonge generatie (Vermaas 2002, p.107). Van de oude generatie tutoyeert een minderheid zijn eigen kennissen (40%), dat percentage stijgt naar 50% in de middengeneratie (Vermaas 2002, p.134).² Hierbij sluit het gegeven aan dat het loutere feit dat een aangesprokene ouder is, voor de respondenten steeds minder reden is om altijd *u* te gebruiken: de percentages dalen van 66% *u* bij de ouderen via 41% bij de middengroep naar 17% bij de jongeren (Vermaas 2002, p.178). Ook respect is op zich geen voldoende reden meer om voor *u* te kiezen. Het percentage mensen dat altijd *u* gebruikt ten opzichte van personen aan wie respect verschuldigd is, daalt van 69% via 37% naar 33% (Vermaas 2002, p.194). *U* is dus niet meer afhankelijk van de relatieve ouderdom of de respectabiliteit van de aangesprokene.

1.3 Aanspreekvormen voor de buitengroep. Ten aanzien van het aanspreken van de buitengroep geven Vermaas' resultaten maar weinig aanleiding om van grote veranderingen te spreken.

Illustratief zijn de gegevens voor het aanspreken van een leraar, voor elke jongere zijn natuurlijke tegenstrever. Voor de twee oudere generaties is het tutoyeren van de leraar welhaast onbestaanbaar, van de jonge generatie doet 18% het (Vermaas 2002, p.124). Aan de ene kant is dat wel een toename, aan de andere kant gaat het nog steeds om een kleine minderheid. Als de aangesprokene een heel andere sociale rol heeft, kan hij blijkbaar niet tot de binnengroep behoren.

Een bevestiging van die gedachte menen wij te vinden in Vermaas' gegevens over het aanspreken bij 'informeel overleg'. Hoewel ook hier de resultaten lastig te interpreteren zijn omdat aan jongeren een andere vraag werd voorgelegd dan ouderen,³ zien we het gebruik van 'altijd *u*' eerst dalen van 43% (oudere generatie) naar 12% (middengeneratie), maar dan weer pijlsnel stijgen 71% bij de jongeren (Vermaas 2002, p.147). Dezelfde stijging zien we bij 'altijd *u*' bij overleg in een pauze (Vermaas 2002, p.167).

Komt er een nieuwe timmerman over de vloer, dan spreken de bewoners hem nog steeds met *u* aan: het *u*-gebruik fluctueert tussen 85% en 78% bij alle drie de generaties. Het percentage respondenten dat iemand met *u* aanspreekt louter en alleen omdat ze deze persoon niet kennen, daalt wel van 84% via 74% naar 64%, maar dat neemt niet weg dat ook hier nog steeds een ruime meerderheid *u* gebruikt (Vermaas 2002, p. 200). De percentages bij de vraag wat men zegt als de zakelijkheid van een relatie voorop staat, sluiten hierbij aan: 67% van de ouderen zegt 'altijd *u*' te gebruiken, tegen 54% van de middengeneratie en 55% van de jongeren (Vermaas 2002, p. 206).

Ook bij andere vragen dan de in noot 2 en 3 vermelde, komt het voor dat de jongste generatie meer *u*-gebruik rapporteert dan de voorgaande generaties. In formele vergaderingen springt het *u*-gebruik omhoog van 16% bij de middengeneratie naar 65% bij de jongeren (Vermaas 2002, p.155). Hetzelfde geldt voor de situatie 'een gesprek met de directie': hier rapporteert Vermaas (2002, p.161) een statistisch significante stijging van *u*.

1.4 Conclusie. De gegevens van Vermaas zijn wel opgevat als bewijs voor een massieve vervanging van *u* door *je* (Burger en De Jong, 1999; Grezel, 2002), maar welbeschouwd is daar toch geen sprake van. Zeker, in de familie heeft *je* duidelijk gewonnen. Die uitzonderlijk snelle verandering schrijven wij toe aan twee andere factoren (naast de toenemende solidariteitsopvatting): ten eerste veranderde de opvatting over de ouder-kind-relatie van hiërarchisch naar meer vriendschappelijk. Ten tweede ging de wens van de ouders uit om getuoyeerd te worden, en hadden zij de macht om dat af te dwingen. Buiten het gezin heeft *u* nog steeds goede papieren. Ten opzichte van vreemden, maar ook in zakelijke en formele situaties kiest een meerderheid van de jongeren voor *u*.

Mogelijk past deze alternatieve interpretatie bij een speculatie van Burger en De Jong (1999). Zij vermoeden dat er een directe relatie is tussen de informalisering van de samenleving die aan het eind van de jaren zestig begon en de uitbreiding van de *je*-vorm. Toen dat informaliseringproces stokte, hield ook de zegetocht van *je* op. In hun moedige vooruitblik naar de 21ste eeuw, verwachten ze dat de verandering naar *je* hooguit tot stilstand zal komen. Een terugkeer naar *u* achten ze dus onwaarschijnlijk. Maar misschien is zelfs dat mogelijk, zo maken de resultaten in de volgende paragrafen duidelijk.

Nog een laatste opmerking over het onderzoek van Vermaas. Haar proefschrift gaat alleen over wat mensen rapporteren dat ze zeggen. Maar er is ook een andere kant: wat vindt de toesprokene van een aanspreekvorm? Vermaas is zich ervan bewust dat die ook relevant is, blijktens haar opmerking 'Of iedereen daar prijs op stelt, vraag ik mij wel eens af, omdat ik mij kan voorstellen dat niet iedereen er zin in heeft steeds maar weer met *jij/je* te worden aangesproken' (Vermaas 2002, p.57). Maar ze heeft dit verder niet onderzocht.

Nu wil het toeval dat wij tezelfdertijd bezig waren met de afronding van een onderzoek naar de effecten van de personalisering van websites, waarbij als belangrijkste taalkenmerk van personalisering de keuze van de aanspreekvorm betrokken was. In dat kader werden twee experimenten uitgevoerd waarin de houding van lezers ten opzichte van webteksten werd onderzocht waarin ze met *u* dan wel *je* werden aangesproken. De resultaten hiervan werpen een ander licht op de aanspreekkwesitie. In paragraaf 2 beschrijven we het eerste experiment, in paragraaf 3 het tweede.⁴

2. De waardering van de aanspreekvormen u en je in een persuasieve webtekst

2.1 Achtergrond. Teksten die via Internet verspreid worden kunnen gepersonaliseerd worden aangeboden. Dat betekent dat de lezer automatisch een versie krijgt aangeboden die aan zijn verlangens tegemoet komt. Het spreekt vanzelf dat deze mogelijkheid tot personaliseren vooral aantrekkelijk is voor commerciële teksten, waar de lezer een klant is die overgehaald moet worden tot het aanschaffen van een product of dienst. Bij de personalisering kan het gaan om onderwerpen waarin de klant in het bijzonder geïnteresseerd is, maar ook om de keuze voor een stijl waarbij hij zich thuis voelt. Een aspect van stijl dat in dit verband voor de hand ligt, is het aanspreken en de aanspreekvorm, het onderwerp van Van Zalk (2002).

2.2 Materiaal en Methode

Onafhankelijke variabele

Als brontekst voor het onderzoek fungeerde de pagina 'Een mystieke lokroep voor de wandelaar' in een online reisbrochure over drie wandelgebieden in Ierland. Deze werd herschreven tot drie teksten. In de eerste werd zoveel mogelijk gebruik gemaakt van de formele aanspreking in de *u*-vorm; in de tweede van de informele aanspreking in de *je*-vorm. In een derde tekst werden de aansprekingen vervangen door een derde persoon (*hij / men / de wandelaar*). Dit deel van het onderzoek blijft in dit artikel buiten beschouwing. Voor een persuasieve tekst werd gekozen omdat die zich niet alleen leent voor vragen over begrijpelijkheid en aantrekkelijkheid maar ook over de aanvaarding van het standpunt (Hoeken, 1998). Reisbrochures werden gekozen omdat dit genre een relatief belangrijke rol speelt in het verkooptraject. Dat de reisconsument groot belang hecht aan een goede informatievoorziening, blijkt uit het onderzoek van Goossens (1993): ruim 50% van de consumenten baseert de bestemmingskeuze volledig op informatie uit reisbrochures. Voor het genre reisbrochure geldt verder dat de elektronische variant in de vorm van een webtekst buitengewoon succesvol is gebleken (Houtman, 2003). De basistekst werd ontleend aan de site van een tamelijk bekend en succesvol online-reisbureau, dat in 2002 10 à 20% van de online reismarkt bediende, en ten minste 200.000 bezoekers per maand op zijn website mocht verwelkomen.

De tekst bestond uit 363 woorden: lang genoeg om voldoende aansprekingen toe te voegen, maar niet zo lang dat de aandacht van de lezer zou kunnen verslappen. Verder was de inhoud van de tekst algemeen van aard, zodat hij zoveel mogelijk lezers zou aanspreken. De tekst bevatte verder weinig concrete informatie over de reis, opdat het oordeel van de proefpersonen niet gestuurd zou worden door hun persoonlijke voorkeur voor het type reis, de kosten, of de soort locatie. De keuze viel op Ierland als vakantieland omdat dat land niet zo'n uitgesproken imago heeft als Salou (jongeren) of een Rijn-cruise (ouderen), zodat de tekstbeoordeling ook op dit punt zo min mogelijk beïnvloed wordt door leeftijd, opleiding en andere eigenschappen van de proefpersoon.

Beide tekstversies bestonden uit 22 zinnen, verdeeld over vier alinea's. In 18 daarvan werd de lezer één keer aangesproken en in één zin twee keer.

Proefpersonen

Aan het hier gerapporteerde deel van het experiment werkten 67 personen mee, die at random toegewezen werden aan de 'u' of de 'je'-conditie. Aan de proefpersonen werden geen andere eisen gesteld dan dat ze affiniteit met het Internet hadden en reislustig waren.

Zoals straks zal blijken, raakten we na een eerste analyse geïnteresseerd in het verband tussen leeftijd en tekstwaardering. Daarvoor deelden we de proefpersonen op in een groep ouderen (N=36, gemiddelde leeftijd 41, SD 8.5) en een groep jongeren (N=31, gemiddelde leeftijd 25, SD 2,4). De ouderen zijn dus goed vergelijkbaar met de middelste generatie in het onderzoek van Vermaas, en de jongeren met de jongste generatie. De leeftijden waren gelijkelijk over de tekstversies verdeeld.

Afhankelijke variabelen

De proefpersonen kregen 41 Likert stellingen voorgelegd, waarop ze konden reageren op een (zevenpunts)schaal (zie bijlage I). De tekstaspecten waarop de stellingen zich richtten, zijn ontleend aan het model voor de verwerking van persuasieve teksten van Hoeken (1998).

Afname en verwerking

Ter wille van een zo groot mogelijke ecologische validiteit werd het onderzoek afgenomen in een online webomgeving. De testomgeving was een exacte kopie van de website van TravelPlanet, waarin de tekst 'Een mystieke lokroep' gepresenteerd wordt. De teksten en stellingenlijsten werden voornamelijk per e-mail gedistribueerd. Een minderheid werd mondeling of door middel van een briefje aangespoord. De proefpersonen moesten naar een website surfen, de welkomsttekst lezen waarin vermeld stond wat ze moesten doen, en vervolgens de tekstversie van 'Een mystieke lokroep' lezen die aan hen was toegewezen. Daarna moesten ze hun oordeel over de stellingen op een schaal aangeven.

Vervolgens werd beoordeeld in hoeverre de stellingen samengenomen konden worden in clusters ($\alpha > .51$). Dat bleek het geval bij interesse in het onderwerp van de tekst ($\alpha .77$), opinies over het wandelen in Ierland ($\alpha .73$), het vertrouwen in de bron ($\alpha .87$) en stellingen over de auteur van de tekst ($\alpha .53$). De waardering voor de tekst hebben we gemeten met stellingen over de aantrekkelijkheid ($\alpha .74$), het informatiegehalte ($\alpha .67$) en de respectvolheid van de toon ($\alpha .54$).

2.3 Resultaten. Als algemeen resultaat van het onderzoek kunnen we vermelden dat bij twee stellingenclusters een hoofdeffect van de versie kon worden vastgesteld. In beide gevallen gaat het om een positief effect van de *u*-variant. De *u*-tekst blijkt tot een significant grotere gerapporteerde interesse in de inhoud te leiden ($F(3, 63) 4,351, p < .05$), alsmede tot positievere opinies over het onderwerp ($F(3, 63), p < .05$). Opvallend is dat het in deze beide gevallen niet om een teksteffect maar om een inhoudelijk effect gaat. Maar verder kon er geen samenhang worden aangetoond tussen de waardering voor een tekst en de aanspreking met *u* dan wel *je*.

Nu kan het grotendeels ontbreken van resultaat veroorzaakt worden doordat de onafhankelijke variabele geen verband houdt met de waardering door de proefpersonen. Maar het is ook mogelijk dat de groep proefpersonen uit twee ongeveer gelijke groepen bestaat met een tegengesteld oordeel, waardoor de tegengestelde krachten elkaar opheffen. Op het spoor gezet door de opmerkingen die sommige proefpersonen aan het einde van het experiment in een daartoe bestemd invulschermje hadden gemaakt, besloten we te onderzoeken of ouderen de aanspreekvormen anders waardeerden dan jongeren. We gingen daarbij uit van een simpel rechtlijnig verband tussen productie en receptie: de aanspreekvorm die een leeftijdsgroep rapporteert bij voorkeur te gebruiken komt overeen met de aanspreekvorm waarmee deze groep zichzelf het liefst als lezer ziet aangeduid. Toegepast op dit onderzoek

Ze zeggen nog je tegen me

vermoeden we op grond van de publicaties van Vermaas dat de positieve evaluatie van de *je*-tekst door jongeren wel eens gecompenseerd zou kunnen worden doordat ouderen die juist negatief waarden. Omgekeerd verwachtten we dat de *u*-tekst juist meer bij ouderen in de smaak zou vallen dan bij jongeren.

Een tweewegvariantie-analyse met 'aanspreekvorm' en 'leeftijd' leverde voor het cluster met stellingen over de aantrekkelijkheid van de website inderdaad een statistisch significant interactie-effect op ($F(3,63)7,642, p < .01$). De gemiddelde waardering en de standaarddeviaties staan in tabel 1.

Tabel 1: De gemiddelde waardering (en standaarddeviatie) van de aantrekkelijkheid van een webtekst met *u* of *jij* door jonge en oudere proefpersonen (1 = laag, 7 = hoog).

	oud	jong
<i>u</i>	4.2 (1.2)	4.8 (1.2)
<i>je</i>	4.8 (1.2)	4.0 (1.0)

Maar de gemiddelden in tabel 1 bereidden ons een verrassing. Het interactie-effect is precies tegengesteld aan dat wat we verwachtten: de ouderen vinden juist de *je*-tekst beter, en de jongeren de *u*-tekst. Bij de cluster 'respect' kwam hetzelfde patroon naar voren, hoewel de interactie hier slechts marginaal significant was ($F(1, 63) 3,057, p = .085$). Bij geen van de andere clusters vonden we effecten, laat staan een aanwijzing dat ouderen een voorkeur voor *u* en jongeren voor *je* zouden hebben.

Uit dit onderzoek trekken we de conclusie dat er enige evidentie bestaat voor de claim dat ouderen een tekst met de aanspreekvorm *je*, en jongeren een tekst met de aanspreekvorm *u* meer waarden.

3. Een tweede waarderingsexperiment

3.1 Inleiding. Uit het eerste experiment bleek systematisch verschil in waardering te bestaan tussen de *u*- en *jij*-versies van een persuasieve webtekst. Dat kan nauwelijks een verrassing genoemd worden. Verrassend was wel de richting van dat verschil, namelijk tegengesteld aan wat je op grond van Vermaas (2002) zou verwachten. Als er een verschil tussen oudere en jongere lezers was, blijken oudere lezers de auteur, de reisorganisatie en de (vorm van de) tekst van de *je*-tekst meer te waarden dan de jongere lezers. Daarnaast blijkt de groep jonge mensen de meeste waardering te hebben voor de auteur bij de *u*-tekst. Dit is een opmerkelijk resultaat aangezien in de lijn van de verwachting ligt dat de oudere lezers de voorkeur geven aan de *u*-tekst en de jongeren aan de *je*-tekst.

Vooraf dat laatste was een reden om het onderzoek over te doen, met enige aanpassingen en nu louter gericht op het toetsen van de volgende hypothesen: jongeren hebben meer waardering voor een persuasieve webtekst waarin ze met *u* aangesproken worden; ouderen hebben meer waardering voor een persuasieve webtekst waarin ze met *je* aangesproken worden.

3.2 Methode

Manipulatie van de onafhankelijke variabele

Het design van het eerste experiment werd geheel overgenomen. Alleen werd de tekst zonder aansprekingen (waarvan de resultaten in het eerste experiment buiten beschouwing bleven) nu helemaal niet aangeboden. Wat de proefpersonen betreft werden alle twee de teksten aselekt toegewezen aan zowel ouderen ($N = 50$, gemiddelde leeftijd 46) als jongeren ($N = 50$, gemiddelde leeftijd 23). Ook in dit onderzoek komt de leeftijd van de ouderen overeen met de middelste generatie van Vermaas, en de jongeren met de jongste generatie.

De vragenset werd enigszins aangepast. De belangrijkste verandering was dat aan het einde enkele vragen werden toegevoegd die specifiek gericht waren op mogelijke verklaringen van het leeftijdsverschil (zie bijlage II). Om daarvoor ruimte te scheppen werden enkele vragen uit het vorige experiment die voor het onderzoek naar aanspreekvormen minder van belang waren, achterwege gelaten. De vragen werden geclusterd op de volgende manier: deskundigheid ($\alpha .76$) en betrouwbaarheid ($\alpha .81$) van de bron, aantrekkelijkheid van de tekst ($\alpha .73$), respectvolheid van de auteur ($\alpha .67$), overtuigingskracht van de tekst ($\alpha .80$) en de gepastheid van de toon ($\alpha .63$).

3.3 Resultaten. De resultaten van de replicatie maken duidelijk dat er geen relatie is tussen leeftijd en waardering voor aanspreekvorm voor de meeste vragenclusters over de deskundigheid en de betrouwbaarheid van de bron, en over de auteur. Er blijkt wel een significant verschil in de waardering van de aantrekkelijkheid van de tekst ($F(1,95) = 2,301, p = .024$). Zie tabel 2 voor de gemiddelden:

Tabel 2: De gemiddelde waardering (en standaarddeviatie) van de aantrekkelijkheid van een webtekst met *u* of *je* door jonge en oudere proefpersonen (1 = laag, 7 = hoog).

	oud	jong
<i>u</i>	4,4 (1,4)	4,4 (1,0)
<i>je</i>	4,8 (1,1)	4,1 (1,2)

Uit tabel 2 valt af te leiden dat de waardering van de aantrekkelijkheid van de *u*-tekst niet leeftijdsafhankelijk is, maar die van de *je*-tekst wel. Het leeftijds effect is identiek aan dat bij het voorgaande experiment: jongeren vinden de *je*-tekst *minder* aantrekkelijk, ouderen juist aantrekkelijker.

Een gelijksoortig resultaat treffen we aan bij de vragencluster over de overtuigingskracht ($F(1,95) = 3,082, p < .05$). De volgende tabel maakt duidelijk dat ouderen de *je*-tekst sterk afwijkend waarderen. De richting is weer hetzelfde als bij voorgaande tabel 3: ouderen vinden de *je*-tekst overtuigender.

Ze zeggen nog je tegen me

Tabel 3: De gemiddelde waardering (en standaarddeviatie) van de overtuigingskracht van een webtekst met *u* of *jij* door jonge en oudere proefpersonen (1 = laag, 7 = hoog).

	oud	jong
<i>u</i>	3,6 (1,5)	3,6 (1,5)
<i>je</i>	4,6 (1,6)	3,5 (1,6)

Bij de vragen naar aanleiding van mogelijke verklaringen was er een die een antwoordpatroon opleverde met een interessant significant interactie-effect ($F(1,95) = 4,019, p < .05$), 'de tekst is meer geschikt voor een jongere doelgroep'. Zie tabel 4:

Tabel 4: De gemiddelde beoordeling van de waargenomen afstand tussen auteur en lezer (en standaarddeviatie) van een webtekst met *u* of *jij* door jonge en oudere proefpersonen (1 = laag, 7 = hoog).

	oud	jong
<i>u</i>	2,5 (1,5)	2,9 (1,5)
<i>je</i>	3,2 (1,1)	2,6 (1,2)

Uit tabel 4 blijkt het volgende: jongeren vinden in hogere mate dat de *u*-tekst voor jongeren (dus voor henzelf) geschikt is dan ouderen dat vinden (dus voor jongeren). Dat is in lijn met de voorgaande resultaten. Bij de *je*-tekst liggen de verhoudingen andersom: de ouderen vinden deze tekst duidelijk meer geschikt voor jongeren dan de jongeren zelf. Mogelijk wijst dit op een ingewikkeld soort projectie: ouderen zijn voor de *je*-aanspreking maar (of: omdat!) ze denken dat de jongeren zelf nog veel meer voor de *je*-vorm geporteerd zijn!

4. Conclusie en discussie

De resultaten laten - in ieder geval voor een persuasieve webtekst - de conclusie toe dat ouderen en jongeren aansprekingen met *u* en *jij* verschillend waarderen. Terwijl de jongeren de *u*-tekst als even goed of zelfs hoger waarderen dan de *je*-tekst, voelen de ouderen zich meer aangesproken door de *je*-tekst. Dit resultaat wijkt af van wat we op grond van Vermaas (2002, 2003) voorspeld hadden. Welke verklaringen zijn er voor deze discrepantie? Afgezien van de mogelijkheid dat het effect van deze specifieke tekst of dit onderwerp afhankelijk is, zien we vier mogelijke verklaringen.

De eerste verklaring doet een beroep op mediumspecifieke effecten. Het is mogelijk dat het effect dat wij gevonden hebben, alleen in webteksten bestaat. Daarvoor bestaat inmiddels wel enige indicatie: in twee latere scriptie-onderzoeken naar aansprekingen in teksten op papier, namelijk personeelsadvertenties (Huigen 2004) en postbus 51 folders (De Vries 2004) werden geen leeftijdseffecten gevonden. Er zijn twee mogelijke verklaringen voor de bijzondere houding ten opzichte van webteksten: een directe en een indirecte. De directe is dat de proefpersonen er bij websites rekening mee houden dat deze gepersonaliseerd zijn. Ze denken dus dat de tekst precies op hun voorkeuren is afgestemd. Daardoor reageren ze bij een webtekst sneller als de aanspreekvormen niet helemaal naar hun smaak zijn, dan bij

een papieren tekst. De indirecte verklaring vloeit voort uit de mogelijkheid dat aan de in dit artikel gerapporteerde onderzoeken naar de waardering van webteksten als oudere proefpersonen alleen een atypisch – want bijzonder jeugdig reagerend – soort oudere heeft meegewerkt. We hebben overigens geen aanwijzingen kunnen vinden voor de gegrondheid van (een van) deze verklaringen.

De tweede mogelijke verklaring doet een beroep op de mogelijkheid dat ouderen en jongeren de auteur van een (web)tekst anders inschatten. De ouderen zouden de auteur kunnen zien als adviseur en daarom als lid van de binnengroep, zodat ze de aanspreekvorm *je* op prijs stellen (zie paragraaf 1), terwijl de jongeren de auteur zien als verkoper, en als zodanig lid van de buitengroep, zodat ze *u* meer gepast vinden. Hoewel we deze verklaring we vooraansnog niet willen uitsluiten, hebben we ook geen aanwijzingen kunnen vinden dat dit verschil inderdaad bestaat.

Daarom achten we een derde verklaring niet onmogelijk, namelijk dat het veranderingsproces van *u* naar *je* niet zo algemeen is als wel gedacht wordt en nu langzaam maar zeker stukt. Uit de weergave van Vermaas' resultaten in paragraaf 1 bleek al dat de opkomst van *je* alleen binnen het gezin uiterst radicaal verlopen is, en dat daarvoor bijzondere verklaringen aangevoerd kunnen worden. Die successtory van *je* in de familie, de binnengroep bij uitstek, mag niet verhullen dat *u* voor de buitengroep nog bijzonder sterke papieren heeft.

Mogelijk is er zelfs meer aan de hand dan alleen het stokken van het veranderingsproces, en beleven we een restauratie van de oude aanspreekconventies. In paragraaf 1 verwezen we naar Burger en De Jong (1999) die vermoeden dat na de vooruitstrevende egalitaire jaren zestig (die eigenlijk de jaren zeventig waren) een zekere restauratie van het oude systeem aan het plaatsvinden is. In dit verband kan ook gewezen worden op het verschijnsel dat in sommige subculturen van jongeren grote waarde gehecht wordt aan respectbetuiging. De resultaten van de experimenten zouden gezien kunnen worden als een reflectie van deze verandering. De ouderen in onze experimenten reflecteren de normen van de jaren zeventig; de jongeren die van de restauratie.

De in dit artikel gerapporteerde omdraaiing in waardering kan ook gezien worden als signaal dat er een kloof bestaat tussen zijn en streven. Jongeren zijn jong; ouderen voelen zich nog jong, althans dat zouden ze graag willen. Daar hebben veel jongeren op hun beurt weinig waardering voor. Ze zien oudere mannen die zich – en dan vooral ten opzichte van jonge vrouwen – jong gedragen en denken 'aansteller'. Ze kijken door het vlotte kapsel en het zomerjurkje van de eeuwig jonge vrouw heen, en denken 'pathetisch'. En zo kan het gebeuren dat ouderen eisen dat ze met *je* aangesproken worden, omdat ze die informele aanspreekvorm als een elixer voor eeuwige jeugd zien. Jongeren missen de macht om dit te weigeren maar ze nemen wraak door stiekem voor de eigen groep *u* in ere te herstellen. Als deze verklaring steek houdt, is het een mooie illustratie van een wet die lang geleden voor klankverandering door Zonneveld (1978) geformuleerd werd om een verklaring te geven van het naast elkaar bestaan van vormen als *buil* en *buidel*: vroeg of laat raakt elke succesvolle verandering in gevecht met zichzelf.

We willen graag eindigen met een minder speculatieve en meer bescheiden mogelijkheid: dat we veel minder weten van aanspreekvormen dan we dachten. Vooral het verband tussen gebruik en waardering verdient nader onderzoek. In dit artikel zijn we uitgegaan van een rechtlijnig verband: de aanspreekvorm die wordt gerapporteerd als het frequentst gebruikt ten opzichte van een bepaald type hoorder of lezer wordt door dat type ook het hoogstge-

waardeerd. Maar misschien is dat veel te simpel en bestaat er een scheefheid tussen waardering en gebruik in die zin dat een aanspreekvorm die steeds minder frequent gebruikt wordt, juist wegens dat feit hoger gewaardeerd gaat worden. In ons geval: jongeren gaan er wel toe over om elkaar met *je* aan te spreken, maar waarderen het heimelijk positief als ze met de *u*-vorm benaderd worden. Dit soort hypothesen is alleen goed onderzoekbaar door middel van methodes als de hier gehanteerde tekst met schaalvragen, en niet door middel van enquêtes, omdat die alleen die houding ten opzichte van een verschijnsel meten waarvan men zich bewust is.

Wij pleiten er ten slotte voor om de toepasbaarheid van de schijnbare-tijdmethode ter discussie te stellen. In paragraaf 1 kwam wel het overzicht van Bailey (2002) aan de orde waaruit bleek dat deze methode valide is, maar we moeten goed bedenken dat zijn overzicht gebaseerd was op onderzoek naar variatie op het niveau van klanken. Nu is dat type variatie gekenmerkt door het feit dat de (onbewuste) keuze voor een bepaalde variant alleen of voornamelijk afhankelijk is van de demografische eigenschappen van de spreker zelf. Een hoogopgeleide jonge vrouw uit de Randstad spreekt bijvoorbeeld de diftong *ij* uit als [ai]. Maar voor verschijnselen als de keuze van het voornaamwoord van de tweede persoon geldt iets heel anders. Bij die interactieve verschijnselen is de hoorder ten minste even relevant als de spreker, omdat het om de sociale verhouding gaat. En gedurende iemands leven veranderen de sociale verhoudingen waarin hij verkeert, meestal veel sneller en radicaler dan de demografische eigenschappen. Met andere woorden: het kan haast niet anders of bij deze verschijnselen moet age-grading een grotere rol gaan spelen. Hebben we allemaal niet de ervaring dat je uitspraak van de [ij] ongeveer hetzelfde is gebleven naarmate je ouder wordt, maar dat je waardering van de aanspreekvormen waarmee mensen je toespreken, drastisch verandert? Van trots op het feit dat je al u wordt genoemd, via trots op het feit dat je nog je wordt genoemd, tot de uiteindelijke berusting in *u*.

Noten

- * Wij danken onze collega Henk Pander Maat en twee anonieme reviewers voor hun nuttige adviezen.
- 1 Dat deze herinterpretatie werd gemaakt, en niet de omgekeerde (*u* voor de binnengroep en *je* voor de buitengroep) achten wij goed verklaarbaar met behulp van het principe dat bij taalveranderingen bij voorkeur zo min mogelijk verandert. Als we aannemen dat sprekers het meeste contact met gelijken in hun eigen groep hebben, hoefde er voor het merendeel van de aansprekingen helemaal niets te veranderen.
- 2 De resultaten bij de jongste generatie wijken hiervan af, doordat deze maar liefst 78% *u* rapporteert! Vermaas (2002, p. 134-5) beschouwt dit resultaat als een aanwijzing voor age-grading, het verschijnsel dat het taalgebruik van een persoon verandert als hij ouder wordt. Maar het is ook mogelijk dat de resultaten van de jongeren niet zo goed met die van de ouderen vergeleken kunnen worden omdat beide groepen een iets andere vraag voorgelegd kregen. Bij de jongeren luidde de vraag 'Wanneer je contact hebt met personen met wie je geen persoonlijke band hebt (collega's van je ouders of bureu) ...' Voor de twee oudere generaties luidde de vraag: 'Wanneer u contact hebt met personen op gelijk niveau waarmee u geen persoonlijke relatie hebt (bureu, (oud-)collega's)' (Vermaas 2002, p. 85). Voor de jongeren waren de kennissen dus een generatie ouder, voor de ouderen niet. Dat jongeren de kennissen van hun ouders niet zeggen te tutoyeren, is iets anders dan age-grading.
- 3 Bij de oudere en de middengeneratie luidde de vraag: '(Indien u gewerkt hebt) in welke van de volgende situaties gebruikte u dan op uw werk de aanspreekvorm *u*? a informeel werkoverleg (...) d een fusiegesprek met leraren'. Voor jongeren luidde de vraag: 'Stel dat je op school in de volgende situaties terecht komt, gebruik je dan de aanspreekvorm *u*? a overleg met leraren, (...) d. een pauzegesprek met leraren'. De aanwezigheid

van leraren in de situaties voor jongeren maakt de vraag voor hen verschillend van de vraag voor jongeren en ouderen. Het is ook mogelijk dat jongeren minder ervaring hebben met de geschetste situaties.

- 4 Paragraaf 2 is gebaseerd op de doctoraalscriptie van de eerste auteur, paragraaf 3 op het BA-eindwerkstuk van G. Boers. Beiden werden begeleid door de tweede auteur.

Bibliografie

- Bailey, G.** (2002). Real and apparent time. In: Chambers, J.K., Trudgill, P. en Schilling-Estes, N. (eds.) *The handbook of language variation and change*. Oxford: Blackwell, 312-332.
- Boers, G.** (2003). 'Je, jij, jou, jouw, U', *Hoe is het eigenlijk?*. BA-eindwerkstuk Communicatiekunde UU.
- Boves, T. & Gerritsen, M.** (1995). Inleiding in de sociolinguïstiek. Utrecht: Het Spectrum.
- Brown, P. & Levinson, S.C.** (1987). *Politeness. Some universals in language usage*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Brown, R. & Gilman, A.** (1960). The pronouns of power and solidarity. In: Giglioli, P.O. (ed) *Language and social class*. Harmondsworth: Penguin 1972, 252-282.
- Burger, P. en Jong, J. de** (1999). *Taalboek van de eeuw*. Den Haag, Sdu.
- Goossens, C.F.** (1993). *Verbeelding van vakanties: een studie naar effecten van emotionele informatie*. Proefschrift universiteit Tilburg.
- Grezel, E.** (2002). 'U of jij: wat moet je nou? *Onze Taal* 2002, 10, 264-267.
- Hoeken, H.** (1998). *Het ontwerp van overtuigende teksten: wat onderzoek leert over de opzet van effectieve reclame en voorlichting*. Bussum, Coutinho.
- Houtman, J.** (2003). *Meeste geld naar online reismarkt*. <http://www.emerce.nl/archives/nieuws/11497.html>.
- Huigen, A.** (2004). *Bent U of ben jij de nieuwe collega die we zoeken?* Doctoraalscriptie Communicatiekunde UU.
- Toorn, M.C. van den** (1977). De problematiek van de Nederlandse aanspreekvormen. *De nieuwe taalgeds* 70.6, 520-540.
- Vermaas, J.A.M.** (2002). *Veranderingen in de Nederlandse aanspreekvormen van de dertiende t/m de twintigste eeuw*. Utrecht, LOT.
- Vermaas, J.A.M.** (2003). Veranderingen in de Nederlandse aanspreekvormen. *Gamma/TTT* 10, 45-59.
- Vries, P. de** (2004). *U of je? Wat moeten we nou?* Doctoraalscriptie Communicatiekunde UU.
- Zalk, F. van** (2002). 'Ze zei meneer tegen me'. *Een onderzoek naar de relevantie van het personaliseren van aansprekingen in een persuasieve tekst van een dienstverlenende website*. Doctoraalscriptie Communicatiekunde UU.
- Zonneveld, W.** (1978). Hypercorrectie in taalverandering. In: Koefoed, G.A.T. en Marle, J. van (red.) *Aspecten van taalverandering*. Groningen: Wolters-Noordhoff. 99-114.

Bijlage I (vragen bij het eerste experiment)

1. Ierland spreekt mij aan als vakantiebestemming.
2. Ik ga liever ergens anders op vakantie dan in Ierland.
3. Ik zou nooit in Ierland op zomervakantie gaan.
4. Ik ga het liefst in Ierland op zomervakantie.
5. Het Ierse landschap is aantrekkelijk.
6. In Ierland kun je uitstekend wandelen.
7. Ierland heeft boeiende mythes, sagen en legenden.
8. De medewerkers van TravelPlanet stellen reizen deskundig samen.
9. De medewerkers van TravelPlanet weten veel van reizen in Ierland.

Ze zeggen nog je tegen me

10. De website van TravelPlanet straalt professionaliteit uit.
11. De website van TravelPlanet straalt betrouwbaarheid uit.
12. De website van TravelPlanet straalt klantgerichtheid uit.
13. Ik vind dat de website van TravelPlanet een gebruiksvriendelijke uitstraling heeft.
14. Ik vind de website van TravelPlanet aantrekkelijk.
15. Ik vind dat de website van TravelPlanet uitnodigt om een keer op te zoeken.
16. Met TravelPlanet kom je op de mooiste plekjes in Ierland.
17. Ik vind dat in de tekst interessante informatie geboden wordt.
18. Ik vind de tekst duidelijk.
19. De tekst is levendig geschreven.
20. Ik vind de tekst informatief.
21. Ik vind de tekst langdradig.
22. Ik heb veel van de tekst geleerd.
23. De tekst nodigt uit om meer te lezen over Ierland.
24. De tekst maakt me enthousiast.
25. De tekst is overtuigend.
26. Ik vind dat goed beargumenteerd wordt, waarom Ierland een aantrekkelijk vakantieland is.
27. Ik vind de tekst objectief.
28. Ik vind dat de tekst een eenzijdig positief beeld geeft van Ierland.
29. De auteur van de tekst behandelt mij met respect.
30. De auteur van de tekst doet alsof hij mij goed kent.
31. Ik vind de auteur van de tekst opdringerig.
32. De schrijver doet zijn best mij op de tekst te betrekken.
33. U heeft zich minstens één keer georiënteerd op een vakantie in Ierland.
34. U heeft zich minstens één keer georiënteerd op een vakantie via het Internet.
35. U bent bereid te overwegen naar Ierland op zomervakantie te gaan.
36. U bent van plan de website van TravelPlanet te bezoeken.
37. U bent (man/vrouw).
38. U bent geboren in het jaar.
39. Uw hoogst afgeronde opleiding is.
40. Met welk cijfer tussen 1 en 10 beoordeelt u de website van TravelPlanet?

Bijlage II Toegevoegde vragen bij het tweede experiment

Ik voel een afstand tussen de auteur en mijzelf door de manier van schrijven.

Ik sta op gelijke voet met de auteur.

Ik voel me serieus genomen door de auteur.

De tekst is voor mijn type mensen geschreven.

De tekst is meer geschikt voor een oudere doelgroep.

De tekst is meer geschikt voor een jongere doelgroep.

Een voetnoot over Franse kaas

Analyse en beoordeling van systematische a contrario-argumentatie

1. Inleiding

Een aantal jaren geleden daagde het *Franse Syndicat de défense de l'Epoisses* twee kaasproducenten voor de rechter, omdat ze – in de ogen van het Syndicaat – onrechtmatig de productnaam ‘Epoisses’ aan door hen geproduceerde kaas hadden gegeven. Het Syndicaat deed in zijn aanklacht een beroep op de Europese Verordening nr. 2081/92, waarin allerlei kazen worden genoemd waarvan de naam op Europees niveau beschermd is.¹ Ook de Franse kaas ‘Epoisses de Bourgogne’ wordt in deze verordening genoemd. Dat betekent dat alleen kaas die aan bepaalde kwaliteitseisen voldoet deze naam mag dragen. Dat de kaas van de twee kaasproducenten niet aan die kwaliteitseisen voldeed, stond niet ter discussie. Wat deze zaak evenwel lastig maakte, was dat de kaasproducenten hun kaas ‘Epoisses’ hadden genoemd, en niet ‘Epoisses de Bourgogne’, zoals de beschermde naam in de Verordening luidde.

Nu is het zo dat de Verordening niet alleen een lijst bevatte met namen van kazen die beschermd zijn, maar ook een voetnoot waarin een paar namen worden uitgezonderd van de bescherming, omdat de lidstaten hadden aangegeven voor deze namen geen bescherming te vragen. In deze voetnoot worden onder andere camembert en chabichou genoemd. Deze kazen zijn mét oorsprongsbenaming wel beschermd, namelijk als ‘Camembert de Normandie’ en ‘Chabichou du Poitou’, maar dus niet als enkele naam. Het Syndicaat leidde uit deze voetnoot af dat de enkele naam ‘Epoisses’ wel beschermd is. Deze wordt immers niet in de voetnoot genoemd als een van de kaasnamen waarvoor geen

Samenvatting

In deze bijdrage wordt besproken welke overwegingen een rol spelen bij de beoordeling van a contrario-argumentatie waarin voor de interpretatie van een bepaalde regel een beroep wordt gedaan op het systeem van de regeling waarvan die regel deel uitmaakt (systematische a contrario-argumentatie). Ter illustratie wordt een rechtszaak over Franse kaas besproken, waarin de interpretatie van een bepaalde Europese regeling centraal staat. De overwegingen die een rol spelen bij het bepalen van de deugdelijkheid van a contrario-argumentatie kunnen worden afgeleid uit een reconstructie van deze argumentatie. Een reconstructie maakt duidelijk uit welke elementen de argumentatie bestaat en hoe deze samenhangen, en dus waar de zwakke plekken van de argumentatie zich bevinden. Voor a contrario-argumentatie waarin een beroep op het systeem van een bepaalde regeling wordt gedaan, worden drie kritische vragen geformuleerd waarmee de houdbaarheid van deze argumentatie kan worden bepaald. De reconstructie laat zien dat systematische a contrario-argumentatie een inherent zwak argument is.

bescherming is gevraagd. Het Syndicaat verwees in zijn argumentatie naar de verhouding tussen de lijst en de voetnoot, en leidde daar *a contrario* uit af dat de enkele naam ‘Epoisses’ wel beschermd is:

Daarop [op de lijst met beschermde producten, HJ] staan met name: Epoisses de Bourgogne, Camembert de Normandie en Chabichou du Poitou. Met betrekking tot bij voorbeeld laatstgenoemde twee kaassoorten wordt in een voetnoot uitdrukkelijk vermeld, dat geen bescherming van de woorden chabichou en camembert wordt gevraagd. *A contrario* betekent dit dus, dat het deel ‘Epoisses’ van de benaming ‘Epoisses de Bourgogne’ als zodanig beschermd is.²

De argumentatie waarvan het Syndicaat gebruik maakt, heet *a contrario-argumentatie*. Om precies te zijn is hier sprake van *systematische a contrario-argumentatie*: argumentatie waarmee uit het systeem van een bepaalde wettelijke regeling wordt afgeleid dat het concrete geval (de enkele naam ‘Epoisses’) niet onder de regel valt (in casu de voetnoot, waarin wordt opgesomd welke namen niet beschermd zijn). Dat deze argumentatie niet zomaar deugdelijk is, zal duidelijk zijn. Het is gevaarlijk om aan het zwijgen van een wettelijke regeling over een bepaald geval een bewuste bedoeling met betrekking tot dat concrete geval af te leiden. Het is immers niet uit te sluiten dat men bij het opstellen van de regeling het concrete geval over het hoofd heeft gezien.

In deze bijdrage ga ik na welke overwegingen kunnen worden gemaakt bij de beoordeling van de deugdelijkheid van de argumentatie van het Syndicaat. Ik maak daarvoor gebruik van het analyse- en beoordelingsinstrumentarium voor systematische *a contrario-argumentatie* dat ik in mijn dissertatie heb gepresenteerd (Jansen 2003). Op grond van een reconstructie van de argumentatie zal ik betogen dat voor de beoordeling van deze argumentatie drie kritische vragen van belang zijn. Tevens zal ik laten zien hoe de overwegingen van de Europese rechter in deze zaak gedeeltelijk verklaarbaar zijn uit mijn analyse en voor een ander gedeelte uit het strategische gebruik van de *a contrario-argumentatie* door het Syndicaat. Allereerst zal ik echter *a contrario-argumentatie* in het algemene kader van de juridische interpretatieproblematiek plaatsen. Daarom begin ik met het verduidelijken van de rechtstoepassingscontext waarin dergelijke interpretatiekwesaties voorkomen.

2. A contrario-argumentatie en rechtstoepassing

In rechtszaken gaat het om het toepassen van rechtsregels op bepaalde feiten. Er is een eiser of een officier van justitie die een bepaald rechtsgevolg eist op grond van een rechtsregel en er is een gedaagde of verdachte die de toepasselijkheid van de regel bestrijdt. In eenvoudige gevallen gaat rechtstoepassing via *modus ponens*. Een rechtsregel kan namelijk altijd worden weergegeven als een conditionele zin: *als p, dan q* (Feteris 1994:16).³ Bijvoorbeeld: als je te hard rijdt, moet je een boete betalen.⁴ *P* staat voor de rechtsfeitomschrijving: dat gedeelte van de regel waarin is beschreven voor welk type gevallen de regel geldt, in dit geval te hard rijden. *Q* staat voor de rechtsgevolgbepaling: de consequentie van het voldoen aan de toepassingsvoorwaarde die in de rechtsfeitomschrijving wordt gesteld, in dit geval een boete betalen. Als er een concreet geval is dat onder de rechtsfeitomschrijving valt, dus als Piet te hard heeft gereden, dan geldt het rechtsgevolg voor dat concrete geval: Piet moet een boete

betalen. Wanneer een regel wordt toegepast op bepaalde feiten, heeft dat een standpunt tot gevolg waarin aan de concrete feiten een bepaald rechtsgevolg wordt toegekend. In het recht wordt dat ook wel subsumptie genoemd: de feiten worden onder de regel gesubsumeerd, waardoor het rechtsgevolg uit de regel op de feiten van toepassing is.

Helaas is het niet altijd even duidelijk of bepaalde feiten onder een regel vallen en kunnen zich problemen voordoen bij het bepalen van de toepasselijkheid van de regel op bepaalde feiten. In de eerste plaats zijn er bewijsproblemen. Piet kan bijvoorbeeld ontkennen dat hij te hard heeft gereden. Wanneer hij dat doet, ontstaat er een subgeschil over de feiten. Piet kan echter ook erkennen dat hij te hard heeft gereden, maar tegelijkertijd ontkennen dat het verboden is om te hard te rijden. Hij kan de toepasselijkheid van de regel bestrijden door deze op een bepaalde manier te interpreteren. Bijvoorbeeld: stel dat Piet een profwielrenner is en niet in een auto reed, maar op zijn racefiets met 55 km/u door de bebouwde kom racete. Is de regel dan nog van toepassing?⁵ Een dergelijke vraag levert een subgeschil op over de interpretatie van de regel: is deze ook van toepassing op fietsers?

A contrario-argumentatie speelt geen rol bij bewijskwesities, maar wel wanneer de toepasselijkheid van de regel op de feiten ter discussie staat. Met a contrario-argumentatie wordt namelijk een interpretatie van de regel gegeven. In de Franse kaas-zaak gaat het dan ook niet om de vraag of de kaas van de twee kaasproducenten wel aan de kwaliteitseisen voldoet, maar om de vraag of de enkele naam 'Epoisses' ook beschermd is als de regel bepaalt dat 'Epoisses de Bourgogne' beschermd is. Overigens is a contrario-argumentatie natuurlijk niet het enige type argument dat gebruikt kan worden bij de interpretatie van een regel: ook analogie-argumentatie, het beroep op gevolgen en vele andere juridische interpretatieve argumenten kunnen daarbij worden gebruikt.

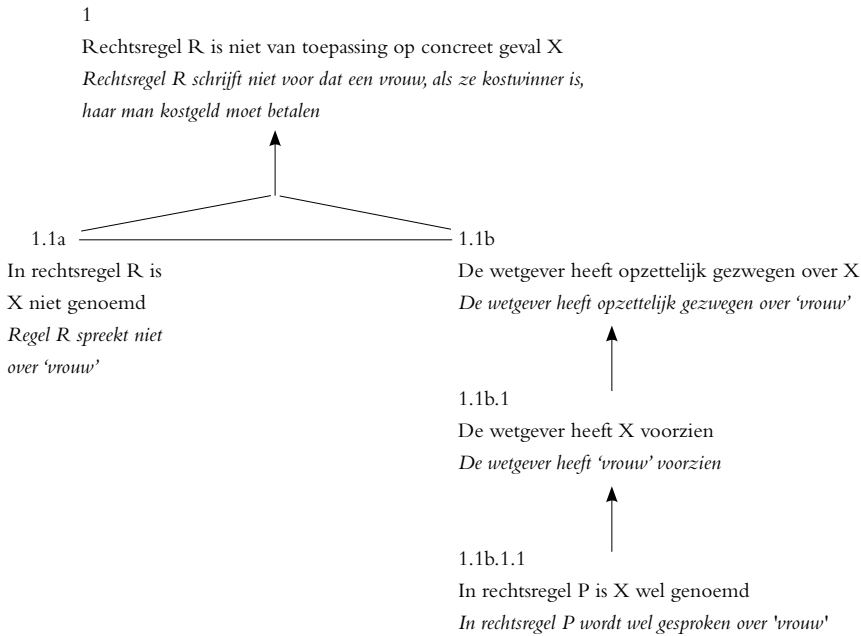
3. Een analyse- en beoordelingsinstrumentarium

In de literatuur wordt systematische a contrario-argumentatie helemaal niet onderscheiden.⁶ De speciale wijze van redeneren die ermee gepaard gaat wordt nergens beschreven. Wel komen er in de voorbeelden die in de literatuur van a contrario-argumentatie worden gegeven gevallen voor die ik als systematische a contrario-argumentatie heb geanalyseerd. Een van die voorbeelden is gebaseerd op een oude regel uit het Burgerlijk Wetboek, uit de regeling over de verplichtingen die het huwelijk met zich meebrengt. De regel waar het om gaat, is een regel die bepaalt dat mannen, wanneer die kostwinner zijn, hun vrouw kostgeld moeten geven (het inmiddels vervallen tweede lid van art. 1:85 BW).⁷ Zo'n regel zou tegenwoordig de vraag kunnen oproepen of die verplichting niet ook voor vrouwen geldt. Moeten die, wanneer zij kostwinner zijn, hun man ook kostgeld geven? Wie vindt dat dit zo is, bijvoorbeeld omdat mannen en vrouwen gelijke rechten en plichten hebben, maakt gebruik van analogie-argumentatie. Hier is echter ook a contrario-argumentatie mogelijk, en wel op grond van het systeem van de wet. In alle andere regels uit de regeling over de huwelijkse plichten wordt namelijk gesproken over 'echtgenoten'. Het gaat in die regels dus om de plichten van *beide* echtgenoten. Uit de tegenstelling in formulering tussen de regel over het kostgeld – waarin alleen over mannen wordt gesproken – en de overige regels uit de titel – waarin over echtgenoten wordt gesproken, kan dan ook a contrario worden afgeleid dat waar niet wordt gesproken over echtgenoten, beide echtgenoten niet bedoeld zijn en de regel dus echt alleen geldt voor het geval waarvoor hij geschreven is: voor mannen.

Omdat systematische a contrario-argumentatie in de literatuur niet wordt beschreven als een specifieke redenering, waren er tot nu toe ook geen deugdelijkheidsnormen voor dit specifieke argumentatietype bekend. Van a contrario-argumentatie wordt altijd gezegd dat het een verdacht argument is, dat evenwel deugdelijk kan zijn door de ondersteunende argumenten die worden gegeven voor de a contrario-beslissing – de beslissing om de regel niet toe te passen op het concrete geval. Hoe in een concreet geval kan worden bepaald of die ondersteunende argumentatie deugdelijk is, wordt echter nooit toegelicht. Hiervoor zouden we te rade kunnen gaan bij wat de literatuur zegt over de deugdelijkheid van de verschillende interpretatieve argumenten waarmee de beslissing over de betekenis van een regel kan worden verdedigd. Zo zeggen verschillende auteurs over het systematische argument – de subargumentatie in systematische a contrario-argumentatie – dat dit argument een onvoldoende ondersteuning is voor een beslissing over de interpretatie van een rechtsregel. Waarom dat zo zou zijn, en of dat meer of minder het geval is wanneer dit argument wordt gebruikt in a contrario-argumentatie, kan echter niet uit de literatuur worden opgemaakt.

Om de deugdelijkheidsnormen voor systematische a contrario-argumentatie te achterhalen heb ik in mijn proefschrift bekeken uit welke elementen de argumentatie precies bestaat. Met andere woorden: ik heb een reconstructie gemaakt van de argumentatie waarin impliciete elementen zijn geëxpliciteerd en waarin de samenhang tussen die onderdelen inzichtelijk is gemaakt. Vervolgens ben ik van die elementen nagegaan of ze houdbaar zijn en of de argumentatieve verbanden tussen die elementen deugdelijk zijn.⁸ Ik zal aan de hand van het voorbeeld over het kostwinnerschap laten zien hoe de reconstructie eruitziet. Er liggen aan deze argumentatie verschillende vooronderstellingen ten grondslag. Het standpunt is dat de regel niet geldt voor het geval dat er niet expliciet in wordt genoemd. Er zijn twee argumenten voor dit standpunt: (1) in de onderhavige regel is het concrete geval ‘vrouw’ niet genoemd, terwijl (2) in de andere regels van de titel wel over vrouwen wordt gesproken (door middel van de term ‘echtgenoten’). Dus: omdat het concrete geval in de onderhavige regel niet is genoemd en in de andere regels wel, geldt de regel waarin het geval niet is genoemd niet voor dat geval. Het moge duidelijk zijn dat hier iets impliciet blijft, namelijk redenen die de link leggen tussen het beroep op het verschil in redactie en het standpunt dat de regel niet geldt voor het geval dat er niet in is genoemd.

Een eerste impliciet element dat deel uitmaakt van systematische a contrario-argumentatie is dat het verschil in redactie uitwijst dat de wetgever niet per toeval het woord ‘vrouw’ uit die regel heeft weggelaten. Het beroep op de andere regel is bedoeld om aan te tonen dat de wetgever best wist dat vrouwen ook huwelijkse verplichtingen kunnen worden opgelegd, dus dat hij niet zomaar is vergeten om ‘vrouw’ op te nemen in de toepassingsvoorwaarde van de regel. Het impliciete element luidt dan ook dat de wetgever het geval ‘vrouw’ niet over het hoofd heeft gezien – dat hij dit geval heeft ‘voorzien’. Dit element dient vervolgens weer ter ondersteuning van een andere vooronderstelling, namelijk dat de wetgever het concrete geval *opzettelijk* niet in de onderhavige regel heeft genoemd, dat hij er bewust over heeft gezwegen. Zo kom ik tot de volgende reconstructie:

Figuur 1: *Reconstructie van systematische a contrario-argumentatie*

De twee argumenten die altijd expliciet naar voren worden gebracht met systematische a contrario-argumentatie, zijn de argumenten 1.1a en 1.1b.1.1. De andere blijven meestal impliciet.⁹ In deze reconstructie bestaat de hoofdargumentatie uit twee nevensgeschikte argumenten. Hier is sprake van complementaire argumentatie: argument 1.1b dient als anticipatie op een mogelijk tegenargument bij 1.1a. Argument 1.1a is namelijk een taalkundig argument, waarmee een beroep wordt gedaan op de woorden van de wet, namelijk: de wet zwijgt. Een voor de hand liggend tegenargument bij dit argument is dat de wetgever dit concrete geval over het hoofd kan hebben gezien of kan zijn vergeten te noemen, terwijl het redelijk is om deze toch tot het toepassingsbereik van de regel te rekenen.

Een reconstructie van de argumentatie geeft inzicht in de elementen die eraan ten grondslag liggen, waardoor de mogelijkheid ontstaat om de zwakke plekken in de argumentatie op te sporen. De beoordeling van de argumentatie bestaat namelijk uit het in twijfel trekken van elk element uit het model. In de eerste plaats kan de houdbaarheid worden gekritiseerd (de aanvaardbaarheid van de geëxpliciteerde elementen) en in de tweede plaats de rechtvaardigingskracht (de aanvaardbaarheid van het bij elk element horende verzwezen argument).

Ik begin bij het onderste gereconstrueerde element. Hierbij kan de vraag worden gesteld of in de andere regel P het concrete geval wel echt wordt genoemd. Dat is een kwestie van nazoeken. Interessanter is hier het kritiseren van de rechtvaardigingspotentie. Is het wel zo dat als het concrete geval in de andere regel P wel is genoemd, de wetgever dit geval heeft voorzien? Dus: als in de overige regels 'echtgenoten' staat en in de onderhavige regel 'man', heeft de wetgever het geval 'vrouw' dan voorzien? Dat hangt ervan af of het dezelfde wet-

gever was die beide regels heeft ingevoerd. Het parlement wisselt immers geregeld van samenstelling en het is onwaarschijnlijk dat bij elke invoering van nieuwe wetten uitgebreid de formulering van al bestaande wetten wordt bestudeerd (Van Hoecke 1979:154, Polak 1953:31). Maar ook als dezelfde wetgever de ene regel aan het begin van z'n zittingstermijn invoerde en de tweede aan het einde ervan, doet het probleem zich voor dat de wetgever de redactie van beide regels waarschijnlijk niet specifiek op elkaar heeft afgestemd. Deze kritiek stelt de voldoendeheid van argument 1.1b.1.1 aan de kaak. De volgende kritische vraag is dus van belang:

Zijn de vergeleken regels door dezelfde wetgever op hetzelfde moment tot wet gemaakt?

Er is nog een tweede kritische vraag van belang bij de onderste stap in de argumentatiestructuur. Deze stelt de relevantie van argument 1.1b.1.1 aan de kaak. Want stel dat het zo is dat de vergeleken regels door dezelfde wetgever op hetzelfde moment tot wet zijn gemaakt, dan kan het nog steeds zo zijn dat de vergelijking met de andere regel(s) geen argument is voor het vooruitzien van de wetgever. Dat is het geval als regel P totaal andere materie betreft, bijvoorbeeld wanneer deze regel over de huwelijkse verplichtingen wordt vergeleken met een regel die bepaalt dat mannen en vrouwen gelijke kansen hebben op de arbeidsmarkt. Als er dan in de ene regel zowel over mannen als vrouwen wordt gesproken en in de andere alleen over mannen, dan is het vreemd om daaruit te concluderen dat de regel die niet over vrouwen spreekt dus niet voor vrouwen bedoeld is. Deze kritiek leidt tot de volgende kritische vraag:

Zijn de vergeleken regels vergelijkbaar?

Naast deze kritiekpunten is er kritiek mogelijk bij de stap van het voorzien naar het opzettelijke zwijgen (dus bij de stap van 1.1b.1 naar 1.1b, de stap die uitdrukt dat als de wetgever het concrete geval heeft voorzien, hij er dus opzettelijk over heeft gezwegen). Dit is een problematische stap. Want wat betekent het nu eigenlijk dat de wetgever het concrete geval heeft voorzien? Het betekent dat hij het verschil in redactie onder ogen heeft gehad, dus dat hij heeft gezien dat de regels die vergeleken worden een verschil in redactie bevatten. Maar betekent het ook dat hem een bewuste bedoeling kan worden toegeschreven, zoals het verzwegen argument impliceert? Dat hangt er maar van af hoe groot de kans is dat hij het verschil in redactie heeft opgevat als een mogelijke aanleiding tot systematische a contrario-argumentatie. Hoe dichter de vergeleken regels bij elkaar staan, hoe groter de kans is dat de wetgever het verschil in redactie bewust heeft aangebracht. Het verschil in redactie in de regels over de huwelijkse verplichtingen is bijvoorbeeld zo opvallend dat het de wetgever haast niet kan zijn ontgaan zijn dat een dergelijke rechtsvraag zich zou voordoen. Vaak wordt systematische a contrario-argumentatie echter gebruikt op basis van regels die tot heel verschillende wetten behoren.¹⁰ Het is dan twijfelachtig of de wetgever de formuleringverschillen wel als relevante formuleringverschillen heeft opgemerkt. In zo'n geval is het feit dat hij beide regels heeft gezien, iets anders dan dat hij de interpretatieproblemen heeft voorzien die hierover zouden kunnen ontstaan. De stap van het onder ogen hebben gehad naar het opzettelijke zwijgen is daarom dubieus: zelfs in het geval van het kostwinnerschap kunnen we er niet honderd procent zeker van zijn dat de wetgever met het redactionele verschil zijn bewuste wil uitdrukte. De kritische vraag die bij deze kritiek hoort, luidt:

Kan uit het feit dat de wetgever verschillend geformuleerde regels onder ogen heeft gehad, worden geconcludeerd dat deze bewust verschillend zijn geredigeerd?

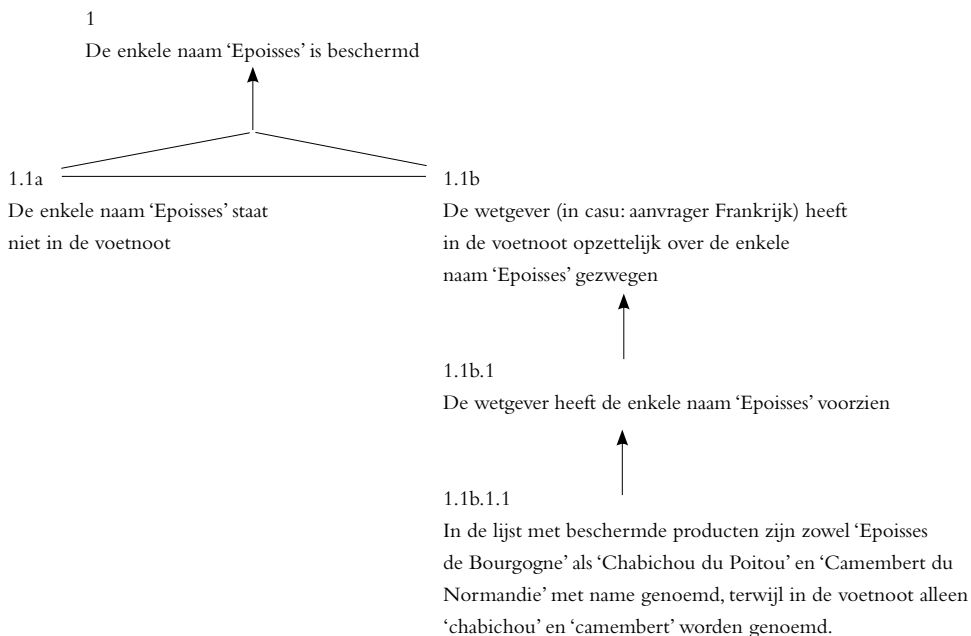
Het argument dat de wetgever opzettelijk over concreet geval X heeft gezwezen kan meer of minder waarschijnlijk zijn, afhankelijk van de beantwoording van de kritische vragen. Het argument is waarschijnlijker als de eerste twee kritische vragen positief beantwoord kunnen worden, maar kan vanwege de derde kritische vraag nooit met zekerheid worden aanvaard. Daardoor is systematische a contrario-argumentatie altijd een zwak argument, dat nooit afdoende zekerheid kan geven over de wil van de wetgever.

Deze analyse verklaart waarom de literatuur niet positief is over het beroep op het systematische argument als middel om de intentie van de wetgever te beargumenteren (Van Hoecke 1979:188, Polak 1953:28, Scholten 1974:48). Het systematische argument zou moeten worden aangevuld met andere argumenten, zoals een beroep op het doel van de regel (teleologisch argument) of op een of meer schriftelijke stukken waarin de totstandkoming van de wet is vastgelegd, zoals een Memorie van Toelichting (wetshistorisch argument). Zonder deze aanvullende argumentatie zou het systematische argument niet doorslaggevend kunnen zijn. Duidelijk is geworden waarom dat zo is.

4. Analyse en beoordeling van de Franse-kaaszaak

De argumentatie van het *Syndicat de défense de l'Epoisses* kan in termen van het model voor systematische a contrario-argumentatie worden geanalyseerd. Met deze argumentatie wordt immers een beroep gedaan op het systeem van de wet, namelijk op de verhouding tussen de lijst met beschermde producten en de voetnoot bij die lijst. De vergelijking die wordt gemaakt is tussen een aantal kazen die in de voetnoot worden genoemd en een aantal die in de lijst worden genoemd. Wat dit geval echter ingewikkeld maakt, is dat afgezien van het kwantitatieve verschil tussen de drie kazen die in de lijst en de twee die in de voetnoot zijn genoemd, de namen van de kazen ook niet hetzelfde geformuleerd zijn: in de lijst staan ze met oorsprongsbenaming, maar in de voetnoot niet. De argumentatie zit daarom ingewikkelder in elkaar dan in het geval dat een bepaald geval in de ene regel wel en in de andere regel niet genoemd is. Hier is niet alleen het 'hier niet noemen en daar wel' van Epoisses-kaas belangrijk – zoals 'vrouw' niet genoemd is in de regel over kostgeld, maar wel in de overige regels over de huwelijkse verplichtingen – maar vooral de vergelijking met de andere twee kazen: die zijn op beide plaatsen wel genoemd. Dat betekent dat element 1.1b.1.1 wat uitgebreider wordt geformuleerd dan in de argumentatie over het kostwinnerschap: de vergelijking met die andere kazen moet in deze argumenten tot uiting komen. De argumentatie ziet er dan als volgt uit:

Figuur 2: De argumentatie van het Syndicaat gereconstrueerd als systematische a contrario-argumentatie

Wanneer we de kritische vragen bij deze argumentatie stellen, blijkt het beroep op het opzettelijke zwijgen van de wetgever over de enkele naam 'Epoisses' in de voetnoot een redelijke mate van aannemelijkheid te bezitten. Dat komt doordat er met deze argumentatie geen beroep wordt gedaan op een parlementaire wetgever. De opzettelijk zwijgende wetgever is in dit geval een land dat bescherming voor haar productnamen heeft aangevraagd bij de Europese Commissie. De Commissie heeft die aanvraag vervolgens gehonoreerd, waarna de productnamen op de lijst zijn terechtgekomen. Die aanvragen zijn allemaal op hetzelfde moment gedaan, namelijk na invoering van een Europese Richtlijn uit 1992 die bepaalde dat bescherming op die manier geregeld moet worden. De eerste kritische vraag kan dus positief worden beantwoord: er is één wetgever (Frankrijk), die niet alleen bescherming heeft aangevraagd voor kazen met een oorsprongsbenaming, maar die daarbij ook tegelijkertijd heeft aangegeven dat voor twee losse namen geen bescherming is gevraagd. Eén wetgever dus, die op hetzelfde moment de genoemde kazen als elementen voor beide regels (de lijst van beschermde producten en de voetnoot) heeft voorgesteld bij de Europese Commissie. Wat de tweede kritische vraag betreft, de vergeleken regels zijn inderdaad vergelijkbaar: beide hebben betrekking op de bescherming van kaasnamen. De antwoorden op de eerste twee kritische vragen geven dus een zekere mate van waarschijnlijkheid aan de systematische a contrario-argumentatie. Dit betekent dat de argumentatie niet bij voorbaat ondeugdelijk is, en dus voor de derde kritische vraag dat het redelijk aannemelijk is dat Frankrijk een dergelijke rechtsvraag over de enkele naam 'Epoisses' heeft voorzien. Maar zeker is het natuurlijk niet: zelfs al is het waarschijnlijk dat de wetgever het redactievoorschil heeft gezien, dan nog weten we nooit of hij de verschillende formuleringen met een bewuste bedoeling heeft laten staan. Systematische a contrario-argumentatie blijft een inherent zwak argument.

Komen deze kritische vragen terug in de overwegingen van het Europese Hof, aan wie de interpretatiekwestie was voorgelegd door de Franse rechter die de zaak onder zich had? Het Hof stelt dat het niet zo is dat de bescherming die de kazen genieten die op de lijst staan, zowel betrekking heeft op de benaming als geheel, als op elk onderdeel van de benaming. Een dergelijke algemene regel is volgens het Hof niet aanvaardbaar. Het enige wat uit de voetnoot mag worden afgeleid, is dat de namen die daarin worden genoemd, niet beschermd zijn. Daaruit kan niets worden geconcludeerd over de namen die niet in de voetnoot zijn genoemd. Dat komt omdat uit de Verordening niet kan worden opgemaakt waarom de lidstaten hebben besloten om geen bescherming aan te vragen voor bepaalde producten. Ze kunnen daarvan hebben afgezien omdat het om een soortnaam gaat, maar ook omdat de productnaam op het moment van aanvragen op nationaal niveau ook niet beschermd was of om nog een andere reden. Kortom: het doel van de regel is niet bekend, en daarom mag niets worden afgeleid uit het systeem van de regeling. Net als de literatuur vindt dus ook het Hof een beroep op het systeem van de regeling onvoldoende om er conclusies uit te trekken. Het Hof zegt echter ook niet dat de enkele naam ‘Epoisses’ niet beschermd is; het zegt slechts dat de a contrario-argumentatie niet opgaat. Het Hof laat het aan de nationale rechter over om – met de overwegingen die hij heeft gegeven – de zaak te beslissen.

Dat het Hof geen woorden wijdt aan de vraag hoe waarschijnlijk het is dat Frankrijk de enkele naam ‘Epoisses’ bewust niet heeft genoemd als naam waarvoor geen bescherming is gevraagd, is mijns inziens te verklaren uit de bredere context waarin de rechtsvraag moet worden gezien. De beslissing die genomen moet worden, reikt namelijk verder dan de naam ‘Epoisses’ alleen. Een positieve beslissing over de a contrario-argumentatie ratificeert immers de ‘algemene regel’ dat alle onderdelen van de namen die wel op de lijst, maar niet in de voetnoot staan, beschermd zijn – de regel die het Hof afkeurt. Wanneer er inderdaad een a contrario-relatie wordt gelegd tussen de lijst en de voetnoot, in die zin dat alleen de namen die in de voetnoot staan niet beschermd zijn en verder alle onderdelen van de namen uit de lijst wel, dan heeft zo’n relatie nogal verreikende implicaties. Dan gaat het niet meer alleen over kazen die uit Frankrijk komen, maar om kazen uit de hele Europese Unie. Dan gaat het ook niet meer over één wetgever, maar om meerdere (uiteenlopende lidstaten), die alle verschillende redenen kunnen hebben gehad om bepaalde namen uit te zonderen van bescherming. De bedoeling van de Franse regering doet dan niet meer ter zake.

Door te focussen op ‘Epoisses’ in relatie tot camembert en chabichou heeft het Syndicaat zijn argumentatie heel strategisch gepresenteerd. Het heeft zo verdoezeld dat er meer kazen zijn die als samenstelling zijn opgenomen op de algemene lijst, maar niet als enkele naam in de voetnoot. Worden die andere kazen ook in beschouwing genomen, dan vraagt het Syndicaat in feite om de algemene regel die het Hof bestrijdt. Die algemene regel houdt eigenlijk in: de voetnoot geldt alleen voor de kazen die erin genoemd worden. Zoiets gaat nogal ver, simpelweg omdat het niet aannemelijk is dat de consequenties van zo’n interpretatie van de voetnoot allemaal kunnen worden voorzien. Dit maakt het begrijpelijk dat het Hof niet meegaat in, maar ook niet ingaat op de argumentatie van het Syndicaat.¹¹

5. Conclusie

Ik hoop in deze bijdrage duidelijk te hebben gemaakt welke overwegingen er spelen bij de beoordeling van systematische a contrario-argumentatie. Mijns inziens kunnen die over-

wegingen als drie kritische vragen worden weergegeven, aan de hand waarvan kan worden nagegaan hoe aannemelijk het beroep op het opzettelijke zwijgen van de wetgever in het concrete geval is. Zeker weten of de wetgever opzettelijk heeft gezwegen kunnen we nooit, simpelweg omdat het altijd de vraag is of deze zich heeft gerealiseerd dat het verschil in redactie aanleiding gaf tot een a contrario-interpretatie. Niettemin is dit wel waarvan wordt uitgegaan in systematische a contrario-argumentatie, en daarom is het een inherent zwak argument.

De casus van de kaasnaam 'Epoisses' laat bovendien zien dat systematische a contrario-argumentatie ook strategisch kan worden gebruikt. Doordat het Syndicaat zijn argumentatie baseert op het feit dat drie kazen met oorsprongsbenaming in de lijst met beschermde kaas-soorten worden genoemd en slechts twee van die drie zonder oorsprongsbenaming in de voetnoot, lijkt het aannemelijk om aan te nemen dat de enkele naam 'Epoisses' bewust uit de voetnoot is weggelaten. De implicatie van een positief oordeel over dergelijke a contrario-argumentatie zou in dit geval echter zijn dat alle onderdelen van namen van kazen uit de beschermde lijst beschermd zijn als ze niet in de voetnoot voorkomen. Die implicatie gaat te ver, omdat de consequenties voor alle gevallen niet van tevoren kunnen worden overzien.

Noten

- 1 Verordening nr. 2081/92 regelt de bescherming van oorsprongsbenamingen van landbouwproducten en levensmiddelen. De lidstaten kunnen bij de Europese Commissie bescherming aanvragen voor producten die op hun grondgebied worden geproduceerd.
- 2 Dit is geen citaat van de argumentatie van het Syndicaat, maar op deze manier werd de argumentatie van het Syndicaat weergegeven in het arrest van het Europese Hof, dat een oordeel over de interpretatie van de Verordening moest geven (Hof van Justitie van de Europese Gemeenschappen, *NJ* 1999, 378).
- 3 Adequater dan deze propositiologische weergave is een predikaatlogische weergave: *voor ieder geval x: als p geldt voor x, dan geldt q voor x*. Om het niet te ingewikkeld te maken gebruik ik hier evenwel de propositiologische weergave, die voor de strekking van het betoog volstaat.
- 4 In werkelijkheid is de regel niet als zodanig geformuleerd. In de Wegenverkeerswet staan de overtredingen in andere artikelnummers dan de sancties op die overtredingen.
- 5 Dit lijkt een absurd voorbeeld, maar deze kwestie heeft zich echt voorgedaan, namelijk bij een Belgische wielklassieker: het peloton werd toen geflits binnen de bebouwde kom van Oostende (*Metro*, 11 april 2002). Om het nog gekker te maken: zelfs een eend is wel eens geflits door een flitspaal. De eend werd natuurlijk niet voor de rechter gebracht, maar wat die profrenners betreft: de Belgische minister van Justitie moest er aan te pas komen om een boete af te wenden.
- 6 Het 'losse' systematische argument wordt wel onderscheiden als een van de interpretatieve argumenten – argumenten waarmee de betekenis van een rechtsregel kan worden geïnterpreteerd – maar de combinatie met a contrario-argumentatie en de specifieke redeneerwijze die dit oplevert worden nergens beschreven.
- 7 Voorbeeld afkomstig van Henket en Van den Hoven (1996:137-138).
- 8 Dat is de methode die ik heb gebruikt in mijn proefschrift bij alle typen a contrario-argumentatie die ik heb onderscheiden. Ik heb van deze elementen in kaart gebracht uit welke onderdelen zo'n argumentatie bestaat en hoe die onderdelen met elkaar samenhangen. Daarvoor was het nodig impliciete elementen te expliciteren. Soms zijn dat vooronderstellingen die noodzakelijkerwijs aan de argumentatie ten grondslag liggen en soms anticipaties op mogelijke kritiek. Ik heb in mijn reconstructies gebruik gemaakt van het pragma-dialectisch instrumentarium (zie o.a. Van Eemeren en Grootendorst 1992).
- 9 Een voorbeeld van argumentatie waarin argument 1.1b wel expliciet naar voren werd gebracht, is het casatiemiddel in HR 28 april 1989, *NJ* 1989, 800: 'Op grond van artikel 1623i BW heeft de kantonrechter niet de bevoegdheid om tegelijk met afwijzing van het verzoek de ontruiming te gelasten [standpunt, HJ]. De wet geeft in art. 1623i met zoveel woorden de mogelijkheid niet aan de Ktr. [1.1a, HJ]. Integendeel, juist door de

tekstverschillen met bijv. art. 1623d 3e lid BW [1.1b.1.1, HJ] moet de wetgever geacht worden dit zo te willen [1.1b, HJ].’

10 Zie voor voorbeelden Jansen (2003:149-150).

11 Na deze overwegingen van het Europese Hof heeft het *Tribunal Correctionnel* van Dijon in 1999 bepaald dat ‘Epoisses’ geen soortnaam is en heeft het de twee kaasproducenten veroordeeld. Het *Cour d’Appel* van Dijon heeft deze uitspraak bevestigd, maar in cassatie is de zaak terugverwezen naar het *Cour d’Appel* van Besançon, die de uitspraak van het *Tribunal Correctionnel* van Dijon vervolgens ook heeft bevestigd. (<http://actus.reseau-concept.net/pls/actus/entree?pub=128949>)

Literatuur

Eemeren, F.H. van en R. Grootendorst (1992). *Argumentation, communication and fallacies. A pragma-dialectical perspective*. Hillsdale NJ: Lawrence Erlbaum Associates.

Feteris, E.T. (1994). *Redelijkheid in juridische argumentatie. Een overzicht van theorieën over het rechtvaardigen van juridische beslissingen*. Zwolle: Tjeenk Willink.

Henket, M. en P.J. van den Hoven (1996). *Juridische vaardigheden in argumentatief verband*. Groningen: Wolters-Noordhoff.

Hoecke, M. van (1979). *De interpretatievrijheid van de rechter*. Antwerpen: Kluwer.

Jansen, H. (2003). *Van omgekeerde strekking. Een pragma-dialectische reconstructie van a contrario-argumentatie in het recht*. Dissertatie UvA. Amsterdam: Thela Thesis.

Polak, J.M. (1953). *Theorie en praktijk der rechtsvinding*. Zwolle: Tjeenk Willink.

Scholten, P. (1974). *Mr. C. Assers handleiding tot de beoefening van het Nederlands burgerlijk recht. Algemeen deel*. (3^e druk, met feitelijke gegevens aangevuld door Mr. G.J. Scholten; 1^e druk 1931) Zwolle: Tjeenk Willink.

Oordelen over de (on)redelijkheid van het argumentum ad ignorantiam

1. De afsluitingsregel

In een interview met de oud-atlete Ria Stalman waarin werd teruggeblikt op de sportieve loopbaan van de voormalige Olympisch kampioene discuswerpen, reageerde zij gebelgd op de haars inziens infame insinuaties en suggesties als zou zij in de jaren waarin zij als topsportster triomfeerde, van doping gebruik hebben gemaakt:

Ik ben tijdens de Olympische Spelen in 1982 twee keer officieel onderzocht door middel van een objectieve en zeer goed gecontroleerde, door het Internationaal Comité en de IAAF voorgeschreven urinetest, en er zijn geen klachten tegen mij ingediend. Het bewijs dat ik geen dope heb gebruikt, is door mij geleverd. Meer kan ik niet doen.

(*Het Parool* 23-3-1992).

Samenvatting

Volgens de pragma-dialectische discussieregel voor de afsluitingsfase in een kritische discussie moet een mislukte verdediging van een standpunt ertoe leiden dat de protagonist zijn standpunt intrekt, en een afdoende verdediging dat de antagonist zijn twijfel aan het oorspronkelijk naar voren gebrachte standpunt intrekt. Een van de overtredingen van de afsluitingsregel is de drogreden *argumentum ad ignorantiam*. Wie zich schuldig maakt aan deze drogreden, leidt bijvoorbeeld uit het feit dat in de discussie niet aangetoond kon worden dat x het geval is, af dat nu dus bewezen is dat niet-x het geval is. In een empirisch-experimenteel onderzoek is nagegaan hoe 'gewone' taalgebruikers oordelen over de (on)redelijkheid van deze drogreden. Wijzen zij dit *argumentum ad ignorantiam* als een onredelijke discussiezet van de hand?

Uit het feit dat de urinetest (door Stalman vanuit retorisch perspectief treffend als een 'objectieve en zeer goed gecontroleerde test' gekarakteriseerd) geen aanwijzingen opleverde voor het gebruik van verboden middelen, mag de oud-atlete niet afleiden dat *dus* het bewijs dat zij géén dope heeft gebruikt, nu ook door haar is geleverd. De pathetische verzuchting van Stalman "Meer kan ik niet doen" is vanuit normatief oogpunt niet op zijn plaats: zij kan zich niet aan de verdedigingsplicht voor haar eigen positie ('Ik heb geen doping gebruikt') onttrekken door te wijzen op het mislukken van de verdediging van het tegengestelde standpunt.

De door Stalman aangevoerde argumentatie is een typisch voorbeeld van de drogreden die bekend staat onder de naam *argumentum ad ignorantiam*. Deze drogreden die in de vakliteratuur ook wel getypeerd wordt als het 'onwetenheidsargument' of 'domheidsargument', komt algemeen gesteld op de volgende inadequate gedachtegang neer: 'als niet aangetoond kan

worden dat x het geval is, is *dus* bewezen dat niet- x het geval is' (of: als niet aangetoond kan worden dat x niet het geval is, is *dus* bewezen dat x wél het geval is). Van dit *argumentum ad ignorantiam* bestaan twee varianten (cf. Krabbe 1994). De andere variant dan de hier bedoelde vormt geen overtreding van de afsluitingsregel, maar van de pragma-dialectische verdedigingsplichtregel. In paragraaf 2 wordt op deze variant teruggekomen.

Het *argumentum ad ignorantiam*, althans de variant waarop we ons in dit artikel zullen concentreren, is een drogreden die in de pragma-dialectische argumentatietheorie in het laatste stadium van een kritische discussie gesitueerd wordt: de zogeheten *afsluitingsfase*. Een discussie kan tot dan toe volledig in overeenstemming met de overige pragma-dialectische discussieregels zijn gevoerd, maar als in dit laatste stadium een fout wordt gemaakt, kan daardoor alsnog worden verhinderd dat het verschil van mening op een redelijke manier wordt opgelost.

In de afsluitingsfase moet worden vastgesteld of het verschil van mening is opgelost en ten gunste van welke partij. Het discussiegedrag van de discussianten in deze laatste fase van een kritische discussie wordt genormeerd door de pragma-dialectische afsluitingsregel (regel 9 van de in totaal 10 pragma-dialectische regels voor kritische discussie): 'Aan een succesvolle verdediging van een standpunt mag geen enkele andere consequentie worden verbonden dan dat de aanvaller zijn twijfel aan dit standpunt intrekt en aan een succesvolle aanval dat de verdediger zijn standpunt intrekt'.

Overtredingen van deze afsluitingsregel komen er in de regel op neer dat door de protagonist of antagonist aan een geslaagde aanval of verdediging ofwel helemaal *geen* consequenties ofwel *te sterke* consequenties worden verbonden. Als een protagonist er niet in geslaagd is zijn standpunt afdoende te verdedigen, dan moet hij ook bereid zijn om zijn standpunt op te geven; als de protagonist daar wél in geslaagd is, moet de antagonist bereid zijn om zijn twijfel aan het standpunt te laten varen. Wie als protagonist een standpunt met succes verdedigd heeft, mag van de andere partij – de antagonist – verwachten dat deze zijn aanvankelijke twijfel aan het standpunt intrekt, maar meer ook niet. Als de protagonist aan de geslaagde verdediging bijvoorbeeld de conclusie verbindt dat hij nu ook bewezen heeft dat zijn standpunt in absolute zin waar is, gaat hij duidelijk te ver: het bewijs voor de juistheid van een standpunt is onder meer afhankelijk van de aard en kwaliteit van de door de discussianten gekozen uitgangspunten. De hier begane fout van de protagonist wordt de *drogreden van het verabsoluteren van een succesvolle verdediging* genoemd.

Omgekeerd mag uit het mislukken van een verdedigingspoging ook niet automatisch door de antagonist geconcludeerd worden dat nu bewezen is dat het door de protagonist gepropageerde standpunt onjuist is of dat de juistheid van het tegengestelde standpunt nu bewezen is (zoals Ria Stalman ten onrechte concludeert). Wie dat doet, verwacht een niet-gemengd geschil van mening met een gemengd geschil en maakt zich bovendien schuldig aan zwart-wit denken. Alleen in een gemengd geschil zijn er twee standpunten waarvoor twee verschillende partijen ook verdedigingsplicht bezitten – de verdedigingsplicht van de ene partij vervalt niet als de ander er niet in slaagt de zijne voor het tegengestelde standpunt waar te maken. Verder gaat de antagonist er bij dit drogredelijk handelen ten onrechte van uit dat een discussie altijd ofwel in een overwinning van een positief standpunt ofwel in een overwinning van een daaraan tegengesteld negatief standpunt moet eindigen, daarbij geheel voorbijgaand aan de mogelijkheid dat men ook een 'zerostandpunt' kan innemen (louter twijfel, zonder daarbij een tegengesteld standpunt in te nemen).

Als de fout van de antagonist inhoudt dat uit het verlies van de tegenpartij automatisch ge-

Oordelen over de (on)redelijkheid van het *argumentum ad ignorantiam*

concludeerd wordt dat het eigen standpunt dus aanvaardbaar c.q. waar is, is er sprake van de *drogreden van het verabsoluteren van een mislukte verdediging*, ook wel het *argumentum ad ignorantiam* genoemd.

Vanuit normatief oogpunt mag deze discussie dan wel als een drogreden, als een ‘valse’ discussie worden beschouwd, maar wat vinden gewone taalgebruikers daar nou van? Vinden zij het *argumentum ad ignorantiam* ook een onredelijke discussie? Deze vraag staat centraal in het experimentele onderzoek waarvan in dit artikel verslag wordt gedaan.

2. Varianten van het *argumentum ad ignorantiam*

Het *argumentum ad ignorantiam* is een oude bekende uit de drogredenliteratuur. In de vakliteratuur wordt de 17^e eeuwse filosoof John Locke alom beschouwd als degene die de zogenaamde ‘ad-drogredenen’, waaronder het *argumentum ad ignorantiam*, introduceerde. In zijn *An essay concerning human understanding* (1690) onderscheidde Locke vier van deze ‘ad-drogredenen’: (1) *ad hominem* (2) *ad verecundiam* (3) *ad judicium* (4) *ad ignorantiam*. Het is niet geheel en al duidelijk of Locke zelf deze vier verschillende vormen van argumentatie (die hij overigens vanuit een epistemisch perspectief benaderde) ook als drogredenen beschouwde.

Uit de specifieke opmerkingen van Locke over het *argumentum ad ignorantiam* kan worden afgeleid dat dit argument voor hem betrekking had op de verdeling van de bewijslast in een debat: het is een poging zich te onttrekken aan de verplichting om, als men een standpunt naar voren brengt dat tegengesteld is aan het standpunt van iemand anders, argumenten voor het eigen standpunt te geven.

[...] another way that men ordinarily use to drive others, and force them to submit their judgments, and receive the opinion in debate, is to require the adversary to admit what they allege as a proof, or to assign a better. And this I call *argumentum ad ignorantiam*. (1961:278)

Tegenwoordig wordt het *argumentum ad ignorantiam*, in afwijking van Locke, wat ruimer opgevat als een onjuist beroep op onwetendheid of gebrek aan bewijs, zoals in onderstaand voorbeeld:

Natuurlijk heeft Beethoven die symphonie aan Rosemary Brown gedictieerd: de beroemde schrijfster Elisabeth Kübler-Ross heeft onlangs in *Playboy* verklaard dat communicatie met overlevenden absoluut mogelijk is. Trouwens, er is nog nooit aangetoond dat overleden componisten zich *niet* op deze wijze manifesteren.

Uit het feit dat niet bewezen is dat iets niet het geval is (“er is nog nooit aangetoond dat overleden componisten zich *niet* op deze wijze manifesteren”), wordt (ten onrechte) geconcludeerd dat het wél het geval is.

In de pragma-dialectische argumentatietheorie worden twee varianten van het *argumentum ad ignorantiam* onderscheiden: een variant die een schending van de afsluitingsregel in een kritische discussie behelst (de variant die in vorige paragraaf aan de orde is gekomen), en een variant waarbij de verdedigingsplichtregel (de regel voor de openingsfase in een kritische discussie) wordt overtreden (deze laatste variant vertoont gelijkenis met Lockes typering van

het *argumentum ad ignorantiam*). De regel voor de openingsfase, waarin de partijen onder meer afspraken maken over de rolverdeling, de volgorde van verdediging en de uitgangspunten, luidt: ‘Een discussiant die een standpunt naar voren brengt, is verplicht dit desgevraagd te verdedigen’. Een van de manieren waarop deze regel door de protagonist in een niet-gemengd geschil van mening overtreden kan worden, is via het verschuiven van de bewijslast:

A: Je vriendje is een beetje achterbaks, dunkt me.

B: Hoezo?

A: Nou, toon jij dan maar eens aan dat hij dat niét is.

In een niet-gemengd geschil van mening heeft slechts één partij bewijslast: de protagonist. De antagonist heeft helemaal geen standpunt ingenomen: hij heeft enkel twijfel aan de aanvaardbaarheid van het standpunt geuit – hij heeft dan ook helemaal geen verdedigingsplicht. Het verschuiven van de bewijslast is een discussietruc die eveneens bekend staat onder de naam *argumentum ad ignorantiam*. Ook al spelen bij beide varianten van het *argumentum ad ignorantiam* misverstanden en fouten over de verdeling van de bewijslast een rol – en in die zin zijn beide discussietrucs ook bij uitstek *dialectische* drogredenen – niettemin is het zaak de twee varianten van elkaar te onderscheiden: de consequenties voor het oplossingsproces zijn bij elk van de twee varianten verschillend, ze treden elk op in een andere fase van de discussie, en bij de ene variant is de protagonist de boosdoener, in het andere geval de antagonist. Ter wille van de duidelijkheid zij opgemerkt dat in dit artikel de aanduiding *argumentum ad ignorantiam* gereserveerd wordt voor de in paragraaf 1 gespecificeerde onredelijke zet in een niet-gemengd geschil van mening die in de afsluitingsfase van een kritische discussie door de antagonist wordt gedaan.¹

Vanuit pragma-dialectisch perspectief beschouwd vormt het *argumentum ad ignorantiam* – in welke variant dan ook – een aperte drogreden. In de vakliteratuur over drogredenen wordt echter vaak opgemerkt dat het *argumentum ad ignorantiam* in het algemeen dan wel als een drogreden mag worden beschouwd, maar dat er niettemin belangrijke uitzonderingen zijn. Copi is bijvoorbeeld van oordeel dat het *argumentum ad ignorantiam* in het (straf)recht als leidend beginsel gekarakteriseerd moet worden en in die hoedanigheid zeker niet als drogreden mag worden beschouwd:

Although this mode of argument is fallacious in most contexts, it should be pointed out that there is one special context in which it is not fallacious – namely, in a court of law; for in a court of law the guiding principle is that a person is presumed innocent until proved guilty. (Copi 1978: 91)

Met de uitdrukking ‘presumed innocent’ refereert Copi aan het strafrechtelijk beginsel van de *presumptio innocentiae* dat inhoudt dat een verdachte onschuldig is, tenzij zijn schuld bewezen wordt – de consequentie hiervan is dat een verdachte wordt vrijgesproken als zijn schuld niet wettig en overtuigend bewezen kan worden.

Hoewel er op het eerste gezicht overeenkomsten lijken te zijn met het *argumentum ad ignorantiam*, is er bij nadere beschouwing binnen het strafrecht toch geen sprake van deze drogreden. Een verdachte wordt vrijgesproken wegens ‘gebrek aan bewijs’, niét omdat zijn onschuld bewezen wordt geacht. Vrijspraak betekent dan ook gezinszins dat de rechter per-

soonlijk gelooft of geacht wordt te geloven dat de verdachte de facto onschuldig is. Het *presumptio innocentiae*-beginsel is bedoeld om de rechtszekerheid te beschermen van de verdachte, die als partij immers het meest kwetsbaar is. Toepassing van dit beginsel is een consequentie van de verdeling van de bewijslast in een strafproces: bewezen moet worden dat de verdachte schuldig is; de verdachte hoeft niet zelf te bewijzen dat hij onschuldig is. De onschuld van de verdachte heeft in het proces derhalve de status van presumptie.

3. Opzet

3.1 Algemene opzet. Aan vwo-scholieren werd een *pencil-and-papertest* voorgelegd met het verzoek de daarin opgenomen discussiefragmenten op redelijkheid te beoordelen. In totaal moesten de proefpersonen 36 fragmenten beoordelen. In 24 fragmenten kwam een drogreden voor, in de overige 12 niet. De helft van de 36 fragmenten vormt het eigenlijke onderzoeksmateriaal: de *experimentele* fragmenten. De overige 18 fragmenten – voortaan *fillers* genoemd – vervulden onder meer de functie van ‘affleider’: ze moesten, onder meer op grond van hun uiterlijke vorm die afweek van de experimentele fragmenten, onder andere voorkomen dat onze participanten achter het doel van het onderzoek zouden komen. Teneinde de interpretaties van de discussiefragmenten te homogeniseren, werden alle fragmenten – zowel de experimentele als de niet-experimentele fragmenten – aangeboden in een ‘welbepaalde context’: voorafgaand aan het te beoordelen discussiefragment werd een korte beschrijving van de context gegeven.

3.2 Afhankelijke variabele; steekproef. Aan 51 vwo-scholieren (klas 5), in leeftijd variërend van 16 tot 17 jaar, werden de 36 discussiefragmenten voorgelegd. Bij elk van de 36 fragmenten moesten ze aangeven in welke mate zij de laatste gespreksbeurt redelijk dan wel onredelijk vonden. Dit redelijkheidsoordeel, dat als afhankelijke variabele in dit experiment zal functioneren, konden de participanten kenbaar maken op een 7-punts Likertschaal die varieerde van 1 (=zeer onredelijk) tot 7 (=zeer redelijk). De betreffende scholieren hadden, zo bleek uit ingewonnen informatie vooraf, nog nooit argumentatieonderwijs gehad.

3.3 De experimentele fragmenten; onafhankelijke variabele. In de 18 experimentele fragmenten, de fragmenten dus waar het eigenlijk om draait, zijn drie typen argumentaties vertegenwoordigd: twee daarvan zijn deugdelijk, één type is ondeugdelijk. Dit ondeugdelijke type betreft het *argumentum ad ignorantiam* (in de *pencil-and-papertest* vertegenwoordigd door 6 ‘instantiaties’). Hier volgt een voorbeeld:

(*argumentum ad ignorantiam*)

De hond van Thijs en Lieke ligt continu in zijn mand te slapen. Thijs en Lieke vragen zich af wat er aan de hand is. Thijs beweert dat hun hond ziek is. Lieke is daar niet zo zeker van. De discussie eindigt als volgt:

Lieke: Na al jouw uitleg en argumenten twijfel ik nog steeds.

Thijs: Tja, ik weet er ook niets meer over te zeggen.

Lieke: Dat bewijst dan toch dat ik gelijk heb. Die hond is helemaal niet ziek!.

Alle experimentele fragmenten, ongeacht de vraag of er een drogreden in wordt begaan of niet, hebben steeds dezelfde opbouw: eerst wordt de context gespecificeerd, zodat duidelijk wordt wat het ter discussie gestelde standpunt inhoudt en wie als protagonist, wie als antagonist optreedt. Het standpunt waar het in de discussie om draait, betreft in alle gevallen een descriptief standpunt. Verder wordt in de achtergrondschets duidelijk gemaakt dat er slechts twee discussianten zijn (die ook met naam genoemd worden), dat het verschil van mening een niet-gemengd geschil betreft (de antagonist uit slechts zijn twijfel), dat de argumenten allemaal naar voren zijn gebracht en dat de discussie nu dus in de laatste fase is beland. Na deze achtergrondinformatie volgt de ‘eigenlijke’ dialoog die steeds uit drie beurten bestaat: (1) in de eerste beurt maakt de antagonist met zoveel woorden duidelijk dat de protagonist er in de discussie niet in geslaagd is hem te overtuigen van de aanvaardbaarheid van het standpunt (‘Ik twijfel nog steeds’; ‘Na al jouw argumenten weet ik het zo net nog niet’; ‘Je kan dat allemaal wel zeggen, maar mij overtuigt het niet’) en dus bij zijn oorspronkelijke twijfel blijft. (2) de tweede gespreksbeurt bestaat telkens uit een expliciete concessie van de protagonist waarin deze het mislukken van de verdediging van zijn standpunt toegeeft en tevens te kennen geeft dat wat hem betreft de argumentatiefase is afgerond (‘Nee, dat heb ik kennelijk niet kunnen aantonen’; ‘Tja, ik heb je kennelijk niet echt kunnen overtuigen’; ‘Nee, ik merk dat je blijft twijfelen’) (3) in de derde gespreksbeurt begaat de antagonist de drogreden *ad ignorantiam* door uit het mislukken van de verdediging van het standpunt van de protagonist te concluderen dat nu dan ook aangetoond is of afgeleid mag worden dat het tegengestelde standpunt waar is c.q. het geval is (‘Dan staat dus wel vast dat’; ‘Dan is het dus duidelijk dat’; Nou, dat betekent dan ook dat’).

De twee experimentele deugdelijke typen betreffen enerzijds wat we hier gemakshalve zullen noemen: deugdelijke afsluitingsargumentatie (ook vertegenwoordigd door 6 instantiaties), anderzijds deugdelijke pragmatische argumentatie (eveneens vertegenwoordigd door 6 representanten). De experimentele fragmenten waarin de antagonist het discussiefragment op deugdelijke wijze afsluit, zijn zo geconstrueerd dat ze qua vorm en inhoud vrijwel identiek zijn aan die waarin door de antagonist een *argumentum ad ignorantiam* wordt begaan. Ze verschillen echter op een kardinaal punt: in de fragmenten met deugdelijke afsluitingsargumentatie maakt de antagonist zich, na de concessie van de protagonist in de tweede gespreksbeurt dat zijn verdediging op een mislukking is uitgelopen, in de derde gespreksbeurt juist níet schuldig aan het *argumentum ad ignorantiam*, maar concludeert uit het mislukken van de verdediging geheel terecht dat de protagonist zijn standpunt dus moet intrekken (‘Dan kan je dus ook niet volhouden dat’; ‘Maar dan moet jij ook niet blijven beweren dat’; ‘Dan is het toch ook terecht dat ik je geen gelijk geef’). Voor ons onderzoek naar redelijkheidsconcepties van gewone taalgebruikers vormt juist deze derde gespreksbeurt, afgezet tegen die waarin het *argumentum ad ignorantiam* wordt begaan, het cruciale contrast: zijn taalgebruikers in staat te discrimineren tussen ondeugdelijk en correct discussiegedrag in de afsluitingsfase? Mede in het licht van de eerdere bevindingen binnen ons onderzoeksproject voorspellen we dat onze proefpersonen het *argumentum ad ignorantiam* als een onredelijke discussiezet zullen afwijzen, terwijl ze de deugdelijke variant zullen goedkeuren.

Hier volgt een voorbeeld van zulk soort deugdelijke afsluitingsargumentatie:

Oordelen over de (on)redelijkheid van het argumentum ad ignorantiam

(deugdelijke afsluitingsargumentatie)

Jelmer en Isabelle hebben een discussie over de vraag of vitaminepillen echt werken. Jelmer weet zeker dat die pillen effect hebben, maar Isabelle twijfelt daaraan. De discussie eindigt als volgt:

Isabelle: Je hebt nog geen enkel bewijs geleverd dat de vitaminepillen echt werken.

Jelmer: Nee, dat is me inderdaad niet gelukt.

Isabelle: Dan is het toch terecht dat ik blijf twijfelen over die pillen.

Het andere type deugdelijke argumentatie betreft pragmatische argumentatie. Anders dan de deugdelijke afsluitingsargumentatie, vindt deze argumentatie plaats in de argumentatiefase. Er is geen enkele theoretische reden om te veronderstellen dat deugdelijke argumentatie in deze twee discussiefasen in een kritische discussie qua redelijkheid varieert. Deze veronderstelling zullen we ook toetsen: voorspeld wordt dat onze proefpersonen geen onderscheid in (on)redelijkheid zullen aanbrengen tussen deugdelijke pragmatische argumentatie (op-tredend in de argumentatiefase) en deugdelijke argumentatie die in de afsluitingsfase plaatsvindt. Een voorbeeld van zulk soort pragmatische argumentatie:

(pragmatische argumentatie)

Twee vriendinnen, Ans en Marjo, hebben in de pauze een discussie over de vraag of je om gemene grappen mag lachen. Marjo vindt dat je daar niet om moet lachen, Ans vraagt zich af waarom niet. Marjo geeft nu argumenten:

Marjo: Ik vind niet dat je mag lachen om grove grappen.

Ans: Hoe kom je daar nou bij?

Marjo: Dan bestaat het gevaar dat je er iemand mee kwetst. Dat kan vervelender gevolgen hebben dan je in eerste instantie denkt.

De 18 experimentele fragmenten (6 met een *argumentum ad ignorantiam*, 6 met deugdelijke (pragmatische) argumentatie en 6 met deugdelijke afsluitingsargumentatie) vormen als 'type argumentatie', met de beschreven drie niveaus, de onafhankelijke variabele in dit experiment.

3.4 De fillers. Zoals gezegd bevatte de *pencil-and-papertest* naast de 18 experimentele fragmenten 18 niet-experimentele 'fillers': 6 *tu quoque* drogredenen, 6 directe persoonlijke aanvallen en 6 drogredenen waarbij de bewijslast werd verschoven. De functie van deze fillers is tweeledig: (1) ze moeten voorkomen dat de proefpersonen achter het eigenlijke doel van het onderzoek weten te komen, m.a.w. ze moeten variatie in uiterlijke vorm van de fragmenten bewerkstelligen en variatie in het type drogreden dat in die fragmenten wordt begaan, (2) ze moeten een stabiliteitscontrole en daarmee een controle op de validiteit van de data mogelijk maken. Uit het door ons eerder verrichte empirisch onderzoek is niet alleen bekend hoe redelijk of onredelijk gewone taalgebruikers deze drogredenen vinden, maar ook hoe hun relatieve positie op de redelijkheidsschaal is ten opzichte van elkaar (zie Tabel 1).

Tabel 1: Gemiddelde redelijkheidsscore (tussen haakjes: standaarddeviatie) voor het argumentum ad hominem (tu quoque-variant), de directe persoonlijke aanval (argumentum ad hominem abusive-variant) en de drogreden van het verschuiven van de bewijslast, in verschillende onderzoeken (I=*ad consequentiam*-onderzoek; II=*ad populum*-onderzoek; III=*slippery slope*-onderzoek; IV=*false analogy*-onderzoek).

	I	II	III	IV
<i>Tu quoque</i>	3.83 (.86)	4.05 (.72)	3.55 (.71)	3.83 (.74)
Directe aanval	2.76 (.93)	2.82 (.72)	2.62 (.71)	2.23 (.65)
Vers. bewijslast	2.47 (.94)	2.84 (.83)	2.09 (.79)	2.62 (.98)

(1=zeer onredelijk; 4=noch onredelijk, noch redelijk; 7=zeer redelijk)

De resultaten van dit eerdere onderzoek (gerapporteerd in Van Eemeren, Garssen & Meuffels 2003) naar deze drie drogredenen komen kort samengevat op het volgende neer: de directe persoonlijke aanval en de drogreden van het verschuiven van de bewijslast worden beide in ongeveer dezelfde mate onredelijk gevonden, terwijl de *tu quoque*-variant van het *argumentum ad hominem* veel redelijker wordt gevonden en - afhankelijk van de context en situatie waarin het te beoordelen discussiefragment wordt aangeboden - tendeert naar redelijkheid. Deze verhoudingen zullen zich ook in dit onderzoek moeten voordoen, wil men staat kunnen maken op de resultaten. Blijken de verhoudingen anders uit te vallen, dan vormt die uitkomst een diskwalificatie van de data. Ook het omgekeerde geldt: blijken de verhoudingen gerepliceerd te kunnen worden, dan neemt het vertrouwen in de deugdelijkheid van de data toe. De fillers fungeren met andere woorden als 'gatekeeper' van de validiteit, overigens naast de andere functies die hun is toegekend. Deze fillers zijn overigens wat betreft structuur en aantal gespreksbeurten op dezelfde wijze opgebouwd als de experimentele items. Hieronder volgt van elk van de drie typen fillers een voorbeeld uit het aan de proefpersonen voorgelegde materiaal.

(drogreden van het verschuiven van de bewijslast)

Karel en Edward werken op Schiphol en hebben een discussie met elkaar over de uitbreiding van de luchthaven. Karel denkt dat een vijfde baan noodzakelijk is, Edward vraagt zich af waarom:

Karel: De uitbreiding van Schiphol met een vijfde baan blijft volgens mij noodzakelijk.

Edward: Hoezo?

Karel: Nou, vertel jij mij dan maar eens hoe we zonder een vijfde baan kunnen.

(drogreden van de directe persoonlijke aanval)

Anne en Tristan zijn net getrouwd en hebben een discussie over de vraag of ze een tweedehands of een nieuwe auto moeten kopen:

Anne: Ik denk dat een tweedehands auto op dit moment de beste keus is voor ons.

Tristan: Volgens mij kunnen we veel beter een nieuwe kopen; dan is het onderhoud goedkoper.

Anne: Daar kun jij niet over oordelen; jij hebt geen verstand van auto's.

Oordelen over de (on)redelijkheid van het argumentum ad ignorantiam

(tu quoque-variant van het *argumentum ad hominem*)

Twee enquêteurs, Margo en Jansje, praten met elkaar over de onderzoeken die ze hebben gemaakt:

Margo: Naar mijn mening heb ik de grootst mogelijke zorg besteed aan de ontwikkeling van mijn test.

Jansje: De vragen die je aan de proefpersonen stelt, voldoen volgens mij niet aan de eisen voor dit soort onderzoek; door jouw manier van vragen stellen stuur je het antwoord van je proefpersonen in de door jou gewenste richting.

Margo: Dat moet jij nodig zeggen, kijk jij eerst maar eens naar de vragen in je eigen onderzoek.

3.5 Design. Het gehanteerde design betreft een zogeheten *repeated measurement design* waarbij elke proefpersoon alle ‘treatmentcombinaties’ zijn voorgelegd. Daarbij is de *random factor* ‘proefpersoon’ volledig gekruist met de *random factor* ‘instantiatie/replicatie’ (met 6 niveaus) die op zijn beurt genest is binnen de gefixeerde factor ‘type argumentatie’ (met 3 niveaus). De op grond van het statistisch model berekende F-ratio’s betreffen in alle gevallen quasi-F-ratio’s (waarvoor uiteraard geldt dat de daarbij behorende aantallen vrijheidsgraden niet exact zijn, maar moeten worden benaderd).

4. Resultaten

De vwo-scholieren maken blijkens de resultaten in Tabel 2 een scherp onderscheid in redelijkheid tussen het argumentum ad ignorantiam, deugdelijke afsluitingsargumentatie en (deugdelijke) pragmatische argumentatie ($F(2,21)=50.53$; $p<.000$; $pv=.50$).

Tabel 2: Gemiddelde redelijkheidsscore (tussen haakjes: standaarddeviatie) voor drie typen argumentatie: argumentum ad ignorantiam, deugdelijke afsluitingsargumentatie en pragmatische argumentatie; k=aantal representaties

	Gem.	sd	k
Argumentum ad ignorantiam	2.56	(.71)	6
Deugdelijke afsluitingsargumentatie	5.01	(.73)	6
Pragmatische argumentatie	5.56	(.56)	6

(1=zeer onredelijk; 4=noch onredelijk, noch redelijk; 7=zeer redelijk)

Zoals voorspeld, discrimineren de proefpersonen niet tussen (deugdelijke) pragmatische argumentatie enerzijds en deugdelijke afsluitingsargumentatie anderzijds: beide typen argumentaties worden in min of meer dezelfde mate redelijk gevonden (eerste orthogonale Helmert-contrast: $F(1,21)=2.88$; n.s.).

Het argumentum ad ignorantiam daarentegen wordt in absolute zin zonder meer als een onredelijke zet beschouwd (namelijk: 2.56), die in relatieve zin veel onredelijker wordt geacht dan de twee overige, deugdelijke typen argumentatie (tweede orthogonale Helmert-

contrast: $F(1,21) = 134.17$; $p < .001$). Al met al vormen deze resultaten een krachtige ondersteuning van de door ons geformuleerde voorspellingen.

5. Discussie

De gegevens in Tabel 2 mogen dan wel in overeenstemming zijn met de geformuleerde voorspellingen, maar zijn de data ook valide? Mogen we op grond van de gegevens in Tabel 2 er vanuit gaan dat gewone taalgebruikers het *argumentum ad ignorantiam* ook afwijzen?

Om een controle op de validiteit van de data mogelijk te maken, zijn – zoals uiteengezet – in de pencil-and-papertest naast de experimentele fragmenten ook drie ‘bekende’ drogredenen opgenomen: (1) de *tu quoque*-variant van het *argumentum ad hominem*, (2) de directe persoonlijke aanval, en (3) de drogreden van het ontduiken van de bewijslast. In Tabel 3 staan de resultaten voor deze drie typen drogredenen die, zoals in de vorige paragraaf toegelicht werd, als ‘gatekeeper’ van de validiteit van de data moeten functioneren.

Tabel 3: Gemiddelde redelijkheidsscore (tussen haakjes: standaarddeviatie) voor drie typen drogredenen: *tu quoque*, de directe persoonlijke aanval en de drogreden van het verschuiven van de bewijslast; k =aantal representaties

	Gem.	sd	k
<i>Tu quoque</i>	4.01	(.94)	6
Directe persoonlijke aanval	2.64	(.60)	6
Verschuiven van de bewijslast	2.91	(.97)	6

(1=zeer onredelijk; 4=noch onredelijk, noch redelijk; 7=zeer redelijk)

De drie typen drogredenen gedragen zich precies zoals men zou mogen verwachten: zowel de directe persoonlijke aanval als de drogreden van het ontduiken van de bewijslast worden beide (in absolute zin) in min of meer dezelfde mate onredelijk gevonden, terwijl de *tu quoque*-variant van het *argumentum ad hominem* naar redelijkheid tendeert en van de drie betreffende drogredenen (in relatieve zin) het minst onredelijk wordt beoordeeld. Kortom, deze uitkomsten vormen een exacte replicatie van onze eerdere empirische bevindingen en versterken het vertrouwen in de validiteit van de data en van de bevindingen bij het type drogreden waar het in dit artikel eigenlijk om gaat: het *argumentum ad ignorantiam*. We mogen er krachtens deze bevindingen vanuit gaan dat gewone taalgebruikers het *argumentum ad ignorantiam* inderdaad als een onredelijke zet van de hand wijzen.

Waarom wijzen de proefpersonen het *argumentum ad ignorantiam* als een onredelijke discussiezet af? Op welke gronden? Hebben onze proefpersonen wellicht enig rudimentair, pre-theoretisch inzicht in de aard van de overtreding die bij de afsluitingsfase in het geding is, of gaan ze af op heel andere factoren? Om hier achter te komen, werd bij de helft van de 36 discussiefragmenten aan de proefpersonen gevraagd hun redelijkheidsoordeel kort en bondig toe te lichten en te motiveren ('Geef kort aan waarom je de laatste discussiebijdrage van [naam] redelijk of onredelijk vindt'). Bij 2 van de in totaal 6 aangeboden *argumenta ad ignorantiam* werd om een nadere toelichting en motivering van het gegeven redelijkheidsoordeel gevraagd. Uit de verbale reacties op deze twee drogredenen (totale aantal reacties: 51 x

Oordelen over de (on)redelijkheid van het *argumentum ad ignorantiam*

2 = 102) bleek dat de proefpersonen, althans een substantieel deel daarvan, een vrij precies inzicht hebben in datgene wat er nu juist mis gaat bij het *argumentum ad ignorantiam*: 52 van de 102 reacties (dat komt neer op 51%) gaven overduidelijk blijk van een dergelijk inzicht.² Hier volgen enkele (letterlijke) voorbeelden van door de proefpersonen gegeven motiveringen bij het *argumentum ad ignorantiam*:

- niet kunnen overtuigen wil niet zeggen dat het niet zo is
- omdat je iemand niet kunt overtuigen, hoeft niet te betekenen dat je zelf gelijk hebt
- het is nog helemaal niet duidelijk, het zou kunnen [als reactie op: 'Dan staat wel vast dat....']
- omdat het ene niet bewezen is, betekent dat niet automatisch dat het andere waar is
- als iemand niet overtuigd is, wil niet zeggen dat het tegengestelde waar is

6. Conclusies

De resultaten van dit experimentele onderzoek naar overtredingen van de pragma-dialectische afsluitingsregel leveren een duidelijk beeld op: argumentatie waarin de pragma-dialectische afsluitingsregel door de antagonist niet wordt overtreden, wordt door de proefpersonen als redelijk beoordeeld, argumentatie waarin deze regel via het *argumentum ad ignorantiam* wél wordt overtreden, wordt onredelijk gevonden. Verder blijkt een behoorlijk deel van de proefpersonen, gezien hun motiveringen van het redelijkheidsoordeel, vrij precies en nauwkeurig aan te kunnen geven waar bij het domheidsargument de schoen in feite wringt. De afsluitingsregel lijkt, althans voor wat betreft de hier voor de afsluitingsfase exemplarisch onderzochte drogreden: *argumentum ad ignorantiam*, conventionele geldigheid te hebben.

Noten

- 1 Tot midden jaren negentig van de vorige eeuw was er in empirisch opzicht vrijwel niets bekend over wat gewone taalgebruikers van discussiezetten vinden die in de argumentatietheorie als drogredenen worden beschouwd. Empirisch onderzoek naar de opvattingen van taalgebruikers over de redelijkheid of onredelijkheid van discussies of de deugdelijkheid of ondeugdelijkheid van argumentatie was buitengewoon schaars. Omdat kennis van de redelijkheidsopvattingen van gewone beoordelaren – dat wil zeggen taalgebruikers die geen specialisten zijn in de argumentatietheorie en evenmin systematisch onderwijs in de argumentatieleer hebben genoten – zowel theoretisch als praktisch van belang is, zijn wij in de jaren negentig een onderzoeksproject gestart dat tot doel heeft deze opvattingen systematisch in kaart te brengen. Het hier te presenteren onderzoek waarin (een specifieke overtreding van) de afsluitingsregel centraal staat, maakt deel uit van dit grotere, meer omvattende onderzoeksproject: *Conceptions of Reasonableness* genaamd. De algemene doelstelling van dit meer omvattende project waarin wordt uitgegaan van de pragma-dialectische argumentatietheorie, is na te gaan in hoeverre niet-specialisten de drogredenen die in deze argumentatietheorie worden onderscheiden redelijk of onredelijk achten. Inmiddels zijn binnen dit empirisch geïoriënteerde onderzoeksproject een groot aantal drogredenen op (on)redelijkheid onderzocht. In eerste instantie zijn drogredenen onderzocht die optreden in de confrontatiefase van een kritische discussie (bijvoorbeeld het *argumentum ad hominem*), vervolgens drogredenen die in de openingsfase van een kritische discussie figureren (bijvoorbeeld het verschuiven van de bewijslast) en tot slot is onze aandacht uitgegaan naar een aantal drogredenen die in de argumentatiefase van een kritische discussie voorkomen (bijvoorbeeld het *argumentum ad populum*). Uit de resultaten van het door ons uitgevoerde empirisch onderzoek blijkt dat drogredenen die in de confrontatiefase vallen, door gewone taalgebruikers – algemeen gesteld – als onredelijke discussiezetten worden beoordeeld (Van Eemeren, Garssen & Meuffels 2001), net zoals dat het geval is met de drogredenen die in de openingsfase van een kritische discussie worden begaan

(Van Eemeren, Garssen & Meuffels 2002) of die in de argumentatiefase voorkomen (Van Eemeren, Garssen & Meuffels 2003). Het hoeft geen verbazing te wekken dat in aansluiting op dit onderzoek naar drogredenen in de confrontatiefase, de openingsfase en de argumentatiefase, onze aandacht in het project *Conceptions of Reasonableness* in dit stadium uitgaat naar drogredenen die in de laatste fase van een kritische discussie figureren.

- 2 Om de verbale reacties van de proefpersonen te kunnen analyseren en interpreteren, werd op basis van een random selectie van 10 proefpersonen uit het totale bestand een classificatie ontworpen die uit 4 klassen bestond. Met behulp van deze classificatie werden vervolgens de motiveringen van alle proefpersonen onderverdeeld. De eerste klasse bevatte reacties waaruit overduidelijk inzicht in de drogredelijke aard van het *argumentum ad ignorantiam* bleek (zoals 'niet kunnen overtuigen wil niet zeggen dat het niet zo is' of 'omdat hij haar niet heeft weten te overtuigen, kan hij wel gelijk hebben'); de overige drie klassen hadden betrekking op (1) twijfelgevallen, dat wil zeggen op reacties die met enige goede wil misschien nog wel op enig rudimentair inzicht duiden, maar zeker niet van enig min of meer expliciet inzicht getuigen (bijvoorbeeld: 'klopt niet' of 'hij trekt gewoon een conclusie' of 'het slaat nergens op, hij heeft er geen reden voor'), (2) niet te coderen reacties (zoals 'hangt van de situatie af' of 'beetje gekke discussie') of het ontbreken van enige motivering, en (3) reacties die puur inhoudelijk op een discussiefragment ingaan, maar waaruit verder geen enkel inzicht blijkt. Omdat de twijfelgevallen tegen-de-hypothese-in zijn gecodeerd, is de gegeven schatting van 51% (i.c. uit 51% van de gegeven motiveringen blijkt inzicht in het drogredelijk karakter van het *argumentum ad ignorantiam*) vermoedelijk een ondergrens.

Bibliografie

- Copi, I.M.** (1978). *Introduction to Logic*. New York: MacMillan.
- Eemeren, F.H. van, B. Garssen & B. Meuffels** (2000). Oordelen over het verschuiven van de bewijslast. In: Rob Neutelings, Nicole Ummelen & Alfons Maas (red.) *Over de grenzen van de taalbeheersing; onderzoek naar taal, tekst en communicatie*. (129-140). Den Haag: SDU.
- Eemeren, F.H. van, B. Garssen & B. Meuffels** (2001). De pragma-dialectische vrijheidsregel empirisch onderzocht. *Tijdschrift voor taalbeheersing*, 23, 106-131.
- Eemeren, F.H. van, B. Garssen & B. Meuffels** (2002). De rol van presumpties bij het ontduiken van de bewijslast. *Tijdschrift voor taalbeheersing*, 24, 120-145.
- Eemeren, F.H. van, B. Garssen & B. Meuffels** (2003). De pragma-dialectische argumentatieschemaregel empirisch onderzocht. *Tijdschrift voor taalbeheersing*, 25, 158-180.
- Krabbe, E.** (1994). Beroep op onwetendheid. Verschijningsvormen van het *argumentum ad ignorantiam*. In: A. Maes, P. van Hauwermeiren & L. van Waes (red.) *Perspectieven in taalbeheersingsonderzoek*. pg. 32-43. Dordrecht: ICG Publications.
- Locke, J.** (1975). *An Essay Concerning Human Understanding* (red. P.H. Nidditch). Oxford: Clarendon [oorspronkelijk verschenen in 1690].
- Locke, J.** (1961). Of reason. In: *An Essay Concerning Human Understanding*, Book IV, Chapter XVII, 1690. Ed. J.W. Yolton. Londen: Dent.

Bibliografie argumentatietheorie 2003

Verantwoording

In deze bibliografie wordt een overzicht gegeven van publicaties over argumentatie die in 2003 zijn verschenen (boeken, boekbesprekingen en tijdschriftartikelen). Opgenomen zijn theoretische beschouwingen, verslagen van empirisch onderzoek en praktisch gerichte publicaties. Bij de samenstelling is gebruik gemaakt van boekaankondigingen, periodiek verschijnende bibliografieën en tijdschriften waarin regelmatig artikelen over argumentatie worden gepubliceerd. Om een zo groot mogelijk aantal titels te kunnen opnemen, zijn de annotaties beknopt gehouden.

Er is naar gestreefd de bibliografie zo compleet mogelijk te maken. Wie ervan verzekerd wil zijn dat er in toekomstige bibliografieën geen eigen publicaties over argumentatie ontbreken, wordt verzocht per titel een volledige titelbeschrijving plus een korte annotatie, indien mogelijk vergezeld van een origineel exemplaar of een overdruk, te sturen aan P. Houtlosser, Leerstoelgroep Taalbeheersing, Argumentatietheorie en Retorica, Universiteit van Amsterdam, Spuistraat 134, 1012 VB Amsterdam.

Gebruikte afkortingen

<i>AA</i>	Argumentation & Advocacy
<i>ARGU</i>	Argumentation
<i>CM</i>	Communication Monographs
<i>CT</i>	Communication Theory
<i>DP</i>	Discourse Processes
<i>IL</i>	Informal Logic
<i>PC</i>	Pragmatics & Cognition
<i>PhRh</i>	Philosophy & Rhetoric
<i>TvT</i>	Tijdschrift voor Taalbeheersing

- * De bijdragen van met een asterisk aangeduide auteurs zijn onder de auteursnaam beschreven.

Aakhus, Mark 2003

‘Neither naïve nor critical reconstruction: Dispute mediators, impasse, and the design of argumentation’. In: *ARGU*, vol. 17, no. 3, pp. 265–290.

In dit artikel wordt verslag gedaan van een pragma-dialectisch geïnspireerde studie naar de strategieën die *mediators* gebruiken

om uit impasses te geraken in onderhandelingen tussen ex-echtelingen over de voorwaarden van de scheiding in Noord-Amerika. Er worden drie oorzaken voor impasses aangewezen en drie procedurele strategieën besproken die daar een oplossing voor moeten bieden.

Andeweg, Bas & Jong, Jaap de 2003

‘Hoe begint de minister? Een retorisch exordiummodel toegepast op departementale toespraakinleidingen’. In: *TvT*, jrg. 25, nr. 1, pp. 34–56.

De auteurs richten zich in dit artikel op de analyse van de moderne inleidingspraktijk in speeches die op ministeriële departementen worden geschreven. Ze gaan na in hoeverre klassieke en moderne adviezen voor het openen van een toespraak in het door hen onderzochte corpus politieke beleidspeeches zijn opgevolgd.

Aristoteles 2003

Retorica. Groningen: Historische Uitgeverij. Dit is de eerste Nederlandse vertaling van Aristoteles’ theoretische studie over de retorica. Het werk is vertaald, ingeleid en van aantekeningen voorzien door Marc Huys van de Katholieke Universiteit Leuven, de revisie en eindredactie waren in handen van Jeroen Bons en Johannes van Ophuijsen van de Universiteit Utrecht. Naast een zakenregister is er een namenregister waarin vele historische en mythische figuren worden toegelicht en een glossarium waarin de belangrijkste retorische begrippen worden uitgelegd. Tevens bevat het boek een samenvatting van het retorische systeem.

Arthos, John 2003

‘Where there are no rules or systems to guide us: Argument from example in a hermeneutic rhetoric’. In: *QJS*, vol. 89, no. 4, pp. 320–345.

Contra de heersende opvatting betoogt de auteur dat argumentatie op basis van voorbeelden niet als inductie moet worden opgevat, als de retorica tenminste in Aristoteles’ geest moet worden beschouwd als een leer die functioneert waar vaste regels en systemen ontbreken. In deze opvatting is er in argumentatie op basis van voorbeelden geen sprake van het opleggen van een universeel principe aan specifieke gevallen

maar van argumentatie waarin van geval naar geval wordt geredeneerd.

Bailin, Sharon 2003

‘Is argument for conservatives? Or, where do sparkling ideas come from?’ In: *IL*, vol. 23, no. 1.

In deze bewerkte versie van de *keynote address* van de auteur op het IL@25-congres in Windsor wordt Richard Rorty’s opvatting bestreden dat argumentatie geen conceptuele vernieuwing kan brengen en dat wie zich er op academisch niveau mee bezig houdt is gedwongen de intellectuele en politieke status quo te handhaven en daar hoogstens een minimale interne herstructurering in kan aanbrengen.

Bertocchi, Alessandra 2003

‘Antonyms and paradoxes’. In: *ARGU*, vol. 17, no. 1, pp. 113–122.

De auteur laat zien dat de Latijnse negatieve disjunctie-aanduiding *neque . . . neque*, die normaal gesproken bij contraire opposities wordt gebruikt om een middenterm aan te duiden (‘koud noch warm’) en bij contradicties om de alternatieven uit te sluiten, soms ook in contradicties kan worden gebruikt om een middenterm aan te duiden, zoals in *neque vivus neque mortuus* (‘levend noch dood’). In zo’n geval ontstaat in letterlijke zin een paradox, die kan worden geparafraseerd met behulp van de middenterm zelf, zoals *semivivus* (‘halfdood’). Als op de parafraze de theorie van Ducrot wordt toegepast wordt een uitweg uit de paradox geboden doordat die theorie verklaart dat ‘halfdood’ eerder dood dan levend betekent.

Blair, J. Anthony, Farr, Daniel, Hansen, Hans V., Johnson, Ralph H. & Tindale, Christopher W. (eds.) 2003

Informal Logic @ 25. CD-rom proceedings of the Windsor Conference. Windsor, ON: OSSA.

Deze CD-rom bevat de lezingen die zijn

gehouden op de conferentie over informele logica die in mei 2003 in Windsor (Ontario, Canada) onder de auspiciën van de Ontario Society for the Study of Argumentation is gehouden. Naast de drie keynote addresses van Sharon Bailin ('Is argument for conservatives? Or, where do sparkling ideas come from?'), Alvin Goldman ('An epistemological approach to argumentation') en Maurice Finocchiaro ('Dialectics, evaluation, and argument') zijn er 76 plenaire lezingen opgenomen.

Boger, George 2003

IL, vol. 23, no. 1.

Kritische bespreking van Schreiber, Scott G. (2003), *Aristotle on false reasoning. Language and the world in the Sophistical refutations*. Albany, NY: SUNY.

Bonevac, Daniel 2003

'Pragma-dialectics and beyond'. In: *ARGU*, vol. 17, no. 4, pp. 451-459.

De auteur betoogt dat het pragma-dialectische ideaalmodel voor kritische discussie tekort schiet omdat in de praktijk niet alleen discussies voorkomen waarin twee partijen elkaar van hun eigen standpunt willen overtuigen, maar ook discussies waarin een discussiant meer dan één tegenpartij, of zelfs een heel publiek, wil overtuigen. Hij pleit voor een benadering van drogredenen waarin deze worden opgevat als argumenten die uitgaan van een presumptie van redelijkheid maar die worden aangevoerd in een situatie waarin deze presumptie niet van kracht is.

Bons, J. 2003

'Voor of tegen de democratie? Een retorische analyse van Isocrates' Areopagiticus'. In: *TvT*, jrg. 25, nr. 1, pp. 4-13.

De auteur analyseert in deze bijdrage aan het themanummer over retorische analyse een fragment van een rede van de Atheense pedagoog Isocrates (436-338 vC). In deze

rede mengt Isocrates zich in het debat dat na de zogenoemde Bondgenotenoorlog in Athene werd gevoerd over de te voeren politiek. De auteur laat zien dat Isocrates' positie in het recente onderzoek verkeerd is begrepen en dat dit verkeerde begrip heeft geleid tot een onjuiste datering van Isocrates' werk.

Braet, Antoine 2003

"Ik ben niet fout geweest, ik heb fouten gemaakt." Een retorische kritiek van de apologie van Willem Aantjes (1978). In: *TvT*, jrg. 25, nr. 1, pp. 14-33.

De auteur geeft een analyse van het in 1978 gehouden verweer van Willem Aantjes, eertijds fractievoorzitter van het CDA, tegen de beschuldigingen van professor Loe de Jong, directeur van het toenmalige Rijksinstituut voor Oorlogsdocumentatie, dat Aantjes in de tweede wereldoorlog lid was geweest van de Duitse SS.

Braybrooke, David 2003a

'Toward an alliance between the issue-processing approach and pragma-dialectical analysis'. In: *ARGU*, vol. 17, no. 4, pp. 513-535.

De auteur past de pragma-dialectische argumentatietheorie toe op de analyse van beleidskwesties. Hij betoogt dat zijn eigen benadering van geschilkwesties, waarin hij een onderscheid maakt tussen een problematiserende en een oplossingsgerichte behandeling, op een zinnige wijze in de pragma-dialectische theorie kan worden geïncorporeerd, waardoor die theorie op zijn beurt beter uitgerust zal zijn om geschilkwesties op een doelmatige manier te analyseren.

Braybrooke, David (guest editor) 2003b

'Special Issue: Conversation, argumentation and the resolution of issues'. *ARGU*, vol. 17, no. 4, pp. 361-535.

Themanummer over argumentatie en de

analyse van kwesties naar aanleiding van een conferentie over dit thema aan de University of Texas at Austin in maart 2002. Met een inleiding van de gastredacteur en bijdragen van Frans van Eemeren en Rob Grootendorst*, Frans van Eemeren en Peter Houtlosser*, Francisca Snoeck Henkemans*, Robert Causey*, Daniel Bonevac*, Agnès van Rees*, Nicholas Asher en Anthony Gilles*, en David Braybrooke*.

Capone, Allesandro 2003

ARGU, vol. 17, no. 3, pp. 347-350.
Bespreking van Stati, Sorin (2002), *Principi di analisi argomentativa*. Bologna: Patron.

Causey, Robert L. 2003

‘Computational dialogic defeasible reasoning’. In: *ARGU*, vol. 17, no. 4, pp. 421-450. Dit artikel begint met een inleiding op de niet-monotone logica en de toepassing daarvan in het computerprogramma EVID. Vervolgens wordt beschreven hoe dit programma kan worden gebruikt om computationele representaties te geven van alledaagse dialogische argumentatie. Ten slotte wordt betoogd dat dit type representaties een bruikbaar instrument vormt voor de analyse van dialogische argumentatie en van het niet-monotone redeneren dat daarin zou plaatsvinden.

Cummings, Louise 2003

‘Formal dialectic in fallacy inquiry: An unintelligible circumscription of argumentative rationality?’. In: *ARGU*, vol. 17, no. 2, pp. 161-183.

De auteur betoogt dat een formeel-dialectische analyse van drogredenen tot mislukken gedoemd is omdat de veronderstellingen die aan die analyses ten grondslag ligt tot een niet rationeel te vatten conceptie van rationaliteit leiden. Het theoretische proces van dialectische beregeling dat de rationaliteitsgrenzen van drogredenen zoals de cirkelredenering zou moeten identificeren maakt

in haar Putnamiaanse opvatting noodzakelijkerwijs gebruik van concepten waarvan de rationaliteit nog niet is omschreven in termen van dialectische beregeling. Dit heeft volgens haar tot gevolg dat die concepten in dialectische zin betekenisloos zijn, waardoor ze ook niet kunnen bijdragen aan een interpreteerbare dialectische conceptie van de grenzen van de rationaliteit van de betreffende drogredenen.

Delicath, John W. 2003

‘Image events, the public sphere, and argumentative practice: The case of radical environmental groups’. In: *ARGU*, vol. 17, no. 3, pp. 315-333.

De auteurs analyseren de argumentatieve praktijk van het organiseren van ‘image events’, dat wil zeggen, protestbijekomsten die het doel hebben de aandacht van de media te trekken en daardoor in het nieuws te komen, aan de hand van de activiteiten van radicale milieuorganisaties.

Doxtader, Erik 2003

‘Reconciliation – A rhetorical conception’. In: *QJS*, vol. 89, no. 4, pp. 267-293.

De auteur geeft een retorische analyse van het fenomeen ‘verzoening’ waarin het wordt opgevat als iets wat zijn historische waarde niet in de eerste plaats ontleent aan het feit dat het een halt toeroept aan voorafgaand geweld maar aan het vermogen om feitelijke tegenstrijdigheden met behulp van woorden op te lossen.

Eemeren, Frans H. van, Blair, J. Anthony, Willard, Charles A. & Snoeck Henkemans, A. Francisca (eds.) 2003a

Anyone who has a view. Theoretical contributions to the study of argumentation. Dordrecht: Kluwer Academic Publishers.

In deze bundel met theoretische studies over argumentatie staan artikelen van Robert C. Pinto over de aard en status van redenen, James Freeman over de pragmatische di-

mensie van de kwaliteit van premissen, Harvey Siegel over de rationaliteit van oordelen, Ralph Johnson over de dialectische component van argumentatie, Hans Hansen over de verantwoording van de pragma-dialectische regels voor kritische discussie, David Hitchcock over de aard van Toulmins *warrants*, Erik C.W. Krabbe over de beregeling van metadialogen, Anthony Blair over de relatie tussen logica, retorica en dialectica, Daniel Cohen over logische, retorische en dialectische drogredenen, Frans van Eemeren en Peter Houtlosser over de pragmatische opvatting van de bewijslast, Fred Kauffeld over de begrippen 'presumptie' en 'bewijslast', Scott Jacobs over twee soorten 'openheid' in de studie van argumentatie, Christian Kock over het niet-deductieve karakter van deliberatieve argumentatie, Christian Plantin over de studie van argumentatie in de Franstalige wereld, Sorin Stati over de correspondentie tussen argumentatieve en grammaticale opeenvolgingen, Douglas Walton en Chris Reed over het diagrammeren van argumentatieschema's, Stephano Berteau over een argumentatietheoretische opvatting van het recht, Joseph Wenzel over de dialectische verplichtingen van deelnemers aan een argumentatieve discussie, M. Kraus over the abductiethorie van Pierce en het Aristotelische ethymeem op basis van tekenen, Michael Leff over de retoriek van Martin Luther Kings 'Letter from Birmingham Jail', Tone Kvernbekk over de argumentatieve aspecten van verklarende uiteenzettingen, Thomas Goodnight over 'protodeliberatie' en 'heroïsche prudentie' in Homerus' *Odyssee*, David Zarefsky over de condities voor een redelijke persoonlijke aanval, Daniel O'Keefe over de potentiële strijdigheid tussen redelijkheid en overtuigingskracht, Renske van Enschot-van Dijk, Letticia Hustinx en Hans Hoeken over de kwaliteit van argumentatie in het model van Petty and Cacioppo en Lenore Langsdorf over narratieve argumentatie.

Eemeren, Frans H. van, Blair, J. Anthony, Willard, Charles A. & Snoeck Henkemans, A. Francisca (eds.) 2003b

Proceedings of the Fifth Conference of the International Society for the Study of Argumentation. Met CD-rom. Amsterdam: Sic Sat.

In deze proceedings van de vijfde vierjaarlijkse ISSA-conferentie over argumentatie zijn 201 bijdragen gepubliceerd die zijn geselecteerd uit de ca. 250 lezingen die op het congres zijn gehouden. De bijdragen bestrijken een grote variëteit aan onderwerpen en aandachtsgebieden. Er zijn filosofische, theoretische en empirische bijdragen, bijdragen over juridische argumentatie en over politiek-maatschappelijke argumentatie, psychologische studies van argumentatie, bijdragen over drogredenen, over argumentatie en kunstmatige intelligentie, over het onderwijs in argumentatie, over argumentatie in de media, over de linguïstische aspecten van argumentatie, over de stilistische kwaliteit van argumentatie, enzovoort. De bijdragen staan tevens op een bijgevoegde CD-rom, wat het mogelijk maakt om er op trefwoord in te zoeken.

Eemeren, Frans van, Garssen, Bart & Meuffels, Bert 2003

'De pragma-dialectische argumentatieschema-regel empirisch onderzocht'. In: *TvT*, jrg. 25, nr. 2, pp. 158-180.

In een experimenteel onderzoek werd nagegaan of, en aangetoond dat, gewone taalgebruikers de manier van doen die in de argumentatietheorie als de drogreden van het verkeerd kiezen of toepassen van een argumentatieschema wordt beschouwd ook onredelijk zeggen te vinden. De resultaten van het onderzoek worden vergeleken met de resultaten van soortgelijk onderzoek naar andere drogredenen dat eerder werd uitgevoerd.

Eemeren, Frans H. van & Grootendorst, R. 2003

'A pragma-dialectical procedure for a critical discussion'. In: *ARGU*, vol. 17, no. 4, pp. 365-386.

In dit artikel wordt een inleiding gegeven in de pragma-dialectische procedure voor het voeren van een kritische discussie die voor een belangrijk deel is gebaseerd op het systeem dat de auteurs in de jaren tachtig en negentig hebben ontwikkeld maar waarin enkele wijzigingen zijn aangebracht die ten doel hebben het systeem efficiënter toe te kunnen passen in de analyse en evaluatie van argumentatieve discussies.

Eemeren, Frans H. van & Houtlosser, P. 2003a

'The development of the pragma-dialectical approach to argumentation'. In: *ARGU*, vol. 17, no. 4, pp. 387-403.

De auteurs beschrijven de recente ontwikkelingen in de pragma-dialectische argumentatietheorie waarin een integratie van retorische inzichten tot stand is gebracht die zou moeten leiden tot een betere en beter te verantwoorden analyse van argumentatie en een basis biedt voor het ontwikkelen van een verfijnder instrumentarium voor de beoordeling van argumentatie.

Eemeren, Frans van & Houtlosser, Peter 2003b

'De retoriek van Willem van Oranjes Apologie in dialectisch perspectief'. In: *TvT*, jrg. 25, nr. 1, pp. 57-74.

In deze bijdrage aan het themanummer over retorische analyse wordt een 'pilot-analyse' van Willem van Oranjes *Apologie* gepresenteerd, het verweerschrift van Oranje tegen de *Ban* van koning Philips II waarin Oranje officieel vogelvrij verklaard werd. De auteurs gaan in op de wijze waarop Oranje strategisch manoeuvreert om de beschuldigingen van Filips op een voor hemzelf zo gunstige mogelijke wijze te pareren.

Eemeren, Frans van & Houtlosser, Peter (gastredactie) 2003c

'Retorische analyse'. *TvT*, jrg. 25, nr. 1, pp. 1-97.

Themanummer over retorische analyse met een inleiding van de gastredacteurs en bijdragen van Jeroen Bons*, Antoine Braet*, Bas Andeweg en Jaap de Jong*, Frans van Eemeren en Peter Houtlosser*, Paul van den Hoven* en Agnès van Rees*.

Ferguson, Kenneth G. 2003

'Monotonicity in practical reasoning'. In: *ARGU*, vol. 17, no. 3, pp. 335-346.

In dit artikel wordt stelling genomen tegen het verwerpen van de klassieke, monotone notie van deductieve geldigheid ten bate van een niet-monotone notie van geldigheid. Volgens de auteur wordt met het opgeven van de notie van deductieve geldigheid weliswaar recht gedaan aan bepaalde taalgebruikersintuïties over het alledaagse redeneren, maar worden andere intuïties veronachtzaamd waaraan juist weer recht werd gedaan door de monotone geldigheidsnotie. Mits monoticiteit strikt wordt opgevat als een formele eigenschap van een redenering en niet als een inhoudelijke eigenschap van een premisse of een conclusie, kunnen volgens hem in feite aan alle taalgebruikersintuïties binnen een zuiver deductief systeem worden verdisconteerd.

Feteris, E. T. & Houtlosser, P. 2003

'Bibliography argumentation studies 2001'. In: *ARGU*, vol. 17, no. 4, pp. 537-560.

Bibliografie van studies over argumentatie die in 2001 zijn verschenen.

Feteris, Eveline T. 2003

ARGU, vol. 17, no. 2, pp. 251-255.

Bespreking van Millgram, Elijah (ed.), *Varieties of practical reasoning* (2001). Cambridge, Mass.: MIT Press.

Fink, Edward L., Cai, Deborah A., Kaplowitz, Stan A., Sungeun Chung, Van Dyke, Mark A. & Jeong-Nam Kim 2003

'The semantics of social influence: Threats vs. persuasion'. In: *CM*, vol. 70, no. 4, pp. 317-335.

De auteurs doen verslag van experimenteel onderzoek (voorafgegaan door een *pilot study*) naar de verschillen in de wijze waarop pogingen om iemand te beïnvloeden door hem te bedreigen en pogingen om iemand te beïnvloeden door hem te proberen te overtuigen worden gepercipieerd. Zowel de status van de betrokkenen als de wijze van beïnvloeden werden gevarieerd.

Finocchiaro, Maurice A. 2003

'Dialectics, evaluation, and argument'. In: *IL*, vol. 23, no. 1.

In deze bewerkte versie van de *keynote address* van de auteur op het IL@25-congres in Windsor doet hij een poging het begrip 'een dialectische benadering van argumentatie' te verhelderen. Vervolgens pleit hij voor een gematigd dialectische opvatting waarin argumentatie wordt gedefinieerd als een poging een conclusie te rechtvaardigen en die conclusie tegen tegenwerpingen te verdedigen.

Fisher, Alec 2003

Critical thinking. An introduction. Cambridge: Cambridge University Press.

Leerboek over kritisch denken, met bijzondere aandacht voor argumentatiestructuren en hypothetische argumentatie.

Fitch, Kristine L. 2003

'Cultural persuadables'. In: *CT*, vol. 13, no. 1, pp. 100-123.

In dit artikel wordt de rol van de cultuur onderzocht in het overtuigingsproces. Culturele premissen en normen bepalen vol-

gens de auteur wat overtuigend is en zou moeten zijn en motiveren zelfs het handelen waartoe in een overtuigingspoging wordt aangezet. Een effectief model van het overtuigingsproces zal volgens haar dan ook een sociale component moeten bevatten.

Frank, David A. & Bolduc, Michelle K. 2003

'Chaim Perelman's "First philosophies and regressive philosophy": Commentary and translation'. In: *PhRh*, vol. 36, no. 3, pp. 177-188.

Inleiding op een artikel van Perelman (zie Perelman 2003 in deze bibliografie) dat vertaald is door de auteurs.

Garcea, Alessandro 2003

'Paradoxes in Aulus Gellius'. In: *ARGU*, vol. 17, no. 1, pp. 87-98.

De auteur is van mening dat de *noctes Atticae* van Aulus Gellius nagenoeg alle klassieke paradoxen bevat. In dit atikel gaat hij op Gellius' filosofische, ethische, logische en retorische opvatting van deze paradoxen in.

Garcia-Hernandez, Benjamin 2003

'Paradoxes in the argumentation of the comic double and classemic contradiction'. In: *ARGU*, vol. 17, no. 1, pp. 99-111.

De auteur behandelt argumentatieve paradoxen in klassieke komedies waarin het thema van de verdubbeling centraal staat, waarbij een karakter tegelijkertijd wel en niet aanwezig kan zijn, iets kan ontvangen wat hem nog niet gegeven is, ergens kan arriveren nog voordat hij ergens vertrokken is, etc.

Godden, David M. 2003

'Arguing at cross-purposes: Discharging the dialectical obligations of the coalescent model of argumentation'. In: *ARGU*, vol. 17, no. 2, pp. 219-243.

De auteur behandelt de receptie van Michael Gilberts ‘coalescente’ argumentatietheorie onder argumentatietheoretici. Na een overzicht van de belangrijkste bestanddelen van de theorie weerlegt hij enkele bezwaren die tegen de theorie naar voren zijn gebracht door te wijzen op het gebrek aan ontvankelijkheid dat de critici vertonen voor de ‘gesitueerde’ aard van argumentatie en concludeert dat overeenstemming tussen Gilbert en zijn critici alleen kan worden bereikt over bepaalde fundamentele theoretische kwesties die in het artikel worden geïdentificeerd.

Goldman, Alvin 2003

‘An epistemological approach to argumentation’. In: *IL*, vol. 23, no. 1.

In deze bewerkte versie van de *keynote address* van de auteur op het IL@25-congres in Windsor zet de auteur uiteen wat zijn epistemologische opvatting van argumentatie inhoudt. Hij concentreert zich daarbij op argumentatie ter ondersteuning van feitelijke standpunten. Na een overzicht van de voordelen van een epistemologische opvatting gaat hij in op de problemen in de relatie tussen deugdelijke argumentatie en epistemische normen, met name in het persoonlijke mentale redeneren en in het publieke argumenteren.

Gross, Alan G. 2003

PC, vol. 11, no. 2, pp. 386–390.

Bespreking van Eemeren, Frans H. van & Houtlosser, Peter (2002, eds.), *Dialectic and rhetoric. The warp and woof of argumentation analysis*. Dordrecht: Kluwer Academic Publishers.

Hasian Jr., Marouf 2003

‘In search of “Ivan the Terrible”’: John Demjanjuk and the judicial use of ironic argumentation’. In: *AA*, vol. 39, no. 4, pp. 231–254.

De auteur bespreekt de rol van ironie in ju-

ridische argumentatie aan de hand van het proces tegen John Demjanjuk in de jaren tachtig van de 20^e eeuw. Hij concentreert zich op het raakpunt tussen juridische retorica, realisme en ironie en geeft aan wat het belang van zijn analyse van ironie is voor toekomstige juridische processen.

Hitchcock, David 2003

IL, vol. 23, no. 1.

Kritische bespreking van Eemeren, Frans H. van (2002, ed.), *Advances in pragma-dialectics*. Amsterdam/Newport News, VA: Sic Sat/Vale Press.

Houtlosser, Peter 2003

‘Bibliografie argumentatietheorie 2002’. In: *TvT*, jrg. 25, nr. 4, pp. 357–371.

Bibliografie van studies over argumentatie die in 2002 zijn verschenen.

Hoven, Paul van den 2003

‘Doende over haar eigendom te beschikken’. In: *TvT*, jrg. 25, nr. 1, pp. 75–86.

In deze bijdrage aan het themanummer over retorische analyse analyseert de auteur drie rechterlijke betoefragmenten waarin een juridische beslissing zo wordt geformuleerd dat er niet mis te verstane bijbedoelingen in doorklinken.

Keith, William 2003

ARGU, vol. 17, no. 1, pp. 123–126.

Bespreking van Leah Ceccarelli (2001), *Shaping Science with Rhetoric. The cases of Dobzhansky, Schrodinger, and Wilson*. Chicago: University of Chicago Press.

Kienpointner, Manfred 2003a

‘Persuasive paradoxes in Cicero’s speeches’. In: *ARGU*, vol. 17, no. 1, pp. 47–63.

In dit artikel wordt eerst een kort overzicht gegeven van klassieke en moderne logische, retorische en dialectische theorieën waarin studie wordt gemaakt naar de eigenschappen van paradoxale taaluitingen. Vervolgens

wordt een Griceaanse analyse gegeven van de subcategorie van persuasieve paradoxen. Ten slotte wordt in een corpus van ca. 80 paradoxale uitspraken in redevoeringen van Cicero gedemonstreerd dat dit soort uitspraken door Cicero wordt gebruikt om kritiek te uiten, lof te tuiten en zichzelf te verdedigen.

Kienpointner, Manfred 2003b

‘Special section on argumentation and paradoxes. Introduction’. In: *ARGU*, vol. 17, no. 1, pp. 43–45.

Inleiding op een themadeelnummer over paradoxen waarin een aantal bijdragen is opgenomen aan het rondetafelgesprek over paradoxen in de Latijnse taal en literatuur op het 11de Internationale Colloquium over Latijnse Linguïstiek in Amsterdam op 29 juni 2001, georganiseerd door Anna Orlandini van de Université de Toulouse-Le Mirail en Manfred Kienpointner van de Universität Innsbruck. De opgenomen bijdragen zijn van Manfred Kienpointner*, Anna Orlandini*, Alessandro Garcea*, Benjamín García Hernández*, en Alessandra Bertocchi*.

Kienpointner, Manfred 2003c

ARGU, vol. 17, no. 2, pp. 245–250.

Bespreking van Sloane, Thomas O. (2001, ed.), *Encyclopedia of rhetoric*. New York: Oxford University Press.

Komlósi, L.I., Houtlosser, P. & Leezenberg, M. (eds.) 2003

Communication and culture. Argumentative, cognitive and linguistic perspectives. Amsterdam: Sic Sat.

In deze bundel zijn bijdragen opgenomen aan de conferentie over de argumentatieve, cognitieve en linguïstische aspecten van communicatie en cultuur die in februari 2002 door de Universiteit van Pécs aan de Hongaarse Academie voor Wetenschappen

werd gehouden. De bijdragen over de argumentatieve aspecten van communicatie en cultuur komen van László Komlósi over culturele, conceptuele en argumentatieve universalia, Frans van Eemeren en Peter Houtlosser over de *Apologie* van Willem van Oranje, Danièle Torck over een communicatieve interpretatie van het begrip ‘ethos’, Jan ten Thije over (on)begrip in interculturele communicatie, István Tarrósy over de rol van politieke communicatie in de creatie van een Europese cultuur en J. Lachlan Mackenzie over argumentatieve en nevenschikkende strategieën in politieke teksten.

Koshik, Irene 2003

‘WH-questions as challenges’. In: *Discourse Studies*, vol. 5, no. 1, pp. 51–77.

In dit artikel wordt nagegaan hoe met zogenoemde *w*-vragen een spreker een andere spreker kan uitdagen diens bewering te verdedigen. Deze vragen kunnen volgens de auteur als uitdagingen worden opgevat omdat de vragensteller er impliciet een negatieve bewering mee doet en daarmee suggereert dat er geen grond voor de bewering van de andere spreker bestaat. *W*-vragen zijn daardoor bij uitstek geschikt om in een institutionele context ‘zetten’ te doen die niet specifiek bij die institutie horen.

Krabbe, Erik C.W. 2003a

ARGU, vol. 17, no. 3, pp. 355–359.

Bespreking van Frans H. van Eemeren (ed., 2001), *Crucial concepts in argumentation theory*. Amsterdam: Amsterdam University Press.

Krabbe, Erik 2003b

TvT, jrg. 25, nr. 1, pp. 98–102.

Bespreking van Frans H. van Eemeren (ed., 2001), *Crucial concepts in argumentation theory*. Amsterdam: Amsterdam University Press.

Macoubrie, Jane 2003

'Logical argument structures in decision-making'. In: *ARGU*, vol. 17, no. 3, pp. 291-313.

De auteur neemt Perelman en Olbrechts-Tyteca's opvatting dat argumentatie een logisch fundament verschaft aan besluitvormingsprocessen als uitgangspunt voor haar analyse van het praktische redeneren in groepsinteracties. Zij concentreert zich op twee studies over de publieke deelname aan beleidsdiscussies en jury-beraadselingen.

McAdon, Brad 2003

'Probabilities, signs, necessary signs, idia, and topoi: The confusing discussion of materials for enthymemes in the *Rhetoric*'. In: *PhRh*, vol. 36, no. 3, pp. 223-247.

In dit essay worden de drie bronnen onderzocht waaruit Aristoteles materiaal voor enthymemen in zijn *Retorica* put. De auteur betoogt dat het materiaal voor enthymemen meer overeenkomsten vertoont met het logische materiaal dat Aristoteles in de *Analytica priora* en de *Analytica posteriora* identificeert dan met het dialectische materiaal dat hij in de *Topica* bespreekt. Tevens is de auteur van mening dat Aristoteles' behandeling van het materiaal voor enthymemen in de *Retorica* eerder logisch is dan dialectisch.

Mischo, Christoph 2003

'The role of cognition in reacting to argumentative unfairness'. In: *PC*, vol. 11, no. 2, pp. 241-266.

De auteur onderzoekt in hoeverre de negatieve emotionele en verbale reactie die mensen vertonen als ze met onredelijke argumentatie worden geconfronteerd kunnen worden teruggevoerd op een cognitieve reactie. Hij doet verslag van experimenteel onderzoek waarin werd vastgesteld dat dit met name voor emotionele reacties geldt.

Nabi, Robin L. & Hendriks, Alexandra 2003

'The persuasive effect of host and audience reaction shots in television talk shows'. In: *Journal of Communication*, vol. 53, no. 3, pp. 527-543.

De auteur doet verslag van onderzoek waarin de persuasieve effecten op respondenten werden gemeten van nonverbale reacties van een presentator van een *talk show* en het aanwezige publiek op de argumentatieve uitlatingen van een gast over een onderwerp dat zich niet mag verheugen in een hoge betrokkenheid van de presentator en het publiek.

Nelson, Mark T. 2003

'Who needs valid moral arguments? (Dedicated to the memory of R.M. Chisholm, 1916-1999)'. In: *ARGU*, vol. 17, no. 1, pp. 35-42.

De auteur onderzoekt de negatieve oordelen van filosofen over argumentaties waarin uit feitelijke premissen een morele conclusie wordt getrokken. Volgens hem zijn deze oordelen te verklaren uit het feit dat deze filosofen zich al te zeer laten imponeren door het skeptische argument dat alle morele kennis niet-inferentieel is en voor zover die al inferentieel zou kunnen zijn, op deductief geldige of inductief sterke afleidingen gebaseerd zou moeten zijn. De auteur betwist dit skeptische argument.

O'Keefe, Daniel J. 2003

'Message properties, mediating states, and manipulation checks: Claims, evidence, and data analysis in experimental persuasive message effects research'. In: *CT*, vol. 13, no. 3, pp. 251-274.

De auteur gaat in op de conceptualisering en definitie in het persuasie-onderzoek van variabelen in het materiaal dat in overtuigingspogingen wordt aangeboden. Hij betoogt dat definities die gebaseerd zijn op het psychologisch effect dat ze kunnen hebben

niet bijdragen aan het vergroten van het inzicht van de onderzoeker in het overtuigingsproces en zouden moeten worden vervangen door definities die gebaseerd zijn op de intrinsieke kwaliteiten van het in de overtuigingspoging aangeboden materiaal. Daarnaast betoogt hij dat het niet nodig is de aldus gedefinieerde variabelen aan een manipulatie-controle te onderwerpen.

Ohler, Amy 2003

‘A dialectical tier within reason’. In: *IL*, vol. 23, no. 1.

In dit artikel, dat de *J. Anthony Blair Prize* heeft gewonnen op de *IL@25*-conferentie in Windsor, wordt betoogd dat Ralph Johnsons opvatting van rationaliteit niet consistent is met de dialectische aspecten die hij in zijn boek *Manifest Rationality* aan argumentatie toekent. Perelmans redelijkheidsconceptie biedt daarvoor volgens haar een beter alternatief. Tevens biedt deze conceptie de mogelijkheid om de ook door Johnsons gewenste normatieve criteria te formuleren waaraan een redelijke argumentatie zou moeten voldoen.

Orlandini, Anna 2003

‘Logical, semantic and cultural paradoxes’. In: *ARGU*, vol. 17, no. 1, pp. 65-86.

In deze bijdrage aan het themanummer over paradoxen stelt de auteur dat logische, semantische en culturele paradoxen de eigenschap delen dat ze gebaseerd zijn op een exclusieve disjunctie en dat alle paradoxaal argumentatieve proposities hieraan hun kracht ontleen. Een analyse van de paradoxaliteit van proposities in elk van deze drie ‘gebieden’ volgt.

Perelman, Chaïm 2003

‘First philosophies and regressive philosophy’ (Transl. Frank, David A. Frank & Michelle K. Bolduc). In: *PhRh*, vol. 36, no. 3, pp. 189-206.

Dit artikel, oorspronkelijk geschreven in

1949, is een kritiek van Perelman op fundamentalistische filosofieën. Het artikel markeert volgens de vertalers Perelmans overgang van een positivistische naar een retorische opvatting van filosofie en legt de filosofische fundamenten voor de *Nouvelle rhétorique* die in 1958 werd gepubliceerd.

Plantin, Christian 2003

ARGU, vol. 17, no. 1, pp. 127-130.

Bespreking van Schmetz, Roland (2000), *L’argumentation selon Perelman. Pour une raison au cœur de la rhétorique*. Namur: Presses Universitaires de Namur.

Plantin, Christian 2003

ARGU, vol. 17, no. 3, pp. 351-354.

Bespreking van Dominicy, Marc & Frédéric, Madeleine (2001). *La mise en scène des valeurs – la rhétorique de l’éloge et du blâme*. Delachaux et Niestlé.

Rees, M. A. van 2003a

‘Pragma-dialectical analysis and evaluation of problem-solving discussion’. In: *ARGU*, vol. 17, no. 4, pp. 465-479.

De auteur betoogt dat het pragma-dialectische ideaalmodel voor kritische discussie een goed uitgangspunt biedt voor de analyse, evaluatie en verbetering van probleemoplossende discussies doordat het de analyzer van dienst kan zijn wanneer deze wil vaststellen in hoeverre de deelnemers aan een probleemoplossende discussie de door henzelf gestelde doelen hebben verwezenlijkt. Twee analyses van probleemoplossende discussies ondersteunen haar betoog.

Rees, M. A. van 2003b

‘Within pragma-dialectics: Comments on Bonevac’. In: *ARGU*, vol. 17, no. 4, pp. 461-464.

De auteur gaat in op de kritiek die Bonevac (zie Bonevac 2003 in deze bibliografie) op de toepasbaarheid van de pragma-dialectische argumentatietheorie heeft gegeven inzake discussies met meer dan twee partijen,

het doel van argumentatie en de relatie tussen niet-monotoniciteit en drogredenen.

Rees, Agnès van 2003c

‘Critical Discourse Analysis en retorische analyse’. In: *TvT*, jrg. 25, nr. 1, pp. 87-97.

De auteur gaat na in hoeverre iemand bij het maken van een retorische analyse van een betogende tekst gebruik kan maken van de methode die bekend staat als Critical Discourse Analysis. Zij bespreekt daartoe met name de linguïstisch georiënteerde benadering van theoretici zoals Roger Fowler, Norman Fairclough en Gunther Kress.

Ritola, Juho 2003

‘Begging the question: A case study’. In: *ARGU*, vol. 17, no. 1, pp. 1-19.

In dit essay wordt eerst een kritische theoretische bespreking gegeven van John Sandfords en John Biro’s opvattingen van de drogreden van de cirkelredenering. Vervolgens wordt een gevalstudie van een cirkelredenering ondernomen en wordt betoogd dat de analyses van Sanford en Biro hierin geen verheldering kunnen bieden. Ten slotte ontwikkelt de auteur zijn eigen theorie, die het gepresenteerde voorbeeld wel op een volgens de auteur afdoende manier kan behandelen.

Schilperoord, Joost & Maes, Fons 2003

‘Overtuigen met visuele en verbale retoriek’. In: *TvT*, jrg. 25, nr. 2, pp. 119-141.

In een experimenteel onderzoek wordt nagegaan wat het effect is van retorische teksten en beeldcombinaties in reclameadvertenties. Retorische figuren in tekst en beeld blijken beide tot effecten te leiden, zij het dat de effecten van beeldretoriek het grootste zijn.

Schmidt-Faber, Werner 2003

Einerseits-Andererseits. Untersuchungen zur Fonfrontation normativer Arguments. Philosophische Dissertation, Hagen.

Disseratie over botsende argumenten. De

auteur gaat na hoe pro- en contra-argumenten met elkaar kunnen worden vergeleken en tegen elkaar kunnen worden afgevoerd. De vergelijking en afweging betreft teleologische argumenten die tegenover elkaar staan, deontologische argumenten die tegenover elkaar staan en teleologische en deontologische argumenten die tegenover elkaar staan.

Schreiber, Scott G. 2003

Aristotle on false reasoning: Language and the world in the Sophistical refutations. Albany, NY: SUNY.

In deze studie over Aristoteles’ Sofistische weerleggingen wordt een kritische analyse gegeven van Aristoteles’ voorbeelden van drogredelijk redeneren en van Aristoteles’ (verantwoording van zijn) taxonomie van twaalf typen drogredenen.

Secor, Marie J. 2003

‘Reconsidering contentious argument: Augustus DeMorgan on fallacy’. In: *ARGU*, vol. 17, no. 2, pp. 131-143.

In dit artikel wordt het hoofdstuk over drogredenen uit Augustus DeMorgan’s *Formal Logic* (1847) besproken om te laten zien op welke wijze DeMorgan Aristoteles’ behandeling van de drogredenen uitwerkt. Op basis van een aangepaste versie van Aristoteles’ lijst laat DeMorgan zien dat beschuldigingen van het begaan van een drogreden vaker in discussies voorkomen dan Aristoteles doet voorkomen en dat met name het probleem van de niet-gedeelde uitgangspunten en het streven de discussie te winnen vaak de aanleiding tot het uiten van dergelijke beschuldigingen vormen.

Simosi, Maria 2003

‘Using Toulmin’s framework for the analysis of everyday argumentation: Some methodological considerations’. In: *ARGU*, vol. 17, no. 2, pp. 185-202.

In deze studie wordt Toulmin’s model van

de structuur van argumentatie als uitgangspunt genomen in een poging het argumentatieve discours van werknemers te analyseren over de wijze waarop zij conflicten 'op de werkvloer' oplossen. De auteur laat zien dat het Toulminmodel, ondanks de kritiek die er tegen is aangevoerd, goed kan dienen om een dergelijke analyse uit te voeren, met name omdat het de niet-expliciet gemaakte regels centraal stelt waarop men zich in het betreffende discours beroept en er recht mee kan worden gedaan aan de 'veldafhankelijkheid' van de problemen die in de betreffende context moeten worden opgelost.

Slade, Christina 2003

'Seeing reasons: Visual argumentation in advertisements'. In: *ARGU*, vol. 17, no. 2, pp. 145–160.

De auteur bestrijdt de stelling dat visuele argumentatie irrationeel is door er op te wijzen dat de relatie die de protagonisten van deze stelling leggen tussen rationaliteit en lineair, geschreven, emotioneel proza ongeachtvaardigd is en dat de visuele aspecten van argumentatie, met name in advertenties, met dezelfde middelen kunnen worden geanalyseerd als de middelen die in de analyse van verbale argumentatie worden gebruikt.

Snoeck Henkemans, A. F. 2003a

'Complex argumentation in a critical discussion'. In: *ARGU*, vol. 17, no. 4, pp. 405–419.

In dit artikel wordt betoogd dat een dialogische benadering van complexe argumentatie van dienst kan zijn om twee belangrijke problemen in de analyse van een argumentatiestructuur op te lossen. Ten eerste maakt een dialogische benadering het volgens de auteur mogelijk het onderscheid tussen meervoudige en nevenschikkende argumentatie te verhelderen. Ten tweede kan men volgens haar met behulp van zo'n benadering een betere analyse van tegenargumenten en weerleggingen geven.

Snoeck Henkemans, Francisca 2003b

'Indicatoren van vergelijkingsargumentatie'. In: *TvT*, jrg. 25, nr. 2, pp. 142–157.

De auteur gaat na welke woorden en uitdrukkingen een aanwijzing kunnen vormen voor de analysator die wil vaststellen op wat voor argumentatieschema een argumentatie in een tekst is gebaseerd en wanneer een argumentatie als een vergelijkingsargumentatie wordt gepresenteerd of geïnterpreteerd.

Souder, Lawrence 2003

'What are we to think about thought experiments?' In: *ARGU*, vol. 17, no. 2, pp. 203–217.

De auteur gaat in op de argumentatieve waarde van gedachte-experimenten zoals John Searle's Chinese Kamer en Judith Jarvis Thomsons bewusteloze violist. Hoewel deze experimenten vaak om hun fictionele karakter verworpen worden, zijn ze volgens de auteur in de ethiek en de filosofie altijd heel productief geweest doordat ze vele varianten hebben voortgebracht die mede door hun variatie in stijl en mate van detaillering een goed inzicht geven in de filosofische uitgangspunten van degenen die ze hebben geformuleerd.

Tindale, Christopher 2003

ARGU, vol. 17, no. 2, pp. 257–261.

Bespreking van Josina M. Makau and Debi-an L. Marty (2001, eds.), *Cooperative argumentation. A model of deliberative community*. Waveland Press, Inc., Prospect Heights, Illinois.

Toulmin, S.E. 2003

The uses of argument. Updated edition. Cambridge: Cambridge University Press.

Nieuwe druk van Toulmin's welbekende boek uit 1958. Met een voorwoord van Frans van Eemeren.

Vassiliev, Lev G. 2003

'Rational comprehension of arguments in theoretical texts: A program for an argumentative-linguistic approach'. In: *ARGU*, vol. 17, no. 1, pp. 21-34.

De auteur presenteert een linguïstische methode voor het interpreteren van redeneringen die is gebaseerd op semiotische principes van tekstbegrip. Volgens hem zijn zowel de vorm als de inhoud van argumenten van cruciaal belang voor het begrijpen van argumentatieve teksten. Hij vat een recipiënt van een argumentatieve tekst op als een rationele beoordelaar die alle relevante aspecten van de te beoordelen argumentatie in overweging tracht te nemen om daardoor te kunnen vaststellen of de argumentatie consistent is. Een nieuwe linguïstische interpretatie van het syllogisme kan volgens de auteur behulpzaam zijn om het tekstbegrip van een dergelijke recipiënt te analyseren.

Waes, Luuk van, Cuvelier, Pol, Jacobs, Geert & Ridder, Isabelle de (red.) 2003

Studies in taalbeheersing 1. Assen: Van Gorcum.

In deze bundel zijn bijdragen opgenomen aan het negende VIOT-congres dat dit keer onder de naam VioT 2002 werd gehouden in Antwerpen. De bijdragen aan het congres-thema Argumentatie en retorica, die in de bundel niet als bijdragen aan dit thema zijn te herkennen, komen van Bas Andeweg en Jaap de Jong over de inleidingstechnieken van ministeriële speechschrijvers, Antoine Braet over exordiale en peroratieve argumentaties, Frans van Eemeren, Bart Garssen en Bert Meuffels over het argumentum *ad consequentiam* en over de oordelen van gewone taalgebruikers over de drogreden van het ontduiken van de bewijslast, Frans van Eemeren en Peter Houtlosser over strategisch manoeuvreren en drogredenen, Eveline Feteris over teleologische argumentatie

in het recht, Hans Hoeken en Letticia Hustinx over de invloed van de voorbeeldgeschiedenis in een fondswervingbrief op de toepassing van de eigen-schuldvuistregel, Jos Hornikx over de relatieve frequentie van evidentietypen in Nederlandse en Franse persuasieve voorlichtingsbrochures, Henrike Jansen over redeneren op grond van tegenstellingen in juridische discussies, Erik C.W. Krabbe over de pragmatiek van deductieve discussiezetten, Jan Albert van Laar over het geven van kritiek op dubbelzinnige discussiebijdragen, Margot van Mulken, Renske van Enschoot-van Dijk en Hans Hoeken over de waardering van woordspelingen in advertentieslogans, José Plug over de interpretatie van juridische argumentatie, Agnès van Rees over indicatoren van dissociatie, Peter Jan Schellens en Luuk Lagerwerf over pragmatische argumentatie in de discussie over biotechnologie en voedsel en Francisca Snoeck Henkemans over indicatoren van complexe argumentatie.

Walton, Douglas N. 2003a

Ethical argumentation. Lanham, MD: Lexington Books.

In dit boek wordt met behulp van inzichten uit de argumentatietheorie getracht een brug te slaan tussen de toegepaste ethiek en de ethische theorievorming. De auteur ontwikkelt een dialogisch model voor de rechtvaardiging van ethische uitspraken waarin onder meer de kritische vragen worden geformuleerd waar de rechtvaardiging van een ethische uitspraak volgens hem dient te voldoen en een methode wordt aangereikt om emotieve termen en persuasieve definities te 'deconstrueren'.

Walton, Douglas 2003b

'The interrogation as a type of dialogue'. In: *JoP*, vol. 35, no. 12, pp. 1771-1802.

In dit artikel karakteriseert de auteur ondervragingen als een specifiek dialogotype.

Hij classificeert ondervragingen als een subtype van de informatieve dialogen en stelt vervolgens een normatief model van ondervragingen op waarin is gespecificeerd welke doelen er in een ondervraging worden nagestreefd, aan welke regels ze moeten voldoen, wat de betrokken partijen zijn en wat voor technieken erin worden gebruikt. De belangrijkste vraag die vervolgens moet worden beantwoord is volgens hem in hoeverre argumentatie in ondervragingen sowieso legitiem is en zoja, onder welke voorwaarden. Hij tracht die vraag te beantwoorden met behulp van een aantal voorbeeldanalyses van ondervragingen.

Weger Jr., Harry & Aakhus, Mark 2003
'Arguing in internet chat rooms: Argumentative adaptations to chat room design and some consequences for public deliberation at a distance'. In: *AA*, vol. 39, no. 4, pp. 23-39.

In dit artikel wordt onderzocht hoe het ontwerp van communicatie via het internet kan bijdragen aan het voeren van redelijke maatschappelijke discussies. Dialogen in zogenoemde 'chat rooms' staan volgens de auteurs het dichtst bij de gewone conversatie en lenen zich daarom het best voor dergelijke discussies. Om te kunnen bepalen hoe dialogen in 'chat rooms' in overeenstemming kunnen worden gebracht met een ideaalmodel voor kritische discussie zoals dat in de pragma-dialectische argumentatietheorie is ontwikkeld gaan ze na wat de procedurele verschillen tussen een kritische discussie en een dialoog in een 'chat room' zijn.

Woods, John 2003a

Agenda relevance. A study in formal pragmatics.
In dit boek worden vier economische principes geformuleerd die volgens de auteur bepalend zijn voor de werking van de menselijke cognitie. Dit zijn de mate waarin een individu in staat is (a) irrelevante informatie terzijde te schuiven, (b) abductieve gedachtesprongen te maken, (c) systematisch gebruik te maken van wat in de argumentatietheorie in de regel drogredeenen worden genoemd en (d) in de interactie met anderen op efficiënte wijze informatie te verkrijgen. De auteur betoogt dat geen van de standaardanalyses van de concepten 'relevantie', 'abductie', 'drogredeenen' en 'dialoog' toereikend is om de complexe rol van deze vier principes in het praktische redeneren op afdoende wijze te analyseren. Daarvoor is volgens hem ofwel een substantiële uitwerking van de bestaande analyses ofwel een geheel nieuwe conceptualisering nodig, die hij in het boek onderneemt.

Woods, John 2003b

Paradox and inconsistency. Conflict resolution in the abstract sciences.
In dit boek wordt een aantal strategieën ontwikkeld om diepe conflicten in de logica en het grondslagenonderzoek in de wiskunde te beslechten of onschadelijk te maken. Een van de onderwerpen waarop daarbij uitvoerig wordt ingegaan is dat van de veronderstelde aantasting van de filosofie van de logica, de taalfilosofie en de argumentatietheorie door het logisch pluralisme.

Boek beoordelingen

Andeweg, B. & Jong, J. de (2004). *De eerste minuten. Attentum, benevolum en docilem parare in de inleiding van toespraken.* Proefschrift Radboud Universiteit Nijmegen. Den Haag: Sdu Uitgevers. ISBN 9012100887. Prijs € 35. (565 pp. + CD-rom). Proefschrift en bijlagen in te zien op www.deeersteminuten.nl. Promotoren: prof.dr. H. Hoeken en prof. dr. C.J.M. Jansen.

Ik woonde ooit een lezing van 45 minuten bij waarin een analyse werd gegeven van een conversatie die nauwelijks 10 seconden had geduurd. De spreker slaagde erin om de zaal al die tijd te boeien. Die prestatie lijkt nu overtroffen door Andeweg en De Jong (verder: A&J) die in 565 pagina's en een CD-rom uitvoerig verslag doen van hun onderzoek naar de eerste minuten van toespraken. Het proefschrift blijft tot de laatste pagina boeien. Daarnaast legt het de basis voor een reeks vervolgstudies die als het erop aankomt goed kunnen zijn voor een veelvoud van deze omvang.

Het proefschrift bestaat uit drie delen. Eerst wordt een overzicht gegeven van de adviezen over inleidingen die te vinden zijn in de klassieke retorica en in Nederlandse adviesboeken uit de twintigste eeuw. In het tweede deel wordt een beeld geschetst van de huidige praktijk bij ingenieurs en bij speechschrijvers voor bewindslieden. En in het derde deel worden enkele experimenten gepresenteerd waarin effecten van inleidingen worden onderzocht.

De adviezen

In het eerste deel inventariseren A&J wat de adviesliteratuur te bieden heeft als het gaat om de inleidingen van toespraken. Hoofdstuk 2 is gewijd aan de adviezen uit de klassieke retorica. De auteurs hebben zeven bronnen voor hun analyse geselecteerd die samen een representatief beeld geven van wat de klassieke retorica op dit punt te bieden heeft. Voorafgaand aan de analyse geven de auteurs een beeld van de klassieke wel-sprekendheidcultuur, waarvan het gezicht sterk bepaald werd door het politieke en juridische debat en de ceremoniële redevoering. De klassieke taken van de redenaar (van *inventio* tot *actio*) en de klassieke opbouw van de rede (van *exordium* tot *peroratio*) passeren de revue.

In het *exordium*, de inleiding, staan volgens de klassieke retorici de drie functies centraal die in de ondertitel van het proefschrift worden genoemd. De spreker moet de aandacht van het publiek trekken (*attentum parare*), het publiek welwillend stemmen voor de spreker en het betoog (*benevolum parare*) en zorgen dat het publiek begrijpt wat er gaat komen (*docilem parare*). Voor elk van deze functies wordt een aantal technieken onderscheiden. Daarnaast worden adviezen gegeven die betrekking hebben op technieken om lastige onderwerpen in te leiden (*insinuatio*), op een aantal te vermijden valkuilen (*vitia*) en op de taken van de redenaar met betrekking tot de inleiding. Opvallend is dat de meeste technieken afkomstig zijn

Boekbeoordelingen

uit de (delen van) werken die gewijd zijn aan het juridische genre.

In hoofdstuk 3 geven A&J een vergelijkbare analyse van de adviezen over inleidingen in de Nederlandse adviesliteratuur uit de twintigste eeuw. Zij baseren zich daarbij op een lijst van 42 zorgvuldig geselecteerde adviesboeken.

De resultaten laten zien dat de drie klassieke functies ook in de moderne adviesliteratuur de boventoon voeren; ze worden behandeld in respectievelijk 91% (*attentum*), 45% (*benevolum*) en 74% (*docilem*) van de bronnen. Er zijn echter ook vier functies die niet direct binnen de klassieke drieslag onder te brengen waren: *contact maken* (29% van de bronnen), *gewenning mogelijk maken* (19%), *luisteraars tot een eenheid smeden* (5%), en *jezelf op je gemak stellen* (5%).

De analyse van de technieken die in de twintigste eeuw worden genoemd laat een aanzienlijk grotere verscheidenheid zien dan die van de klassieke retorica. A&J illustreren hun analyse met citaten en voorbeelden uit hun corpus en vatten ze vervolgens samen in overzichtelijke tabellen, die ook duidelijk maken welke adviezen al bij de klassieken te vinden waren en welke 'modern' zijn. Nieuwe technieken vinden we vooral voor de *attentum*-functie, minder voor de *docilem*-functie en nauwelijks voor de *benevolum*-functie.

Opvallend is dat de 'overige adviezen' uit de klassieke retorica weinig weerklank vinden in de moderne adviesliteratuur: géén van de *insinuatio*- of *vitia*-adviezen haalt meer dan 25% van de moderne bronnen. Alleen *actio*-adviezen (tegenwoordig zouden we spreken van procesadviezen) krijgen weer de nodige aandacht; de belangrijkste moderne toevoeging aan de klassieke retorica betreft hier de aandacht voor het *omgaan met spreekangst* (door A&J een techniek genoemd, ik zou het eerder een functie noemen waarvoor weer verschillende technieken te onderscheiden zijn).

De praktijk

Om een indruk te krijgen van de hedendaagse praktijk als het gaat om de inleiding van toespraken, rapporteren A&J drie studies: een enquête onder ingenieurs, een enquête onder speechschrijvers voor bewindpersonen en een analyse van een aantal toespraken van bewindpersonen.

De inleiding van een presentatie (de gebruikelijke term onder ingenieurs) wordt door ingenieurs niet gezien als het belangrijkste voorbereidingsaspect: ze staat op de 12e plaats na elementen als het bepalen van de doelstelling, de structuur, de afstemming van informatie op het publiek en andere. Wel gaat de inleiding, samen met het slot, aan kop als het gaat om de vraag wat het *moeilijkst* is.

De belangrijkste elementen van een inleiding zijn in de ogen van ingenieurs de *docilem*-elementen: de doelstelling van de presentatie en de structuur aankondiging, op enige afstand gevolgd door het *attentum*-element aandachtstrekker. Duidelijk minder belang hecht men aan *benevolum*-element passage over de achtergrond van de spreker of aan het *attentum*-element grap of anekdote.

Om een indruk te krijgen van de inleidingstechnieken die ingenieurs gebruiken werd de ondervraagden gevraagd om van de twee meest recente presentaties die ze gehouden hadden, op te schrijven uit welke elementen de inleiding bestond. Op het formulier was ruimte voor vijf elementen. De 1875 antwoorden (als ik ze goed geteld heb) zijn door de auteurs gecategoriseerd. Het resultaat laat zien dat *docilem*-technieken het vaakst voorkomen: ruim 77% geeft er één of meer aan, met als meest frequente: achtergrond of voorgeschiedenis geven, hoofdpunten aankondigen en kern van de zaak weergeven. *Benevolum*-technieken komen minder vaak voor, en *attentum*-technieken nog minder. De gemelde frequentie van de *docilem*-technieken correspondeert met de

enquêteresultaten. Bij presentaties van ingenieurs draait het blijkbaar vooral om het duidelijk overdragen van informatie.

De tweede studie van de praktijk bestaat uit een enquête onder 29 speechschrijvers voor bewindspersonen, waarvan er 21 ingevuld werden. De enquête bevatte groten-deels dezelfde vragen als die voor de ingenieurs. Deze enquête werd aangevuld met een focusgroepbijeenkomst.

De resultaten van deze studie laten een ander beeld zien dan bij de ingenieurs. Het blijkt dat *attentum* de belangrijkste functie is, zowel in de opinie van de speechschrijvers als in de twee meest recente speeches die ze hadden geschreven. Ook is de variëteit aan *attentum*technieken groter dan de variëteit bij de andere twee functies. Dat de *benevolum*functie in dit geval minder op de voorgrond staat, is gemakkelijk te verklaren: een bewindspersoon is al bekend en dikwijls is het publiek al verguld met diens aanwezigheid. Omdat dat ook weer niet altijd zo is, is het te begrijpen dat er ook een aantal *insinuatietechnieken* naar voren kwamen: bewindspersonen moeten zich ook nog wel eens richten tot een vijandig en kritisch publiek.

In aanvulling op de enquête en de focusgroepgesprekken presenteren A&J een analyse van 21 speeches. De analyse laat zien dat *attentum*technieken vrijwel altijd worden toegepast en in een grote variëteit. *Benevolum*technieken komen voor in tweederde van de speeches, waarbij het accent zelden ligt op het ethos van de spreker (zichzelf geloofwaardig voorstellen), maar meestal op het 'vleien en prijzen' van de luisteraars. *Docile*technieken komen er bekaaid vanaf: ze komen in minder dan de helft van de speeches voor en ze zijn meestal kort. Slechts sporadisch wordt het onderwerp van de speech expliciet genoemd of worden de hoofdpunten van de speech volledig aangekondigd.

Effecten

Het proefschrift wordt gecompleteerd met enkele experimenten waarin wordt onderzocht in hoeverre inleidingstechnieken daadwerkelijk de beoogde effecten hebben.

In een eerste experiment werden de effecten onderzocht van drie technieken: een anekdote vertellen, de relevantie van het onderwerp voor de luisteraars aangeven en zichzelf geloofwaardig voorstellen. De eerste twee technieken vallen onder de *attentum*functie, de derde onder de *benevolum*functie. In het experiment werden drie inleidingen voor een presentatie over hetzelfde onderwerp (Sick Building Syndrome) op een video opgenomen, waarin telkens één van de genoemde technieken was toegepast. Middels een vragenlijst werd de proefpersonen – studenten van de TU Delft – gevraagd om de boeiendheid van de opening, de geloofwaardigheid van de spreker en de begrijpelijkheid van de opening te beoordelen. Het bleek dat de inleiding met het accent op de *benevolum*techniek significant minder boeiend gevonden werd dan de beide *attentum*inleidingen (die onderling niet significant verschilden), maar dat met die techniek wel een grotere geloofwaardigheid werd bereikt. Op het eerste gezicht lijkt de conclusie gerechtvaardigd dat de inleidingstechnieken doen wat ze moeten doen: de *attentum*technieken maken het publiek meer geboeid, de *benevolum*techniek vergroot de geloofwaardigheid van de spreker.

Belangrijk is uiteraard de vraag of die effecten blijven bestaan na de hele presentatie. In een vervolgsperiment kregen de proefpersonen daarom een complete presentatie te zien, voorafgegaan met een inleiding waarin doelaanduiding en overzicht waren gecombineerd met één van de drie eerder genoemde technieken; in een controleconditie werden alleen doel en overzicht gegeven. De resultaten lieten zien dat een inleiding met alleen doel en overzicht na afloop van de presentatie als minder ge-

Boekbeoordelingen

slaagd werd beoordeeld dan een inleiding met een extra opening, maar dat het niet uitmaakt welke van de drie onderzochte openingen gekozen wordt. De variatie in de opening bleek geen invloed te hebben op de oordelen over boeiendheid, geloofwaardigheid en begrijpelijkheid.

In een exploratief vervolgonderzoek proberen A&J inzicht te krijgen in het proces dat leidt tot het verdwijnen van sommige effecten van de inleiding in de loop van de voordracht, zoals geconstateerd is in het tweede experiment. De video-opname van de presentatie wordt op enkele momenten (direct na de inleiding en na 6 minuten) stilgezet en de proefpersonen wordt gevraagd te noteren waaraan ze dachten toen ze naar de band keken. De resultaten suggereren dat een aanpak waarin doel en vooruitblik worden gecombineerd met een passage over eigen deskundigheid leidt tot een grotere cognitieve activiteit, zich uitend in meer ingevulde gedachten.

In twee andere exploratieve onderzoeken zijn varianten van twee inleidingstechnieken nader bestudeerd. De resultaten van het eerste experiment laten zien dat er, enigszins verrassend, geen verschil is tussen relevante en irrelevante anekdotes als het gaat om oordelen over boeiendheid, begrijpelijkheid, geloofwaardigheid van de spreker, de geslaagdheid van de inleiding als geheel en de begrijpelijkheid. De resultaten van het tweede experiment laten zien dat sprekers die in de inleiding nadrukkelijk aandacht besteden aan hun eigen deskundigheid, geloofwaardiger gevonden worden. Is de nadruk erg sterk, dan worden ze echter ook 'snoeverig' gevonden, wat aan het gewenste effect weer afbreuk doet. Dat neven-effect kan echter vermeden worden door de suggestie dat men géén aandacht wil besteden aan de eigen deskundigheid (*preteritio*). Minder geschikt blijkt de *underdog*postie, waarin men aangeeft juist niet deskundig te

zijn: sprekers die zichzelf zo profileren worden inderdaad als weinig deskundig beoordeeld.

Het proefschrift eindigt met een nabeschouwing die zich goed laat lezen als een zelfstandig samenvattend artikel over de uiteenlopende onderzoeken waarover in het proefschrift wordt gerapporteerd.

CD-rom

Het proefschrift gaat vergezeld van een CD-rom met onder meer vertalingen van relevante passages uit de gebruikte klassieke bronnen, de groslijst van Nederlandse adviesboeken, de ruwe analyseresultaten van die adviesboeken, de complete geanalyseerde speeches en de video-opnames die in de experimenten gebruikt zijn. Daarnaast zijn veel onderzoeksdata in Excel- en SPSS bestanden aanwezig, waardoor de geïnteresseerde lezer zelf nog verdergaande analyses zou kunnen uitvoeren.

Beoordeling

Andeweg en De Jong komt de eer toe de toespraak in het middelpunt van het taalbeheersingsonderzoek geplaatst te hebben. Dat doen ze uiteraard al een aantal jaren via de publicaties waarop dit proefschrift is gebaseerd. Het proefschrift laat (zoals goed onderzoek betaamt) meer vragen open dan het beantwoordt, en het is daarmee een rijke inspiratiebron voor vele afstudeerders, promovendi en andere onderzoekers.

Opmerkelijk is de veelzijdige aanpak van het onderwerp waarmee het proefschrift een staalkaart geeft van onderzoekstradities die de laatste decennia de taalbeheersing hebben bepaald. De auteurs sluiten onmiskenbaar aan bij de in het grijze verleden (hoewel - wat is grijs vergeleken met de klassieken?) wel 'Utrechts' genoemde nadruk op praktijkadviezen, en verbinden die als vanzelfsprekend met de 'Leidse' nadruk

op de klassieke retorica. De enquêtes en focusgroepen verraden een communicatiekundige benadering, daarnaast doen ze ook nog iets aan tekstanalyse, en hun experimenten leggen een link met een psychologische benadering die de laatste jaren steeds belangrijker is geworden. Het proefschrift is een uitstekende demonstratie van de manier waarop de verschillende benaderingen en methoden elk een eigen bijdrage leveren in de studie van een praktisch taalverkeersfenomeen.

Los van het onderwerp en de inhoud moet vermeld worden dat het boek boeit door de wijze waarop het geschreven is. Het kenmerkt zich door een heldere structuur, duidelijke en gedetailleerde beschrijvingen van de gehanteerde methoden, overzichtelijke samenvattende tabellen – en uiteraard inleidende passages die voortdurend het *attentum*, *benevolum* en *docilem* van de lezer ondersteunen. De CD-rom maakt het voor de belangstellende lezer extra aantrekkelijk doordat hij kan snuffelen in de ruwe data en de ingevulde vragenlijsten en de gebruikte videofragmenten op zijn PC kan bekijken.

Het spreekt vanzelf dat er ook vragen te stellen zijn bij het proefschrift. Vooral vind ik het jammer dat de auteurs er in verschillende opzichten niet echt in slagen om een diepere verklaring te vinden voor de resultaten van hun analyse- en telwerk.

In hoofdstuk 3, waarin inleidingadviezen uit de twintigste eeuw worden geïnventariseerd, komen enkele belangrijke verschillen met de adviezen uit de klassieke retorica aan het licht. De vraag hoe die verschillen verklaard kunnen worden, komt slechts in indirecte zin aan de orde. Het hoofdstuk eindigt weliswaar met een korte paragraaf hierover, maar die komt toch tamelijk impressionistisch over. De klassieke indeling (politiek, juridisch, ceremonieel) lijkt in onze tijd afgedaan. A&J noemen slechts twee publicaties over het juridisch

betoog, waarvan één nog een fotografische herdruk is van een publicatie uit 1829. Over het politieke genre bestaan nauwelijks publicaties; alleen de gelegenheidstoespraken krijgen in de moderne adviesliteratuur nog de nodige aandacht. Een poging om de moderne soorten toespraken te categoriseren leidt tot een indeling die A&J zelf al als onbevredigend karakteriseren. Het is jammer dat de auteurs niet – zoals in hoofdstuk 1 – beginnen met een diepgaander kenschets van de toesprakencultuur waarin de adviesboeken uit de twintigste eeuw zijn ontstaan. Een snelle blik op de titels van de gebruikte adviesboeken laat bijvoorbeeld zien dat een term als welsprekendheid vóór 1950 bijna altijd in de titel stond, en na 1980 geheel verdwenen is, terwijl termen als *effectief*, *doeltreffend* en *presenteren* dan juist de boventoon gaan voeren. De groeiende markt van seminars, conferenties en colloquia zou daarbij ook aan de orde komen, en niet in de laatste plaats de invloed van de moderne media (naar schatting van Microsoft worden dagelijks wereldwijd 30 miljoen presentaties met PowerPoint gehouden!). Tegen een dergelijke achtergrond zouden de verschillen tussen de klassieke en moderne adviezen beter begrepen kunnen worden, evenals de verschillen tussen de ingenieurs en de speechschrijvers voor bewindspersonen.

Een ander bezwaar van het proefschrift is dat de verschillende deelstudies beslist niet naadloos op elkaar aansluiten. Zo krijgen de ingenieurs vijf mogelijke elementen van inleidingen voorgeschoteld die niet precies overeenkomen met de elementen die in hoofdstuk 1 en 2 naar voren zijn gekomen uit de analyses van klassieke en moderne adviesboeken. Ook de vraagstelling in de twee enquêtes en de rapportage van de antwoorden is niet altijd gelijkvormig, waardoor bijvoorbeeld de antwoorden van de ingenieurs niet precies te vergelijken zijn met die van de speechschrijvers (vgl. tabel 50 op p. 271 en tabel 67 op p. 310). In de

Boekbeoordelingen

eerste twee experimenten in het derde deel wordt gewerkt met drie inleidingvarianten die niet de drie hoofdfuncties representeren die in de voorafgaande delen het leidend principe vormen. En ten slotte, het wordt ook door de auteurs erkend, vormen de experimenten in het derde deel van het proefschrift een vrij willekeurige greep uit het aantal mogelijke effectonderzoeken. Daar staat wel tegenover dat de experimenten goed opgezet zijn en dus uitstekende voorbeelden voor vervolgonderzoek.

Zulke aansluitingsproblemen van deelstudies zijn haast onvermijdelijk in een onderzoek dat met de jaren is gegroeid en wellicht niet a priori planmatig is ontworpen. De auteurs hebben ontegenzeggelijk hun

best gedaan om dit gebrek aan samenhang in hun proefschrift te compenseren door aanvullende uitleg te geven, maar dat is niet altijd even geslaagd. Soms raakt de samenhang ook ondergesneeuwd in de overvloed aan details.

Deze kanttekeningen nemen niet weg dat mijn eindoordeel zeer positief is. Het boek is een waardevolle bijdrage aan de taalbeheersing, het opent tal van nieuwe perspectieven en het is buitengewoon helder en boeiend geschreven.

Ten slotte: het boek telt exact 1000 voetnoten. Dat kan geen toeval zijn. Daar is over nagedacht.

Michaël Steehouder

Signaleringen

Vries, Ton de (2004). *Communicatiewijzer. Handboek voor schriftelijk taalgebruik.* Utrecht: Het Spectrum. ISBN 9027495750. Prijs: € 34,40. (556 pp.)

De *Communicatiewijzer* is bestemd voor iedereen die zich bezighoudt met schriftelijke communicatie. Als specifieke doelgroepen worden beleidsmedewerkers, pr-medewerkers en secretaresses genoemd, evenals opleidingen waarin de schriftelijke communicatie een belangrijke rol speelt.

De titel van dit boek is slim gekozen: door het woord 'wijzer' in de titel op te nemen, lift de uitgever handig mee met de populariteit van 'wijzers' die de Sdu uitbrengt, de *Schrijfwijzer* van Renkema voorop. Toch is de titel enigszins pretentief: communicatie behelst immers veel meer dan alleen schriftelijke communicatie.

Het boek bestaat uit vier delen: correct schriftelijk communiceren, correct spellen, correct formuleren en correct vormgeven. In het deel *Correct schriftelijk communiceren* behandelt De Vries genres die bij een groot aantal communicatieve handelingen horen: onder andere informeren, offieren, klagen, verkopen, solliciteren, enquêteren, rapporteren en journalistiek schrijven. Daarbij geeft de auteur veel realistische voorbeelden. De ordening van informatie in dit deel is echter niet altijd even handig. Zo worden e-mails en faxen behandeld in het hoofdstuk 'Elektronische berichtgeving', terwijl informatie over het schrijven voor een website

daar ontbreekt. Dat onderwerp wordt wel weer behandeld in het hoofdstuk 'Journalistiek schrijven'.

Het deel *Correct spellen* begint met de belofte dat het alle spellingregels geeft, in eenvoudige taal, en met veel voorbeelden. De lezer krijgt inderdaad veel voorbeelden te zien in de vorm van een aantal handige lijstjes, bijvoorbeeld met de juiste spelling van Engelse werkwoorden in het Nederlands, geografische namen, veelgebruikte afkortingen en telefoonalfabetten uit verschillende landen. Verder draagt de auteur in dit deel een aantal hulpmiddelen aan, zoals spelling- en grammaticaconrole in Word en websites voor taalhulp (p. 222). Ook de basisregels van de werkwoordspelling worden behandeld met een handig schema voor wie snel nog even terug wil halen hoe het ook al weer zat met de d's en de t's.

De delen *Correct formuleren* en *Correct vormgeven* zijn een stuk korter dan de andere twee delen. In het deel *Correct formuleren* behandelt De Vries gangbare taal- en stijlkwesities die bij het schrijven problemen op kunnen leveren.

In een handboek als dit moeten gebruikers via de inhoudsopgave en het register snel een antwoord kunnen vinden op hun vraag. In de inhoudsopgave worden voor elk deel hoofdstukken en paragrafen vermeld, maar geen subparagrafen. Het register is behoorlijk uitgebreid en fungeert volgens de auteur als onderwerpenlijst en als 'een woordenlijst voor de correcte spelvorm met een verwijzing naar de juiste paragraaf' (p. xii). En daar zitten twee addertjes onder het gras. Ten eerste de spelvorm: 'World Wide Web' wordt in het register cursief weergegeven, waarmee wordt aangeduid dat dit de juiste spelvorm is. Maar direct daarboven staat hetzelfde begrip als 'world wide web'. Dat is toch verwarrend. En bij 'z' staat tussen haakjes '(sperziebonen)'. Maar zou een lezer die op zoek is naar de juiste spelvorm van dat woord niet eerder onder de beginletter

Signaleringen

‘s’ zoeken? Ten tweede: een lezer die via het register het onderwerp van zijn keuze heeft gevonden, wordt verwezen naar een paragraaf of subparagraaf. Zo’n verwijzing is niet functioneel: het kost te veel tijd om een onderwerp te vinden. Een verwijzing met paginanummers verdient de voorkeur. Verder is het onderwerp ‘website’ driemaal in het register opgenomen, met verwijzingen naar drie verschillende (sub)paragrafen. Het is echter niet duidelijk wat in deze paragrafen de invalshoek is, waardoor een lezer onnodig veel moet gaan opzoeken om bij de juiste informatie terecht te komen.

De *Communicatiewijzer* is zo’n type boek

waarvan iedereen er een in zijn boekenkast heeft staan. Tot nu toe was dat waarschijnlijk vooral de *Schrijfwijzer* van Renkema. Die heeft er met dit boek een – weliswaar iets duurdere – concurrent bij gekregen. Voor de toegankelijkheid van de informatie via inhoudsopgave en register krijgt de *Communicatiewijzer* vooralsnog een onvoldoende. Maar wie met een prangende taal- of stijlkwestie zit, concrete en realistische voorbeelden wil zien en handige lijstjes wil raadplegen kan ook in dit boek goed terecht.

Yvette Meinema en Angeniet Kam

Uit de tijdschriften

Levende Talen Tijdschrift, jrg. 5, nrs. 2 & 3.

Nummer 2 opent met een artikel van Erik Kwakernaak die een antwoord probeert te formuleren op de vraag wat het professionele zelfbeeld van Nederlandstalige docenten in het onderwijs in de moderne vreemde talen in het verleden was en in welke opzichten dat is veranderd. Hilde Hacquebord gaat na in hoeverre problemen met taal op school kunnen worden opgelost door leerlingen en docenten vragenlijsten te laten invullen waarin zij aangeven wat hun ervaringen en behoeften zijn. Helge Bonset, Dirkje Ebbens en Heleen Wientjes gaan na wat nu eigenlijk 'hoogbegaafde' leerlingen zijn en beschrijven vervolgens lesmateriaal dat speciaal voor hoogbegaafde leerlingen is ontwikkeld.

Nummer 3 begint met een selectie uit de reacties die er zijn gekomen op het artikel van Erik Kwakernaak in het vorige nummer over het zelfbeeld van docenten moderne vreemde talen. De auteur zelf reageert hier weer op. Laura Hermans, Kees van Esch, Piet-Hein van de Ven en Theo Bergen gaan na of er in het onderwijs in vreemde talen een correlatie is tussen de mate van interactie in de vreemde taal en de opvatting hierover van de leraar. Kees de Bot vergelijkt de verschillende manieren waarop het onderwijs in de taalvaardigheid van het Engels internationaal georganiseerd en gegeven wordt. Jan-Arjen Mondria en Boukje Wiersma gaan na of woorden die alleen receptief hoeven te worden geleerd

beter worden onthouden als ook wordt geleerd hoe die woorden productief kunnen worden gebruikt.

Nederlandse Taalkunde, jrg. 9, nr. 3.

Het eerste artikel in dit nummer is van Mark de Vries over de eigenaardige categorie van de 'hoofd-interne relatiefzinnen', zoals 'Welke vrouw zoiets durft te zeggen, is niet goed bij haar hoofd'. Het Nederlands blijkt twee, aan elkaar gerelateerde, constructies te kennen en blijkt daarin af te wijken van sommige andere talen, die er wel drie kennen. Suzanne Aalberse laat een taalvergelijkend perspectief los op de verdwijning van het persoonlijk voornaamwoord 'du' in het Nederlands en de ontwikkelingen in de aanspreekvorm in andere Europese talen. Het Nederlands neemt met nog enkele talen een uitzonderingspositie in en zowel sociaal-pragmatische als formele factoren hebben daaraan bijgedragen. In een lang besprekingsartikel bespreekt Jan Nijen Twilhaar *Taal en taalwetenschap* onder redactie van René Appel en anderen. Hans den Besten bespreekt *De geheimtalen. Het Bargoense standaardwerk* van J.G.M. Moorman en *Historie der caribischen Inseln* [...] van Christian Georg Andreas Oldendorp, Jan Don bespreekt *Fonologie* van Jan Kooij en Marc van Oostendorp, Michel Vaan recenseert *Kleine niederreinische Sprachgeschichte* van Georg Cornelissen, Ronny Boogaart bespreekt *Zwijgen is niet altijd toestemmen* van William van Belle en Marijke Mooijaart vel't een oordeel over

Uit de tijdschriften

De taal van de klerken uit de Hollandse kanselarij (1300–1340) van Margrit Rem.

Onze Taal, jrg. 73, nrs. 9 & 10.

Judith Haan-van Ditzhuyzen beschrijft in het eerste artikel van nummer 9 de theorie die de Amerikaanse taalkundige John Ohala heeft ontwikkeld om het universele gegeven te verklaren dat vragen altijd in toonhoogte stijgen. De verklaring: wie vraagt is de mindere en deze onderdanigheid blijkt juist door hoogtonigheid te worden uitgedrukt. Peter van Wageningen, uitvaartverzekeraar, vraagt de lezers een naam te bedenken voor de methode van het bevriezen-en-verpulveren, die binnenkort naast het begraven en het cremieren in zwang zal komen. *Vriesdrogen* moet het volgens hem in elk geval niet zijn, omdat de poeder van de overledene niet door toevoeging van heet water weer tot leven kan worden gewekt. Ton den Boon bespreekt een nieuw merkwoord dat op het punt staat een plaatsje in zijn Van Dale te krijgen: *Zeeuus meisje*. Een merkwoord? Of een merkwoordgroep? Frank Drop pleit voor een juichende ontvangst in het Nederlands van de Engelse woorden 'clockwise' en 'anti-clockwise' (of hun Nederlandse equivalenten) ten gerieve van de autobestuurder die moeilijkheden ondervindt bij het ronden van de (overigens – vast niet toevallig – ook uit Engeland geïmporteerde) rotonde. Harry Cohen signaleert in wat wel een Belgisch deelthemanummer over de ontwikkeling van het Vlaams mag worden genoemd de trend dat de Vlamingen zich niet meer alles aan de norm van het Algemeen Beschaafd Nederlands gelegen laten liggen en hun eigen Vlaamse normen ontwikkelen, volgens welke sommige niet-ABN-zegswijzen niet toelaatbaar worden geacht, zoals, jammer genoeg, *mutualiteiten* ('ziekenfondsen'), maar andere wel, zoals, jammer genoeg, *paniker* ('in paniek raken'). Ludo Permentier betoogt dat niet alleen België drietalig is maar ook Vlaan-

deren. Hier wordt het Standaardnederlands gesproken (ABN), het Belgisch Nederlands (of Algemeen Beschaafd Vlaams) en het – uit de dialecten in de smeltkroes gevallen – Verkavelingsvlaams (ook wel Schoon Vlaams geheten, hoewel het, volgens Permentier, niet mooi is). Afra Bolten wijdt een kleine uiteenzetting aan een speciale, voor een buitenstaander totaal onverstaanbare, variant van dit Schoon Vlaams: het Antwerps. Nicoline van der Sijs voert de lezer terug naar Nederland en het ABN. In haar artikel laat zij zien dat de standaardtaal in de geschiedenis veel minder door het Vlaams dan door het Duits beïnvloed is geworden. Vandaar bijvoorbeeld de naamvallen. In een tweede artikel beschrijft Van der Sijs de herkomst van het persoonlijk voornaamwoord *jij* (uit 'du', zie hierboven). Marc van Oostendorp vindt het oneerlijk dat onderzoek dat niet in een proefschrift uitmondt ook niet in zijn rubriek *Het proefschrift* aan de orde kan komen en heeft de rubriek daarom herdoopt in *Het onderzoek*. In dit nummer bespreekt hij het onderzoek van Marjolein Meeuwissen naar de naamgeving van tijdseenheden (zoals 'negen uur vijftien' en 'kwart over negen').

In nummer 10 wordt ruim aandacht geschonken aan de nieuwe bijbelvertaling. Paul Gillaerts was lid van de begeleidingscommissie en voorzitter van het Vlaamse lezerspanel en licht de lezer nu in over de belangrijkste feiten en achtergronden bij de nieuwe vertaling. Ook wordt Gillaerts – door Jan Erik Grezel – geïnterviewd over het werk van het lezerspanel, met name over de aard van de – al dan niet gehonoreerde – veranderingen die door het panel werden voorgesteld. Clazien Verheul bespreekt de drie heetste hangijzers in de nieuwe vertaling: de naam van God (HEER, JHWH), het tutoyeren ('gij' – 'jij') en het gebruik van vrouwelijke voornaamwoorden ('de ark ... zij'). Nicoline van der Sijs doet afbreuk aan het cliché dat de Statenvertaling

een grote invloed op het Nederlands heeft gehad. Het Nederlands blijkt aan de vertaling vooral Duitse leenwoorden te hebben overgehouden. De redactie van *Onze Taal* drukt een selectie af van de mooiste en de duisterste bijbelpassages die door de lezers zijn opgestuurd. Als een van de eerdere vertalers ('herverteller') van de bijbel is Nico ter Linden ontgoocheld over het gebrekkige gebruik dat de nieuwe vertalers van het werk van eerdere vertalers hebben gemaakt. Ook twee schrijver-lezers komen aan het woord. Rascha Peper kan niet wenen aan het gemis van 'bekennen', Nicolaas Matsier schaart zich in het kamp der JHWH-ers. Ewoud Sanders neemt zoals te voorzien de bijbelse eponiemen voor zijn rekening. Henk Heikens ontfermt zich over de eigennamen en Jaap de Rooij buigt zich over één op heel verschillende wijzen geïnterpreteerde zinsnede: "de mensen van goede wil". Hij vreest dat de interpretatie die achter deze formulering schuilt in elk geval niet in de nieuwe vertaling zal terugkeren (De Rooijs stuk is eerder ingeleverd dan de vertaling uitkwam) en daarin heeft hij gelijk gekregen. Buiten het bijbelthema gaat Peter-Arno Coppen in op de betekenis van *te* in een verbinding met een werkwoord als *leren* (waarom is het 'leren eerst naar links te kijken' maar niet 'leren te lezen?') en Jaap de Rooij op de niet uit te roeien kwestie van het gebruik van *hen* en *hun*.

Tekst[blad], jrg. 10, nr. 3.

Door de voortschrijdende verrubricering opent *Tekst[blad]*, na de column van de nieuwe hoofdredacteur Els van der Pool over ouder worden en tien jaar *Tekst[blad]*, niet meer met een artikel maar met een rubriek: 'Tekst[zaken]', een losse verzameling adviezen gericht aan de zelfstandig gevestigde tekstschrijver. Hierop volgt de rubriek 'De boodschap', waarin Edwin Lucas en Marcel Uljee Richard Wouters, beleidsmedewerker van GroenLinks, interviewen over

zijn aandeel in het schrijven van de verkiezingsfolder van GroenLinks voor de Europese verkiezingen in juni 2004. In dezelfde rubriek interviewt Joost Maas de hoofdredacteur van het weekblad *Mijn geheim*, César Becx, die onthult dat alle verhalen echt gebeurd zijn, brengen Anne Kluivers en Christoph Sauer de veranderingen in kaart die in de branche van de *direct mail* hebben plaatsgevonden, waarbij ze zich met name bezighouden met de ontwikkelingen op het gebied van de fondswerwingbrieven, en laat Chris Huinder de burgemeesters Cohen en Van Opstelten aan het woord over de mogelijkheden die debat en dialoog bieden om de sociale samenhang in de samenleving te vergroten. De rubriek 'Stijl' is beproefd, evenals de stukken van de auteur, Margreet Onrust, die het dit keer opneemt voor de voetbal- en televisiepersoonlijkheid Jan Mulder wiens hyperbolische veroordeling van de voetbalcoach Dick Advocaat tot de dood door steniging zij fout maar toch ook retorische subtiel noemt. In de rubriek 'Het pak' blijken Jos Hornix en Margot van Mulken zich, over de grenzen van hun eigen rubriek heen, ook met stijl te bemoeien. En dat niet alleen, zij keren zich ook tegen de karakterisering die in de rubriek 'Stijl' van de uitspraak van de genoemde Jan Mulder werd gegeven: volgens Hornix en Van Mulken is er geen sprake van een hyperbool, maar van ironie. Marc Draijer geeft in dezelfde rubriek adviezen om misleidende rapporten te schrijven. Bas Andeweg en Jaap de Jong doen in de rubriek 'Op school' verslag van hun bevinding dat, waar klassieke auteurs de redenaar adviseerden geen te lange of irrelevante of onpersoonlijke of recalcitrante inleiding op hun toespraak te houden, de moderne adviseurs de spreker vooral aanraden clichés te vermijden, geen excuses te maken, geen moppen te vertellen, een overzicht van de geschiedenis van het onderwerp te vermijden, doelstelling en indeling van de speech geheim te houden

Uit de tijdschriften

en de juiste toon te treffen zonder over jezelf te beginnen. Dan is er nog de rubriek 'Het web', die ditmaal op zeer smaakvolle is gesubstantieerd met een verslag van de persoonlijke internetpagina's van vooraanstaande taalbeheersers. In de rubriek 'Boekbesprekingen' worden *Studies over taalbeheersing 1*, onder redactie van Luuk Van Waes, Pol Cuvelier, Geert Jacobs en Isabelle De Ridder, besproken (door Leo Lentz), de dissertatie *De eerste minuten* van Bas Andeweg en Jaap de Jong (door Dorien van de Mieroop) en het *Van Dale Synoniemen-boek* (door Priscilla Heynderickx).

Tijdschrift voor Communicatiewetenschap, jrg. 32, nrs. 1, 2 & 3.

In het eerste nummer van deze jaargang staan artikelen van James R. Taylor over de vraag of de studie van communicatie in organisaties een academische discipline is, Peter Nikken over de manier waarop ouders hun kleine lieverds in hun computeractiviteiten kunnen volgen, begeleiden en beschermen, Joke Oppenhuisen over de criteria die worden aangelegd bij de radio- en televisiezen-derprofilering, Dave Gelders over de voorwaarden voor de communicatie over beleid dat nog niet als beleid is aanvaard, Diane Verstegen en Hans Hoeken over de retorische, inhoudelijke en formele, verschillen tussen reclames voor kinderspeelgoed voor de verschillende seksen (of beide) en Jo Bardoel over de vraag in hoeverre de macht van de media ook verantwoordelijkheid met zich meebrengt. Naast andere boekbesprekingen is er een bespreking van Gisela Redeker van de bundel *Tussenstand. 25 jaar Tijdschrift voor Taalbeheersing* onder redactie van Frans van Eemeren, Paul van den Hoven, Carel Jansen en Peter Jan Schellens, alsmede van *Bedrijfs-*

communicatie II onder redactie van Corine van den Brandt en Margot van Mulken.

In nummer 2 doen Koos Nuijten, Paul Hendriks Vettehen en Anouck Storms verslag van onderzoek naar het sensatiegehalte van het Nederlandse televisienieuws tussen 1995 en 2001 (inderdaad, er is een toename), onderzoeken Eva Reijmersdal, Peter Neijens en Edith Smit de invloed op de aandacht en waardering van de lezer van het ontwerp van themarubrieken en *advertorials* en van het tijdschrift waarin ze verschijnen, gaat Marold Miesen na welke verkoopstrategieën uitgevers en boekverkopers ontwikkelen om nog meer fictie aan hun potentiële klanten te slijten, onderzoeken Christ'l de Landtsheer het persoonlijkheidsprofiel van de kopstukken van de tweede Paarse regering, Kok, Borst en Jorritsma, zoals dat in de Nederlandse media werd gevormd en vermoedt Cees van Woerkum inaugureel dat de communicatie in organisaties zal verbeteren als men de communicatie beziet vanuit de context van de participanten.

Nummer 3 bevat artikelen van Marianne van den Bosch en Paula Zweekhorst over het belang van *communicatiemanagement*, Peter Thijssen over de invloed (*impact*) van verkiezingsdebatten op de toehoorder, Jeremi van Gorp over de frequentie waarmee kinderen en jongeren in televisieprogramma's te zien zijn, Claudia Nunn, Oscar Peters en Ard Heuvelman over de waardering voor en de effecten van lokale televisie, Jeroen de Kloet en Joram van Donk over de makers van Nederlandse documentaires over multiculturaliteit en Anneke Smelik (inaugureel) over seculiere spiritualiteit en visuele cultuur.

Peter Houtlosser

Nieuws uit het vakgebied

Promoties

Op 19 november 2004 is Rob Klaassen aan de Universiteit Twente gepromoveerd op het proefschrift *Voorlichtingskundig ontwerpen. De totstandkoming van Postbus 51-campagnes*. Promotor was prof. dr. P.J. Schellens.

Aanstellingen

Naar aanleiding van het vertrek van prof. dr. Peter Jan Schellens naar de Radboud Universiteit te Nijmegen heeft in de afdeling Communicatiewetenschap van de Universiteit Twente een herschikking plaatsgevonden als gevolg waarvan de leerstoelgroep Technische Communicatie (prof.dr. M.F. Steehouder) is uitgebreid met Menno de Jong (universitair hoofddocent), Lisette van Gemert en Rob Klaassen (universitair docenten), en Karin Koning en Maaïke van den Haak (promovendi).

Al enige tijd geleden is Geert Jacobs van de Universiteit Antwerpen naar de Universiteit Gent verhuisd, alwaar hij als docent verbonden is aan de nieuwe vakgroep Taal

en Communicatie in de Letterenfaculteit. In deze vakgroep is hij verantwoordelijk voor uiteenlopende onderwijstaken op het vlak van vreemde talen voor specifieke doeleinden (met name Engels) en voor onderzoek naar taalgebruik binnen institutionele contexten en naar bedrijfscommunicatie.

Nieuwe werkverbanden

Aan de KU te Leuven is de interdisciplinaire onderzoeksgroep CoRe 'Common Sense Reasoning' opgericht. De doelstelling is cognitief -psychologisch en pragmatolinguïstisch onderzoek naar niet-monotone redeneervormen en hun logisch-computationale modellering. De groep brengt onderzoekers samen uit vier disciplines: prof. dr. William Van Belle, prof. dr. Hans Smessaert, dr. Ingrid Van Canegem-Ardijns, dra. Nele Nivelte en dra. Sara Verbrugge van de Onderzoeksgroep Nederlandse grammatica en Taalgebruik, prof. dr. Mark Denecker van de Onderzoeksgroep Declaratieve Talen en Artificial Intelligence, prof. dr. Leon Horsten, drs. Kevin Demiddele en drs. Jan Heylen van het Centrum voor Logica, Filosofie van de Wetenschappen en Taalfilosofie en prof. dr. Walter Schaeken en Dr. Kristien Dieussaert van het Laboratorium voor Experimentele Psychologie. Meer informatie is te vinden op de website www.psy.kuleuven.ac.be/reason/core

Inhoudsoverzicht

Tijdschrift voor Taalbeheersing 2004

Jaargang 26

Artikelen

- Eemeren, Frans van, Bart Garssen en Bert Meuffels
Oordelen over de (on)redelijkheid van het argumentum ad ignorantiam 289-300
- Eemeren, Frans van, en Peter Houtlosser
Een pragmatische benadering van de verdeling van de bewijslast in gemengde geschillen 44-54
- Enschot, Renske van, Hans Hoeken en Margot van Mulken
Retorische vormen in tijdschriftadvertenties. Een corpusanalytisch onderzoek naar de relatie tussen retorische vormen en complexiteit 164-181
- Feteris, Eveline T.
Argumentatie op basis van onaanvaardbare gevolgen en een redelijke wetstoepassing 116-131
- Hendriks, Berna en Rob le Pair
Conventionaliteit en beleefdheid in Nederlandse verzoeken 21-43
- Hoeken, Hans, Wilbert Spooren en Peter Jan Schellens
Taalbeheersing en externe communicatie. Ter inleiding 161-163
- Jansen, Henrike
Een voetnoot over Franse kaas: analyse en beoordeling van systematische a contrario-argumentatie 278-288
- Janssen, Daniël en Frank Jansen
'Geef redenen' in afwijzingsbrieven 182-192
- Kamalski, Judith, Leo Lentz en Ted Sanders
Coherentiemarkering in informerende en persuasieve teksten. Een empirisch onderzoek naar cognitieve en affectieve effecten 87-104
- Laar, Jan Albert van
Jezelf benadelen met dubbelzinnig taalgebruik 105-115
- Meurs, Frank van, Hubert Korzilius en José Hermans
Het effect van het gebruik van Engels in Nederlandse personeelsadvertenties 226-244
- Mieroop, Dorien van de
Hoe creëren sprekers een positieve bedrijfsidentiteit 193-208
- Pander Maat, Henk
Aanspreken in ledenwervingsbrieven 55-69
- Pander Maat, Henk
Wervend taalgebruik in persberichten – werkt het?
Hoe journalisten omgaan met persberichten in de luchtvaartsector 209-225

- Tuijn, Saskia, Huub van den Bergh en Bregje Holleman
Het sturend effect van vragen met voorbeeldantwoorden in een face-to-face setting 1-20
- Zalk, Franceina van, en Frank Jansen
'Ze zeggen nog je tegen me'.
Leeftijdgebonden voorkeur voor aanspreekvormen in een persuasieve webtekst 265-277

Oratie

- Maes, Alfons
Over nieuwe taalwijzen 132-143

Bibliografie

- Houtlosser, Peter
Bibliografie Argumentatietheorie 2003 301-315

Boekbeoordelingen

- Hoven, Paul van den
Henrike Jansen. *Van omgekeerde strekking. Een pragma-dialectische reconstructie van a contrario argumentatie in het recht* 245-248
- Lagerwerf, Luuk
M.T. Pit. *How to express yourself with a causal connective. Subjectivity and causal connectives in Dutch, German and French* 70-73
- Steehouder, Michaël
Bas Andeweg & Jaap de Jong. *De eerste minuten.*
Attentum, benevolum en docilem parare in de inleiding van toespraken 316-321
- Vanackere, Guido
Jan Albert van Laar. *The dialectic of ambiguity.*
A contribution to the study of argumentation 248-251

Signaleringen 74-76, 144-152, 252-258, 322-323

Uit de tijdschriften 77-82, 153-157, 259-262, 324-327

Nieuws uit het vakgebied 83, 158, 263, 328

Medewerkers aan dit nummer

F.H. van Eemeren, hoogleraar Taalbeheersing, argumentatietheorie en retorica, UvA, Spuistraat 134, 1012 VB Amsterdam

B. Garssen, universitair docent leerstoelgroep Taalbeheersing, argumentatietheorie en retorica, UvA, Spuistraat 134, 1012 VB Amsterdam

P. Houtlosser, universitair docent leerstoelgroep Taalbeheersing, argumentatietheorie en retorica, UvA, Spuistraat 134, 1012 VB Amsterdam

H. Jansen, universitair docent Taalbeheersing, opleiding Nederlands UL, Postbus 9515, 2300 RA Leiden

F. Jansen, universitair docent Taalbeheersing, opleiding Nederlands / Uil OTS, UU, Trans 10, 3512 JK Utrecht

A. Kam projectmedewerker Expertisecentrum Taalonderwijs en communicatie RUG, Postbus 716, 9700 AS Groningen, en freelance tekstschrijver, redacteur en communicatietrainer voor Klein Canada tekst & training, Haarlem.

Y. Meinema projectmedewerker Expertisecentrum Taalonderwijs en communicatie en docent Nederlands en Communicatie- en Informatiewetenschappen, RUG, Postbus 716, 9700 AS Groningen.

B. Meuffels, universitair hoofd docent leerstoelgroep Taalbeheersing argumentatietheorie en retorica, UvA, Spuistraat 134, 1012 VB Amsterdam

M.F. Steehouder, hoogleraar Technische communicatie, afdeling Communicatiewetenschap, UT, Postbus 217, 7500 AE Enschede

F. van Zalk, docent Taalbeheersing, opleiding Nederlands, UU, Trans 10, 3512 JK Utrecht

